

ISSN 1311-3321

РУСЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ „Ангел Кънчев“
UNIVERSITY OF ROUSSE „Angel Kanchev“

Факултет „Природни науки и образование“
Faculty of Natural Science and Education

СБОРНИК ДОКЛАДИ

на

СТУДЕНТСКА НАУЧНА СЕСИЯ – СНС’09

СБОРНИК ДОКЛАДОВ

СТУДЕНЧЕСКОЙ НАУЧНОЙ СЕСИИ – СНС’09

PROCEEDINGS

of

the SCIENTIFIC STUDENT SESSION – SSS’09

Русе
Rousse
2009

ISSN 1311-3321

РУСЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ „Ангел Кънчев“
UNIVERSITY OF ROUSSE „Angel Kanchev“

Факултет „Природни науки и образование“
Faculty of Natural Science and Education

СБОРНИК ДОКЛАДИ

на

СТУДЕНТСКА НАУЧНА СЕСИЯ – СНС’09

СБОРНИК ДОКЛАДОВ

СТУДЕНЧЕСКОЙ НАУЧНОЙ СЕСИИ – СНС’09

PROCEEDINGS

of

the SCIENTIFIC STUDENT SESSION – SSS’09

Русе
Rousse
2009

Сборникът включва докладите, изнесени на студентската научна сесия **СНС'09**, организирана и проведена във факултет „Природни науки и образование” на Русенския университет “Ангел Кънчев”.

Докладите са отпечатани във вида, предоставен от авторите им.
Доклады опубликованы в виде, предоставленном их авторами.
The papers have been printed as presented by the authors.

ISSN 1311-3321

Copyright ©

♦ **СТУДЕНТСКАТА НАУЧНА СЕСИЯ** се организира от **АКАДЕМИЧНОТО РЪКОВОДСТВО** и **СТУДЕНТСКИЯ СЪВЕТ** на **РУСЕНСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ (РУ)** с цел да се предостави възможност на студенти и докторанти да популяризират основните резултати от своята учебно-изследователска работа и да обменят опит.

♦ **ОРГАНИЗАЦИОНЕН КОМИТЕТ:**

• **Съпредседатели:**

доц. д.т.н. Христо Белоев – РЕКТОР на РУ

Иван Калинов – ПРЕДСЕДАТЕЛ на СС

• **Научни секретари:**

доц. д-р Ангел Смикаров – Заместник-ректор на РУ

ASmrikarov@ecs.ru.acad.bg; 082-888 249

Радослав Линов – Заместник-председател на СС

R.Linov@abv.bg; 082-888 390

• **Членове:**

Факултет „Аграрно индустриален”

доц. д-р Чавдар Везилов

vezirov@ru.acad.bg; 082-888 442

Цветелина Василева

cvete@abv.bg

Факултет „Машинно технологичен”

доц. д-р Стоян Стоянов

sgstoyanov@ru.acad.bg; 082-888 572

Зорница Иванова

zori_doli@abv.bg

Факултет „Електротехника, електроника, автоматика”

доц. д-р Русин Цонев

rtzonev@ru.acad.bg; 082-888 379

Надя Антонова

antonowa14@abv.bg

Факултет „Транспортен”

доц. д-р Валентин Иванов

vdivanov@ru.acad.bgi; 082-888 373

Иван Калинов

i.kalinov@abv.bg

Факултет “Бизнес и мениджмънт”

доц. д-р Юлияна Попова
jrrorova@ru.acad.bg; 082-888 813
Виктория Ангелова
viktoriya.angelova88@gmail.com

Факултет „Юридически”

ст.ас. Елица Куманова
derecho@abv.bg; 082-845 281
Антоанета Николаева
mugal@mail.bg

Факултет „Природни науки и образование”

доц. д-р Петър Сигалов
sigalov@ami.ru.acad.bg; 082-888-754
гл. ас. д-р Магдалена Андреева
magie@ami.ru.acad.bg; 082-888-470
Благовест Николов
blago_nikolov_86@abv.bg

Филиал Разград

гл.ас. д-р Цветан Димитров
tz_dimitrow@abv.bg; 0887-631 645
Деница Бонева
deni4ka_boneva@abv.bg

Филиал Силистра

гл. ас. Галина Лечева
lina_acad.bg@abv.bg; 0897-912 702
Александър Господинов
lordsweet@mail.bg

СЕКЦИЯ
„Математика, информатика и физика”

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

1. 300 Години от рождението на Леонард Ойлер	6
автор: Ива Цветкова	
научен ръководител: доц. д-р Светослав Билчев	
2. Фибоначи и златното сечение	13
автор: Антония Петкова	
научен ръководител: доц. д-р Светослав Билчев	
3. Теорема на Меналай – приложение за решаване на задачи	20
автор: Гюнюл Феимова	
научен ръководител: доц. д-р Емилия Великова	
4. FEM for elliptic problems with special jump conditions	25
автор: Иван Георгиев	
научен ръководител: гл. ас. д-р Юрий Кандиларов	
5. Решаване на Транспортна задача с MATLAB.....	30
автор: Иван Георгиев	
научен ръководител: гл. ас. Стефка Караколева	
6. Model-View-Controlling в базовата архитектура на Java и в приложните разработки.....	36
автор: Петър Колицов	
научен ръководител: доц. д-р Петър Сигалов	

300 ГОДИНИ ОТ РОЖДЕНИЕТО НА ЛЕОНАРД ОЙЛЕР

автор: Ива Божидарова Цветкова

научен ръководител: доц. д-р Светослав Йорданов Билчев

Резюме: Леонард Ойлер (на немски: *Leonhard Euler*) е швейцарски математик, физик и астроном. Признат е за един от най-великите математици на всички времена. Работата съдържа описание на някои от най-важните негови научни постижения.

Ключови думи: Ойлер, математика, формула на Ойлер, неравенство на Ойлер, функция на Ойлер.

ВЪВЕДЕНИЕ

Кратки биографични данни за Леонард Ойлер

Леонард Ойлер е роден на 15 април 1707 г. в град Базел, Швейцария в семейството на Паул Ойлер и Маргарета Брукер. Първоначално образование получава в семейна среда.

На 13 години, през 1720 г. постъпва като студент в Базелския университет в тъй наречения факултет на свободните изкуства. Тук Ойлер се увлича в изучаване на математиката, слушайки лекциите, четени от Йохан I Бернули, посещавайки и личния му дом за разговори по математика както с него, така и с неговите деца, известните по-късно Николай II, Даниел и Йохан II Бернули и неговия племенник Николай I Бернули. След като завършва факултета на свободните изкуства през 1723 г. баща му го насочва към богословския факултет (Базелският университет тогава имал още други два факултета: юридически и медицински).

И тук обаче Ойлер се интересува най-вече от математика и започва публикуване на научни статии. Но, все пак, трябвало и да си намери работа. Подходяща работа за Леонард Ойлер в Базел, а и в цяла Швейцария няма. Такава той получава в Русия, в Санкт-Петербург.

С указ на Петър I от 28 януари 1724 г. са учредени Академия на науките, Академичен университет и Академична гимназия. През август 1725 г. официално е открита Академията на науките. Тук са поканени на работа известни учени от цяла Европа. Сред първите академици са швейцарските математици Николай II Бернули и Даниел Бернули. По препоръка на Даниел Бернули на 24 май 1727 г. пристига и Леонард Ойлер. На 5 август същата година изнася първото си научно съобщение и продължава интензивна научна дейност в Петербург до 1741 г.

Пруският крал Фридрих II изпраща покана на Ойлер да помогне на новосформираната Академия на науките в Берлин и Ойлер постъпва на работа в Берлин на 25 юли 1741 г. Тук той продължава интензивната си научна дейност до 9 юни 1766 г.

На 28 юли същата година той се връща завинаги в Русия, където работи до последния си ден. Умира на 7 септември (стар стил) или 18 септември (нов стил) 1783 г. Погребан е в Смоленското гробище на Василевския остров.

През 1957 г. тленните му останки са пренесени в Александрo-Невската лавра в Санкт-Петербург, където са погребани и други знаменити личности на Русия.

ИЗЛОЖЕНИЕ

1. Кратко описание на научните приноси на Леонард Ойлер в теорията на числата

Именно в Санкт-Петербург Ойлер прави първия си научен принос – опровергава хипотезата на Ферма, че всички числа от вида $2^n + 1$ са прости числа, като дава и други приноси. Разглеждаме делимостта на числата от вида $2^n - 1$ – те

са прости числа, когато n е просто число и тогава се наричат *числа на Мерсѐн*. Интересът към тези числа датира още от времето на Евклид.

В древността са се интересували и от т. нар. *съвършени числа*. Едно естествено число се нарича *съвършено*, ако е равно на сбора от положителните си делители, по-малки от числото (истински делители), като напр. $6=1+2+3$, $28=1+2+4+7+14$, 496 и др. Евклид доказва, че число от вида $2^{n-1}(2^n - 1)$ е съвършено, ако $2^n - 1$ е просто число.

От времето на Питагор древните са се интересували от т. нар. *приятелски числа* – двойки естествени числа, за които сбора от истинските делители на всяко от двете е равен на другото. Пример: 220 и 284. Има легенда, че когато запитали Питагор, що е приятел, той отвърнал: „Някой, който е едно друго Аз, както 220 и 284.“.

Приятелските числа също са свързани с числата от вида $2^n - 1$. И това обяснява интереса към последните. Изучавани са усилено от Ферма (1601 – 1665), Мерсен (1588 – 1648), чието име те носят, и др. До времето на Ойлер било известно, че $M_n = 2^n - 1$ е просто (число на Мерсен) при $n = 2, 3, 5, 7$. През 1750 г. Ойлер открива, че M_{31} е число на Мерсен. След Ойлер и до днес продължава откриването на нови числа на Мерсен. През м. септември 2006 г. бе открито, че $M_{32582657}$ е число на Мерсен; то е 44 – то по ред на откриването, но (още) не се знае дали няма по-малко от него такова число.

При решаването на въпроси за делимост на числа, Ферма доказва, че ако p е просто число и a е произволно цяло число $\neq 0$, то числото $a^{p-1} - 1$ се дели на p или, като използваме въведеното от Гаус означение за сравнение, $a^{p-1} \equiv 1 \pmod{p}$, известно като *малка теорема на Ферма*. Ойлер обобщава тази теорема на Ферма, като доказва, че при произволно естествено число n , ако означим с $\varphi(n)$ броят на естествените числа, по-малки от n и взаимно прости с n , то числото $a^{\varphi(n)} - 1$ се дели на n , т. е. $a^{\varphi(n)} \equiv 1 \pmod{n}$ и това твърдение се нарича *теорема на Ойлер*.

Така Ойлер не само прави обобщение, но и въвежда много важна теоретико-числова функция, която прониква дълбоко в съвременната теория на числата. Днес тя е известна под името *функция на Ойлер*, φ – *функция на Ойлер* или още *тотиент*. Нейните по-важни свойства са следните:

а) ако a и b са цели положителни и взаимно прости числа, то $\varphi(ab) = \varphi(a)\varphi(b)$

б) $\varphi(n) = n \prod_{p|n} \left(1 - \frac{1}{p}\right)$, където $\prod_{p|n}$ означава умножение по всички прости делители p на n , т. е. ако $n = p_1^{\alpha_1} p_2^{\alpha_2} \dots p_k^{\alpha_k}$ е канонично разлагане на n в произведение на прости множители, то $\varphi(n) = n \left(1 - \frac{1}{p_1}\right) \left(1 - \frac{1}{p_2}\right) \dots \left(1 - \frac{1}{p_k}\right)$;

в) $n = \sum_{d|n} \varphi(d)$, където $\sum_{d|n}$ означава сумиране по всички положителни делители d на n , например $10 = \varphi(1) + \varphi(2) + \varphi(5) + \varphi(10)$.

Освен обобщението върху съставните числа n на теоремата на Ферма, че $a^{p-1} - 1$ се дели на простото и не делящо a число $p > 2$, Ойлер продължава изследванията си и в друга посока. Тъй като $p - 1$ е четно число, от теоремата на Ферма следва, че p дели $\left(a^{\frac{p-1}{2}}\right)^2 - 1$, т. е. сравнението $x^2 \equiv 1 \pmod{p}$ има поне едно

решение $x = a^{\frac{p-1}{2}}$. Приета е следната терминология: ако числото $x = a$ е корен на сравнението $x^2 \equiv 1 \pmod{p}$, то a се нарича *квадратичен остатък* (по модул p); ако е корен на сравнението $x^2 \equiv -1 \pmod{p}$ – *квадратичен неостатък*. Ойлер доказва следната теорема: сравнението $a^{\frac{p-1}{2}} \equiv 1 \pmod{p}$ е вярно тогава и само тогава, когато a е квадратичен остатък. Тази теорема на Ойлер се нарича *критерий на Ойлер*. Лагранж въвежда символа $\left(\frac{a}{p}\right)$, който има стойност $+1$, ако a е квадратичен остатък, и -1 , ако a е квадратичен неостатък. Като следствие от критерия на Ойлер получаваме твърдението: ако p е нечетно просто число, то $a^{\frac{p-1}{2}} \equiv \left(\frac{a}{p}\right) \pmod{p}$. Този вариант на критерия на Ойлер служи като изходна база на Гаус да изведе важния в теоретично отношение *закон за реципрочност*, който гласи: ако p и q са различни нечетни прости числа, то $\left(\frac{p}{q}\right)\left(\frac{q}{p}\right) = (-1)^{\frac{p-1}{2}\frac{q-1}{2}}$.

Ойлер разглежда и една друга хипотеза на Ферма, че простите числа от вида $p = 4k+1$ се представят във вид на сума от два квадрата на цели числа, $p = x^2 + y^2$. Ойлер доказва, че тя е вярна, и още нещо: представянето е единствено, с точност до местата на събираемите, например: $5 = 2^2 + 1^2$, $13 = 3^2 + 2^2$, за 1000000001-то просто число имаме $22801763513 = 135548^2 + 66547^2$ (третият пример е изведен с компютър; огромни числа, като в този пример, по времето на Ойлер са били недостъпни за наблюдение) и пр.

Ойлер се заема да изучи по-общо чрез кои квадратични форми простите числа имат еднозначно представяне с точност до местата на събираемите, като разгледал формите от вида $ax^2 + by^2$. Той показва, че представимостта зависи от числото $n = ab$. Когато една форма от вида $ax^2 + by^2$ еднозначно представя прости числа, той нарича съответното число *n* *удобно число*, като терминът в множествено число е известен така, както Ойлер го е употребявал на латински: *numeri idonei*. Сред тях най-малкото е $n = 1$ (отговаря на горната форма $x^2 + y^2$), а най-голямото е 1848. Ойлер не намира 66 – *тото удобно число*, въпреки задълбочените си изследвания, а и не доказва, че няма повече *удобни числа*. Проблемът за съществуване на повече от намерените 65 *удобни числа* е много труден, той не е решен и до днес!

2. За някои резултати на Ойлер, носещи неговото име

По-горе споменахме теоремата на Ойлер, функцията на Ойлер и критерия на Ойлер като широко известни резултати в теорията на числата, които не изчерпват всичките му приноси в тази област. Следващите примери на термини с името на Ойлер имат същия характер.

Формули на Ойлер за връзка между показателните и тригонометричните функции:

$$e^{iz} = \cos z + i \sin z; \cos z = \frac{e^{iz} + e^{-iz}}{2}, \sin z = \frac{e^{iz} - e^{-iz}}{2},$$

които са верни за произволно комплексно променливо $z = x + iy$ и, следователно, в частност за реално x .

Числа на Ойлер: E_n – така се наричат коефициентите в развитието $\frac{2}{e^x + e^{-x}} = \sum_{n=0}^{\infty} E_n \frac{x^n}{n!}$. Ето няколко от тях:

$$E_0 = 1, E_2 = -1, E_4 = 5, E_6 = -61, E_8 = 1385, E_{10} = -50251.$$

Числата на Ойлер с нечетни индекси са равни на нула, защото функцията $\frac{2}{e^x + e^{-x}}$ е нечетна. В сила е следната теорема на Силвестър (английски математик): Ако $\alpha, \beta, \gamma, \dots$ са делители на числото $m-n$, то разликата $E_{2m} - E_{2n}$ се дели само на тези от числата $2\alpha+1, 2\beta+1, 2\gamma+1, \dots$, които са прости числа.

Полиноми на Ойлер $E_n(x)$ – определят се от следната пораздаща ги функция

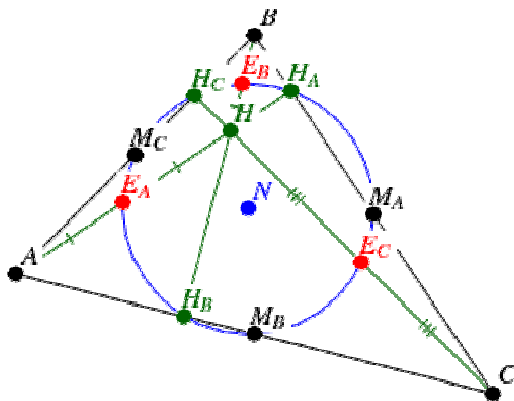
$$\frac{2e^{xt}}{e^t + 1} = \sum_{n=0}^{\infty} E_n(x) \frac{t^n}{n!}. \text{ Ето първите шест полинома на Ойлер:}$$

$$E_0(x) = 1, E_1(x) = x - \frac{1}{2}, E_2(x) = x^2 - x, E_3(x) = x^3 - \frac{3}{2}x^2 + \frac{1}{4},$$

$$E_4(x) = x^4 - 2x^3 + x, E_5(x) = x^5 - \frac{5}{2}x^4 + \frac{5}{4}x^2 - \frac{1}{2}.$$

Точка, права и окръжност на Ойлер – средата на отсечката от ортоцентъра H до върха на триъгълника ABC се нарича *точка на Ойлер* (E_A, E_B, E_C); правата, минаваща през ортоцентъра и центъра N на описаната около триъгълника окръжност се нарича *права на Ойлер*.

Теорема: средите M_A, M_B, M_C на страните, петите H_A, H_B, H_C , на височините и точките на Ойлер лежат върху една окръжност. Тази окръжност се нарича *окръжност на Ойлер*.

Теорема на Ойлер (в стереометрията) – за всеки изпъкнал многостен с B върха, C стени и P ръба е в сила съотношението: $B+C-P=2$ (буквите са от кирилицата като инициали на съответните думи). Дадена фигура може да се разглежда като съставена от части, аналогични на върхове, стени и ръбове и тогава числото $B+C-P$, наречено *Ойлерова характеристика*, има постоянна стойност и е предмет на задълбочени изследвания.

Константа на Ойлер C или константа на Ойлер-Маскерони γ . Въведена е от Ойлер през 1735 г., който я пресмята с 6 десетични знака, а след две години добавя още 4 знака; с 32 десетични знака я пресмята италианският математик Лоренцо Маскерони и през 1790 г. я публикува в книгата си *Adnotationes ad calculum*

integrale Euleri. Дефинира се така: $C = \lim_{k \rightarrow \infty} \left(\sum_{n=1}^k \frac{1}{n} - \ln k \right)$.

С точност до 100-тия знак тя е равна на 0,5772156649015328606065120900824243104215933593992359880576723488486772 67776646709369470632917467495.

Нерешен до днес проблем е дали константата на Ойлер е рационално число или не.

Произведение: $\prod_p \left(1 - \frac{1}{p^s}\right)^{-1}$, където произведението се простира върху всички

прости числа p , а s е произволна комплексна променлива, и *твърдение на Ойлер*

$\prod_p \left(1 - \frac{1}{p^s}\right)^{-1} = \sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{n^s}$, като $\zeta(s) = \sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{n^s}$ е така наречената ζ – *функция*. Тя е въведена

и изследвана от Ойлер, но се свързва и с името на немския математик Бернхарт Риман (*дзета – функция* на Риман), който продължава изследването на Ойлер и изказва хипотезата, че всички нецели нули (нетривиални нули) на $\zeta(s)$ лежат на

вертикалната права $\text{Re } s = \frac{1}{2}$. Хипотезата на Риман не е доказана, но от верността ѝ

следват решенията на много трудни проблеми в теорията на числата. Ойлер показва, че при $s \rightarrow 1$ имаме $\zeta(s) \rightarrow \infty$ и от твърдеството на Ойлер следва, че простите числа са безброй много.

Този факт е изведен още от Евклид, но Ойлер дава второ доказателство на това твърдение.

Ойлерово диференциално уравнение:

$a_0 y + a_1 x y' + a_2 x^2 y'' + \dots + a_n x^n y^{(n)} = f(x)$, a_i - константи.

Уравнение на Ойлер – Лагранж за повърхнина – изразява условието за равенство на нула на средната кривина на повърхнината.

Ойлерови интегрални: $B(p, q) = \int_0^1 x^{p-1} (1-x)^{q-1} dx$, $p > 0, q > 0$ – *Бета функция* на

Ойлер или *Ойлеров интеграл от I род*; $\Gamma(\alpha) = \int_0^{\infty} x^{\alpha-1} e^{-x} dx$ – *Гама функция* на Ойлер

или *Ойлеров интеграл от II род*. При $\alpha = n$ – естествено число, $\Gamma(n) = 1.2. \dots n = n!$

(ен – факториел). Имаме още: $\Gamma(\alpha) \cdot \Gamma(\alpha-1) = \frac{\pi}{\sin \pi \alpha}$ и оттук: $\prod_{k=1}^{n-1} \sin \frac{k\pi}{n} = \frac{n}{2^{n-1}}$,

известно и като *произведение на Ойлер*.

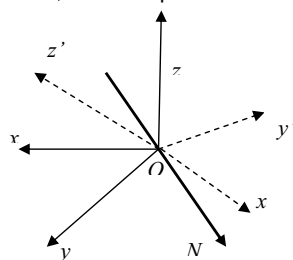
Ойлерови субституции за (определени или неопределени) интеграли, съдържащи радикала $\sqrt{ax^2 + bx + c}$: $\sqrt{ax^2 + bx + c} = x\sqrt{a} + z$ при $a > 0$;

$\sqrt{ax^2 + bx + c} = xz + \sqrt{c}$ при $c > 0$; $\sqrt{ax^2 + bx + c} = z(x - x_1)$

при реални корени $x_{1,2}$ на уравнението $ax^2 + bx + c = 0$.

Ойлерови ъгли – ъглите $\alpha = (ON, Ox')$, $\beta = (ON, Ox)$, $\gamma = (Oz, Oz')$ при две еднакво

ориентирани декартови координатни системи $Oxyz$ и $Ox'y'z'$ с общо начало O и ос на въртене ON – пресечница на равнините Oxy и $Ox'y'$, които се описват при въртенето до съвпадане на едната система с другата.

Ред на Ойлер: $\frac{1}{2} + \frac{1}{3} + \frac{1}{5} + \frac{1}{7} + \frac{1}{11} + \dots$ Ойлер доказва, че редът е сходящ и така дава още едно доказателство, че простите числа $p_1, p_2, \dots$ са безброй много. Имаме
$$\sum_{\substack{i, \\ p_i < n}} \frac{1}{p_i} = \ln \ln n + C + O\left(\frac{1}{\ln n}\right),$$
 където $C = 0,5772156649\dots$ е константата на Ойлер.

3. Мостовите на река Невà и Леонард Ойлер

По времето на Ойлер – втората половина на XVIII век, най-сложно в инженерната дейност е проектирането и строителството на мостове. Активно участие в тази дейност вземат Кралските научни дружества и Академии на науките. Изявени учени помагат в разработката на проектите и изпълняват експертизи.

През същия период възниква необходимостта от строителството на мостове на р. Невà. Обявява се конкурс за проект на мост. За провеждане експертиза на проектите на мостовете и изпитване на техните модели в Санкт-Петербургската академия на науките е назначена комисия. Ръководството на комисията е възложено на Леонард Ойлер. Участието в работата на тази комисия му служи като повод за провеждане на специални изследвания и разработки от теорията на моделирането, което да позволи на тази основа да се осъществи научна експертиза.

Един от първите, който теоретически обосновава прилага статично (геометрично) подобие на проект за сводест мост с дължина 300 метра, е известният руски изобретател Иван Кулибин [1]. Своите изследвания той провежда на дървени модели с размери 1/10 от естествената големина с единично тегло повече от 5 тона. При тези модели за първи път е отчетено, че изменението на линейните размери k -пъти, изменя собственото тегло k^3 -пъти, а площта на напречните сечения на елементите – k^2 -пъти. Кулибин установява, че моделите, които са с отношение 1/ k от естествената големина, имат напрежения от собствено тегло k -пъти по-малко, отколкото напреженията в оригинал. Осигуряването на подобие от влияние на собственото тегло на модела е възможно при някакво допълнително натоварване. Действащият върху моста полезен товар трябва да бъде k^2 -пъти по-малко. Ойлер проверява и одобрява тези правила на Кулибин за условията на подобие. Този метод на моделиране на собственото тегло на конструкцията съответства на съвременния способ на дотоварване на моделите в центрофуги. Последвалата поява на нови материали и конструкции изисква по-точни отговори на много въпроси, свързани с приложение на моделите в инженерната практика и теорията на подобие получават по-нататъшно развитие.

Голямо внимание Санкт-Петербургската академия на науките и комисията на Ойлер отделя на проекта на моста на И. Кулибин. В продължение на редица години комисията на Ойлер оказва консултации на Кулибин във връзка с разработка на проекти за мостове. Кулибин по това време изпълнява длъжността механик-художник на Санкт-Петербургската АН.

По разработваните от него проекти са създавани модели и провеждани изпитвания. Моделът на моста по първия проект е бракуван от комисията. Описание на втория проект е снабден с теоретическо и експериментално обосноваване на предлаганата схема на моста и размери на неговите отделни елементи. В него също се дава емпиричен извод на правила за пресмятане на товароносимостта от модела към реален обект.

Изпитването на модели на дървен мост по третия модел на Кулибин са правени през 1776 г., моделът е бил изпълнен като 1/10 от реалната големина и е тежал 300 пуда (Пуд – стара руска мерна единица, 1 пуд = 16,38 kg). За да не се разруши реалният мост под собственото си тегло, тегло моделът трябва да издържи натоварване от 2970 пуда.

Разбира се, мостът не е построен, поради неудачна архитектурна форма.

Да се създаде едно сводест мост при тогавашната техника е изключително дело. Историята познава две подобни съоръжения, но и двата модела (на И. де Рабас) не издържат изпитванията. И все пак в Русия се намира човек, който да направи такъв мост и това е И. Кулибин. Две години той прави проекта, но успява да се справи със задачата: мост с дължина около 300 метра, да има само един свод, под който биха могли да преминават корабите, трябва да покрие река Нева.

Почти година и половина четири опитни строителни дърводелци изготвят модела на моста – една десета част от неговата естествена големина. Мостът е дървен и за неговото сглобяване са издялани 13 хиляди детайли. За запознаване с моста е създадена специална комисия, която се ръководи от самия Ойлер. На моста се поставя товар от 3300 пуда ($3300 \times 16,3 = 48900$ kg). След това допълнително се поставят още 500 пуда и накрая, по препоръка на Кулибин, се качват всичките 15 членове на комисията. Конструкцията издържа!

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

За поколения учени трудовете на Ойлер са еталон по яснота на поставените задачи, дълбочина на изследванията и завършеност на получаваните резултати. Много учени в областта на механиката са се учили от тях и са ги продължавали. Това се отнася най-вече за руските и съветските учени, които последователно са развивали теорията и методите на Ойлер.

Трябва да се подчертае, че не всичко е изяснено в творческото наследство на Ойлер и в частност в неговите трудове по механика. Не всички са получили правилна трактовка... Някои важни резултати, получени от него, биват „преоткрити“ впоследствие от други учени. С това частично се обясняват трудностите при четене на неговите оригинални трудове, написани на латински език.

Тук е уместно да си припомним думите на друг велик учен – Пиер Симон Лаплас: „Четете Ойлер, четете – той е учител на всички нас“.

Несъмнено е, че по-нататъшното изучаване на наследството на Ойлер и пропагандирането на неговата работа ще способства за научния прогрес.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] В. А. Веников, Теория подобия и моделирования, Изд. 2, Москва, „Высшая школа“, 1976.
- [2] Исследования по истории физики и механики 1986, Москва, „Наука“, 1986.
- [3] Я. З. Басин, И творцы, и мастеровые, Изд. 2, Минск, „Высшая школа“, 1986.
- [4] Н. М. Раскин, Леонард Эйлер и И. П. Кулибин, в „Развитие идей Леонардо Эйлера и современная наука“, Москва, „Наука“, 1988.
- [5] Математически Форум, Том IX, брой 3, Май – Юни 2007, София, 2007.

За контакти:

Ива Божидарова Цветкова, Русенски университет “Ангел Кънчев”, Специалност “Математика и Информатика”, e-mail: bombolina1986@abv.bg.

Фибоначи и златното сечение

автор: Антония Руменова Петкова
научен ръководител: доц. д-р Светослав Йорданов Билчев

Резюме. *Работата разкрива прекрасният свят, построен на базата на редицата от числа на Фибоначи и на магическото „златно сечение“.*

Ключови думи: *Редица от числа, Числа на Фибоначи, Златно сечение.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Леонардо Писано (1175 – 1250 г.), роден в Италия, е известен още под името **Фибоначи** и е автор на загубеният трактат „Книга за абака“ (книга за изчисленията). Именно в този трактат европейците се запознават с индуските (арабските) цифри. Получава образованието си в Северна Африка, където неговият баща Гулелмо работи като дипломатическо лице. Фибоначи преподава математика в Бугла. През 1200 г. той приключва своето околосветско пътуване и се завръща в Пиза, където пише редица математически текстове. През 1202 г. публикува редица от числа, всяко от които се получават като сума от предходните две, като първите два члена на редицата са числата **1 и 1** :

1, 1, 2, 3, 5, 8, 13, 21, 34, 55, 89, 144, ...

Той е научил за тази редица от числа по време на пътешествието си в страните от тогавашния Изток. Редицата от числа е наречена с неговото име, защото я е популяризирал широко в средите на учените в Европа.

ИЗЛОЖЕНИЕ

1. Дефиниране и някои свойства на редицата на Фибоначи

А. Дефиниране

1. $F(0) = 1$
2. $F(1) = 1$
3. $F(n) = F(n-1) + F(n-2)$

Б. Някои свойства

1. $(F(n), F(m)) = 1$
2. $(F(n), F(m)) = F((m, n))$ т.е. НОД на числата $F(n)$ и $F(m)$ е число на Фибоначи с индекс $\text{НОД}(m, n)$
3. $F(n+k) = F(k-1) \cdot F(n) + F(k) \cdot F(n+1)$
4. $F(k)/F(kn)$ за произволно n .
5. Отношенията $\frac{F_{n+1}}{F_n}$ са приближени дроби на златното сечение ϕ и по-специално $\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{F_{n+1}}{F_n} = \phi$.

2. Златното сечение и неговите особености

Златното сечение се отбелязва с гръцката буква **ϕ** - първата буква от името на древногръцкия скулптор **Фидий**.

В достигналата до нас антична литература златното сечение се среща за първи път в **"Елементи"** на **Евклид**. В епохата на Ренесанса интересът на учените и художниците към това число се засилил във връзка с неговото приложение в геометрията, в изкуството и най-вече в архитектурата.

През 1509 г. във Венеция била издадена книгата на монаха **Лука Пачоли** **"Божествена пропорция"** с илюстрации, които се предполага, че са на **Леонардо да Винчи**.

Златното сечение всъщност е ирационално число, което изразява отношение на части, за които по-малката част се отнася към по-голямата, така както по-голямата към цялото. То има стойност приблизително равна на 1,618...

Терминът "златно сечение" е въведен от Леонардо да Винчи като пропорция за "идеалното човешко тяло".

3. Определяне на стойностите

Две числа **a** и **b** са в зависимост, наречена златно сечение, ако отношението на по-малкото към по-голямото е равно на отношението на по-голямото към сбора им, което записано математически, дава следната формула:

$$\frac{a+b}{a} = \frac{a}{b} \quad a > b$$

При умножаване двете страни на равенството с $\frac{a}{b}$ и заместване на $\frac{a}{b}$ с φ се получава следното уравнение:

$$\varphi^2 = \varphi + 1, \text{ където } \varphi = \frac{a}{b}$$

На това уравнение единственото положително решение е:

$$\varphi = \frac{1 + \sqrt{5}}{2} \approx 1,6180339887...$$

4. Алтернативни форми за представяне

Тъй като $\varphi = 1 + \frac{1}{\varphi}$, то φ може да се представи като

$$\varphi = 1 + \frac{1}{1 + \frac{1}{1 + \frac{1}{1 + \dots}}}$$

Друг начин на представяне следва от $\varphi^2 = 1 + \varphi$, при заместване на φ :

$$\varphi = \sqrt{1 + \sqrt{1 + \sqrt{1 + \sqrt{1 + \dots}}}}$$

Също

$\varphi = 2 \cos(\pi/5) = 2 \cos 36^\circ$ което се получава от факта, че отношението на дължината на диагонала на правилен петоъгълник към негова страна е равно на φ .

5. Алгебрични свойства

От уравнението

$\varphi^2 = \varphi + 1$ следва, че φ е единственото положително число, което се превръща в реципрочното си при изваждане на единица:

$$\frac{1}{\varphi} = \varphi - 1 \approx 0,6180339887...$$

Това число може да се срещне и с името **сребърно сечение** или **сребърно отношение**.

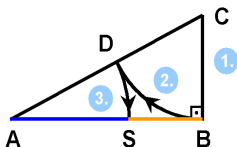
Всяка степен на φ с показател цяло число може да се представи като сума от степените на φ с показатели двете по-малки цели числа:

$$\forall n \in \mathbb{N}, \quad \varphi^n = \varphi^{n-1} + \varphi^{n-2}$$

φ е също така границата, към която клони отношението на два последователни члена от редицата на Фибоначи:

$$\varphi = \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{F_{n+1}}{F_n}$$

6. Геометрично построение

Отсечката AB може да се раздели от точката S , така че

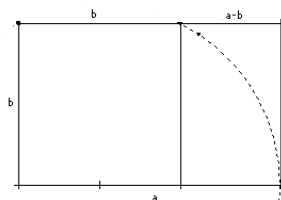
$$\frac{|AB|}{|AS|} = \frac{|AS|}{|SB|} = \varphi$$

по следния начин:

- 1) В точка B се построява перпендикуляр към AB и върху тази права се определя точка C , така че BC да е равна на половината на AB .
- 2) Построява се окръжност с център точка C и радиус BC , която пресича AC в точка D .
- 3) Построява се окръжност с център точка A и радиус AD , която пресича AB в точка S .

7. Златни геометрични фигури

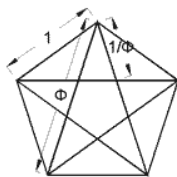
Златен правоъгълник е правоъгълник, при който отношението на страните е равно на златното сечение.

При премахването на квадрат със страни, равни на по-малката страна на **златен правоъгълник**, остатъкът е отново правоъгълник със съотношение на страните, равно на φ , т.е. при премахването на квадрат от златен правоъгълник се получава отново златен правоъгълник. Това се доказва лесно, като се използва алгебричните свойства на φ и лицата на правоъгълниците.

При повтаряне на тази последователност се получава поредица от все по-малки златни правоъгълници, като диагоналите на всички малки правоъгълници лежат на диагоналите на първоначалния правоъгълник или на първия отрязан правоъгълник.

Златен триъгълник е равностранен триъгълник, при който отношението на дължините на бедрото и основата е равно на златното сечение.

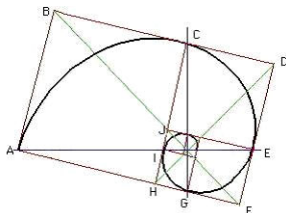
Съществуват два вида триъгълници, при които отношението на дължините на бедрото и основата е равно на златното сечение: остроъгълен (при който основата е по-малка от бедрото и ъгълът при върха е 36° , а ъглите при основата са 72°) и тъпоъгълен (при който основата е по-голяма от бедрото и ъгълът при върха е 108° , а

ъглите при основата са 36°). Вторият вид триъгълници често ги наричат сребърни триъгълници.

Във всеки златен триъгълник може да се впише едновременно един сребърен и един златен триъгълник, който е ϕ пъти по-малък.

Пентаграмът е фигура, образувана от 5 златни триъгълника, вписани в правилен петоъгълник. Всяка от петте линии, съставляващи тази фигура, дели другата в златно отношение.

Златна спирала е спирала, която се образува при вписване на четвърт от окръжност във всеки квадрат, получен при безкрайно разделяне на златен правоъгълник в поредица от все по-малки златни правоъгълници. Тази спирала се доближава до логаритмична спирала с център пресечената точка на диагоналите на първите два правоъгълника.

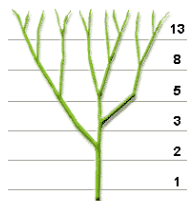

8. Къде се срещат най-често числата на Фибоначи и „златното сечение“?

Числата на Фибоначи при растенията

Още в дълбока древност човекът е открил, че всички явления в природата са свързани едно с друго, че всичко е в непрекъснато движение, изменение и ако това се изрази с число, ще се открият удивителни закономерности. Растенията първи са привлекли вниманието на математиците.

Растеж по Фибоначи

При цветовете на растенията

- **3** - кокиче, ирис (перуника), лале, трулиум, минзухари, нарциси и други луковични. Ириса, лалето и амарилиса имат всъщност по 2 тройки венчелистчета.

- **5** - лютиче, шипка, слез, латинка, петунии, незабравки, теменуги и виолетки, диви карамфили, хибискус, азалия (рододендрон), люляк, камбанки, а също цветовете на домата, картофа и тиквата. Това е най-многобройния вид. Най-големият цвят – рафлезия е също с 5 листа. Пасифлората има 2 двойки по 5 венчелистчета, оцветени в различни тонове, 5 зеленикави тичинки (Т-образни) и в центъра още 3.

- **8** - делфиниум (ралица), анемония (съсънка), далия и цвете, наречено космос (*Cosmos bipinnatus*).

- **13** - *Senecio jacobaea*, рудбекия.

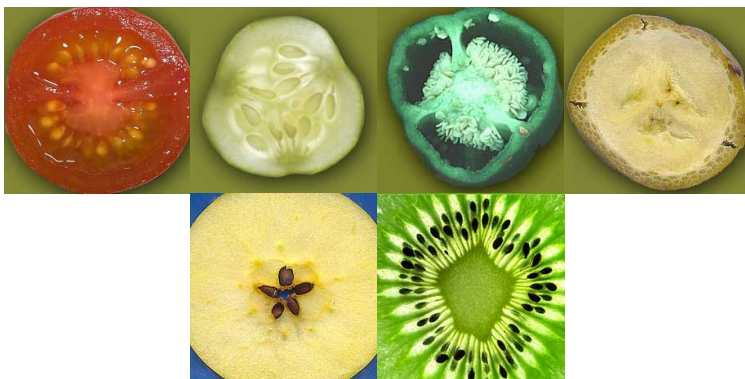
- **21** - цикория, лайка, някои видове маргарити.

- 34 – невен (календула), маргарити, астри, гербери и слънчогледи имат и по 55 и 89 венчелистчета.

При плодовете

- А) 2, 3, 5 - домати
- Б) 3 - краставица, чушка, банан
- В) 5 - ябълка, киви

При семената на растенията

Числата на **Фибоначи** могат да бъдат видяни и при разполагането на семената на цветовете.

Египетските пирамиди

Не разполагаме с писмени свидетелства от древните египтяни за числото "Ф", обаче в тяхното изкуство и архитектура се съдържат немалко признаци, че то не само им е било известно, но са виждали в него нещо магическо. В частност, те са знаели, как да го построят геометрично от правоъгълник със страни $2/1$. Умеели са и да го изведат аритметично от редицата на **Фибоначи**.

Изследователите са открили тази пропорция в знаменитите **пирамиди в Гиза**.

Храмът ПАРТЕНОН

Храмът ПАРТЕНОН в атинския АКРОПОЛ е може би най-добрия пример за математически метод в изкуството. Всяка част, от основния строеж до най-малкия детайл и орнамент, са създадени по пропорцията "Ф".

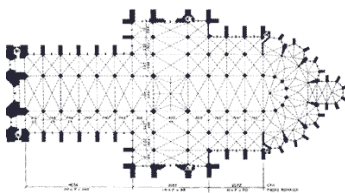
Средните векове

След питагорейците средновековният учен Свети Августин нарича красотата "числово равенство". Средновековните строители на църкви и катедрали достигнали разработката на пропорциите на своите строежи до също така съвършена геометрическа структура като при древните гърци. Натоварвайки своите култови строежи със сложна и многослойна символика, те смятали, че като се следва определена геометрична логика, сградата се оказва заредена със свещена сила.

Прочутата фасада "Нотр Дам дьо Пари" се вписва в златен правоъгълник, а също и всеки обособен архитектурен елемент.

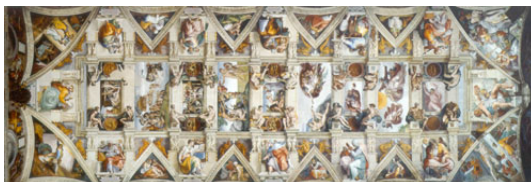

Планът на готическата катедрала: "Notre - Dame" в Амиен (1220 г.). Централният и напречният неф (кораб), а също и всяка четворка колони оформят златни правоъгълници.

Ренесанс

Гениите на Ренесанса са черпели вдъхновение от класически теми и са създавали своите композиции по законите на златния коефициент. Човешките фигури, както в живописа, така и в скулптурата съответстват на хармоничните критерии на античните канони.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Светът е едно изключително красиво място, в което сме заобиколени отвсякъде от невероятни реализации на една толкова „елементарна“ редица от числа като редицата на Фибоначи и едно толкова ефектно отношение като „златното сечение“.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] <http://wmileva.hit.bg/Fractals/Pages/Fibonacci.htm>
- [2] http://wmileva.hit.bg/Fractals/Pages/Fibonacci_plants.htm
- [3] <http://www.investor.bg/?cat=119&id=33338>
- [4] http://elrid.cult.bg/f/Pages/Golden_proportion_in_art.php
- [5] <http://obuchenie.investor.bg/?cat=127&id=49398>
- [6] http://elrid.cult.bg/f/Pages/Fibonacci_animals.php
- [7] <http://www.finance.sts.bg/index.php?p=Analytics%2C2&lang=bg>
- [8] <http://artschool-iliapetrov.forumr.net/forum-f17/topic-t10.htm>
- [9] <http://paper.standartnews.com/bg/article.php?d=2006-08-17&article=155529>
- [10] http://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%BB%D0%B0%D1%82%D0%BD%D0%BE_%D1%81%D0%B5%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5
- [11] http://wmileva.hit.bg/Fractals/Pages/Golden_proportion.htm
- [12] <http://beehive.blog.bg/viewpost.php?id=52001>
- [13] <http://www.math10.com/forumbg/viewtopic.php?t=4909>
- [14] http://kjelqzkov.log.bg/article.php?article_id=18813

За контакти:

Антония Руменова Петкова, Русенски университет “Ангел Кънчев”, Специалност “Математика и информатика”, e-mail: Antoniq_Petkova@abv.bg.

Теорема на Менелай – приложение за решаване на задачи

автор: Гюнюл Феимова
ръководител: доц. д-р Емилия Великова

Резюме: Статията представя теоремата на Менелай и пример за методически правилен подбор от задачи за въвеждане на нови знания, за овладяване и прилагане на новите знания и творчески задачи. Представената тема може да се използва от обучаващи и обучаеми в училищния курс по геометрия на профилираните паралелки по математика.

КРАТКА ИСТОРИЧЕСКА СПРАВКА

Менелай Александрийски (I в.) е математик-геометър и астроном. Приема се, че той е от втората Александрийска школа, която продължава традициите в развитието на математиката, поставени от математиците Питагор, Евклид, Архимед и Аполоний.

Менелай е автор на книгите „Елементи на геометрията“, „Книга за триъгълника“ и „За хордите“, както и на няколко съчинения. Единственото съхранено до наши дни е съчинението „Сфера“.

Съчинението „Сфера“ е първата публикация историята на математиката, което съдържа понятие сферичен триъгълник. Менелай е посветил първата книга от „Сфера“ на триъгълник върху сфера, като е разгледал оригинални теореми, които отразяват съществените различия между равнинните и сферичните триъгълници, например, сумата от вътрешните ъгли на сферичния триъгълник е по-голяма от два прави ъгла. Втората и третата книга на „Сфера“ съдържат въпроси от сферичната геометрия с доказателства, значително по-прости и ясни, отколкото тези на Теодосий.

Като способен астроном Менелай е използвал свойствата на разглежданите сферични фигури в своите наблюдения.

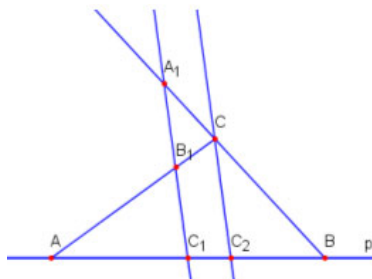
в
за

Менелай

ТЕОРЕТИЧНИ ОСНОВИ НА ПРОБЛЕМА

Теорема на Менелай. Нека е даден триъгълникът ABC ($\triangle ABC$). Ако произволна права пресича страните му AB , BC и CA или техните продължения съответно в точките A_1 , B_1 , C_1 (фиг. 1), то е в сила равенството:

$$(1) \quad \frac{AC_1}{C_1B} \cdot \frac{BA_1}{A_1C} \cdot \frac{CB_1}{B_1A} = 1.$$

Фигура 1

Доказателство.

През върха C на $\triangle ABC$ построяваме правата CC_2 , успоредна на правата през точките A_1, B_1, C_1 . От теоремата на Талес за отношението на пропорционалните отсечки, които се получават при пресичането на раменете на един ъгъл с две успоредни прави, получаваме съответно пропорциите:

$$\frac{BA_1}{A_1C} = \frac{C_1B}{C_1C_2} \text{ и } \frac{CB_1}{B_1A} = \frac{C_2C_1}{C_1A}.$$

Като умножим почленно равенствата и като съкратим получения резултат с C_1C_2 , получаваме равенството $\frac{BA_1}{A_1C} \cdot \frac{CB_1}{B_1A} = \frac{C_1B}{C_1A}$. Теоремата е доказана.

Обратна теорема на Менелай. Ако точките A_1, B_1, C_1 лежат на правите, определени от страните AB, BC и CA на $\triangle ABC$, като точно една или три от тях са външни за съответните страни и е в сила равенството $\frac{AC_1}{C_1B} \cdot \frac{BA_1}{A_1C} \cdot \frac{CB_1}{B_1A} = 1$, то тези

три точки лежат на една права.

Доказателство.

Дадено е, че $\frac{AC_1}{C_1B} \cdot \frac{BA_1}{A_1C} \cdot \frac{CB_1}{B_1A} = 1$. Нека проектиращата права p съвпада с правата AB . Означаваме върху нея точка C' , проекция на точките A_1, B_1 , и точка C_2 , проекция на точка C , при направление на проектиране, успоредно на правата, която минава през точките A_1 и B_1 (фиг. 1). От теоремите за пропорционални отсечки следва, че:

$$\frac{CB_1}{B_1A} = \frac{C_2C'}{C'A} \text{ и } \frac{BA_1}{A_1C} = \frac{BC'}{C'C_2}.$$

Заместваме в (1) и преобразуваме. Получаваме равенството $\frac{BC'}{C'A} = \frac{BC_1}{C_1A}$.

Отсечката AB е разделена от точките C_1 и C' в едно и също просто отношение, от което следва, че точките C_1 и C' съвпадат. Следователно, точка C_1 лежи на правата, минаваща през точките A_1 и B_1 .

ПРИЛОЖЕНИЕ НА ТЕОРЕМАТА НА МЕНЕЛАЙ ЗА РЕШАВАНЕ НА ЗАДАЧИ

Задача за въвеждане на нови знания.

В разностранния $\triangle ABC$:

- ♦ вътрешната и външна ъглополовяща през върха A пресичат правата BC в точките A_1 и A_2 , съответно;
- ♦ вътрешната и външна ъглополовяща през върха B пресичат правата CA в точките B_1 и B_2 , съответно;
- ♦ вътрешната и външна ъглополовяща през върха C пресичат правата AB в точките C_1 и C_2 , съответно.

Да се докаже, че точките A_1, B_1 и C_2 са колинеарни.

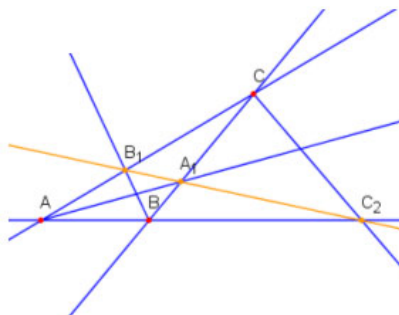
Решение. Нека страните на $\triangle ABC$ са a, b и c . От свойството на ъглополовящите следва, че (фиг. 2):

$$\frac{CB_1}{B_1A} = \frac{a}{c}, \frac{AC_2}{C_2B} = \frac{b}{a}, \frac{BA_1}{A_1C} = \frac{c}{b}.$$

Тогава

$$\frac{BA_1}{A_1C} \cdot \frac{CB_1}{B_1A} \cdot \frac{AC_2}{C_2B} = \frac{c \cdot a \cdot b}{b \cdot c \cdot a} = 1.$$

От теоремата на Менелай следва, че точ

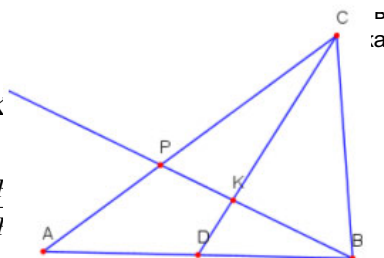

Задача за овладяване на новите знания.

Отсечката CD е медиана в $\triangle ABC$, а точка P е на AC с отношение $3:1$, считано от върха C . Правата BP пресича AD в точка K . Намерете отношението $AP:PC$.

Решение. Даден е $\triangle ABC$ (фиг. 3). Точките B, K са на BP . От теоремата на Менелай следва, че

$$\frac{AB}{BD} \cdot \frac{DK}{KC} \cdot \frac{CP}{PA} = 1 \Rightarrow \frac{2BD}{BD} \cdot \frac{1}{3} \cdot \frac{CP}{AP} = 1 \Rightarrow \frac{2CP}{3AP} = 1$$

Задача на прилагане на новите знания.

Точките M и N лежат върху страните AD и CD на $\triangle ABC$ съответно, така, че $AM:MD = p$, $DN:NC = q$.

Правите AN и BM се пресичат в точка S .

Пресметнете $\frac{AS}{SN}$.

Решение. Нека $AB = DC = a$ и правите BM и DC се пресичат в точка M_1 (фиг. 4).

От

$$\frac{DN}{NC} = q$$

пресмятаме

$$DN = \frac{aq}{q+1}.$$

От еднаквостта $\triangle ABM \cong \triangle DM_1M$, следва, че

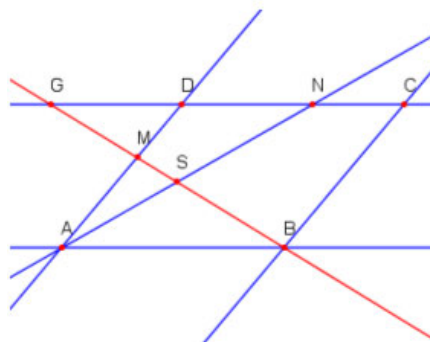
$$\frac{AB}{M_1D} = \frac{AM}{MD} = p.$$

Тогава

$$M_1D = \frac{a}{p}.$$

Следователно,

$$M_1N = M_1D + DN = \frac{a}{p} + \frac{aq}{q+1} = \frac{a(pq + q + 1)}{p(q+1)}.$$

Фигура 4

Прилагаме теоремата на Менелай за $\triangle ADN$ и правата, върху която лежат точките S , M и M_I :

$$\frac{AS}{SN} \cdot \frac{NM_I}{M_I D} \cdot \frac{DM}{MA} = 1 \Leftrightarrow \frac{AS}{SN} \cdot \frac{pq+q+1}{q+1} \cdot \frac{1}{p} = 1.$$

Следователно,

$$\frac{AS}{SN} = \frac{pq+p}{pq+q+1}.$$

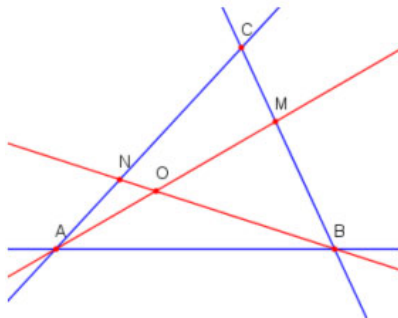
Теоретическа задача.

Точките M и N лежат върху страните AC и

BC на $\triangle ABC$, съответно, така, че $\frac{AN}{CN} = n$ и

$\frac{BM}{CM} = m$. Правите AM и BN се пресичат в точка O .

Пресметнете $\frac{AO}{OM}$ и $\frac{BO}{ON}$.

Фигура 5

Решение. Прилагаме теоремата на Менелай за $\triangle BCN$ и точките A , O и M , които лежат на една права (фиг. 5):

$$(2) \quad \frac{BM}{MC} \cdot \frac{CA}{AN} \cdot \frac{NO}{OB} = 1.$$

От $\frac{AN}{CN} = n$ следва, че $\frac{CA}{AN} = \frac{n+1}{n}$. Заместваме $\frac{BM}{CM} = m$ и $\frac{CA}{AN} = \frac{n+1}{n}$ в

$$\text{равенство (2) и получаваме } \frac{m}{1} \cdot \frac{n+1}{n} \cdot \frac{NO}{OB} = 1.$$

$$\text{Следователно, } \frac{BO}{ON} = \frac{m(n+1)}{n}.$$

Прилагаме теоремата на Менелай за $\triangle AMC$ и точките B , O и N , които лежат на една права:

$$(3) \quad \frac{AO}{AM} \cdot \frac{MB}{BC} \cdot \frac{CN}{NA} = 1.$$

От $\frac{BM}{CM} = m$ следва, че $\frac{MB}{BC} = \frac{m}{m+1}$. Заместваме $\frac{AN}{CN} = n$ и $\frac{MB}{BC} = \frac{m}{m+1}$ в

$$\text{равенство (3) и получаваме } \frac{AO}{OM} \cdot \frac{m}{m+1} \cdot \frac{1}{n} = 1.$$

$$\text{Следователно, } \frac{AO}{OM} = \frac{n(m+1)}{m}.$$

ЗАДАЧИ ЗА САМОСТОЯТЕЛНА РАБОТА

Задача 1. Да се докаже, че ъглополовящите на два вътрешни ъгъла на неравностранен триъгълник и ъглополовящата на третия му външен ъгъл пресичат срещуположните страни в точки, които лежат на една права.

Задача 2. Да се докаже, че ъглополовящите на външните ъгли на неравностранен триъгълник пресичат продълженията на срещуположните страни в точки, които лежат на една права.

Задача 3. Да се докаже, че допирателните, прекарани към окръжност във върховете на вписания в нея разностранен триъгълник, пресичат продълженията на срещуположните му страни в точки, които лежат на една права.

Задача 4. Пресечните точки на двете двойки срещуположни страни на вписания в окръжност четириъгълник определят права, която съдържа пресечната точка на допирателните към окръжността в два срещуположни върха на четириъгълника.

Задача 5. Права g пресича страните BC , CA и AB на триъгълника ABC съответно в точки P_1 , P_2 , P_3 . Да се докаже, че средите M_1 , M_2 , M_3 на отсечките AP_1 , BP_2 , CP_3 лежат на една права.

Задача 6. Да се докаже, че средата K на височината CH на триъгълника ABC , центърът O на вписаната в него окръжност и точката T на допиране на съответната външно вписана окръжност със страната AB на триъгълника лежат на една права.

Задача 7. Даден е успоредникът $ABCD$ и правите $m \parallel AD$, $n \parallel AB$. Правата m пресича продълженията на страните AB и CD съответно в точките P и Q , а n пресича AD и BC съответно в точките M и N . Да се докаже, че правите PN , QM и AC се пресичат в една точка.

Задача 8. Даден е четириъгълник $ABCD$ с взаимно перпендикулярни диагонали, които се пресичат в точка P . Петите на перпендикулярите спуснати от P към страните AB , BC , CD , AD са точките P_1 , P_2 , P_3 , P_4 . Да се докаже, че правите P_1P_2 , P_2P_4 и AC се пресичат в една точка.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Методическа разработка е пример за правилен подбор на задачи при изучаване на теоремата на Менелай в училищния курс по геометрия на профилираните паралелки по математика. Тя е опит за обогатяване на учебния процес с допълнителна информация, която може да бъде полезна, както за обучаващите, така и за обучаемите.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Паскалев, Г. Работа в кръжока по математика част 1, С., Народна Просвета, 1984
- [2] http://www.pmgvt.org/projects/Menelai_e_book/index.html (април, 2009)

За контакти:**Гюнюл Феимова**

Магистърски курс „Информационни и образователни технологии“, Факултет природни науки и образование, РУ „Ангел Кънчев“, e-mail: gunul_feimova@mail.bg

Ръководител: Доц. д-р Емилия Великова

Факултет природни науки и образование, РУ „Ангел Кънчев“,
e-mail: emily@ami.ru.acad.bg

FEM for elliptic problems with special jump conditions

автор: Иван Георгиев

научен ръководител: гл.ас. д-р Ю. Кандиларов

Abstract. *This paper analyzes the immersed interface FEM for one-dimensional reaction-diffusion equations with singular own linear and nonlinear sources. The basis functions are modified near the interface, so that the special jump conditions are satisfied. The proposed method achieved second order of accuracy. Numerical experiments confirm the theoretical results.*

Keywords: *immersed interface method, discontinuous coefficients, singular source term, FEM*

INTRODUCTION

This paper concerns whit an elliptic interface problem with special jump conditions, which describes the diffusion problems with interfaces. As a result of some local reactions the solution is continuous, but the jump of the flux depends on the solution.

Many other physical interesting problems involve also interfaces. Some processes in chemistry, biology (chemically active membranes), electrodynamics, generate own, intrinsic for the concrete phenomena concentrated sources, which can be described by the similar interface relations.

Let consider the problem

$$(1) -\beta \frac{\partial^2 u}{\partial x^2} = f(x) + \delta(x - \zeta)Ku \text{ in } \Omega = (0,1)$$

with boundary conditions

$$(2) u(0) = u_0,$$

$$(3) u(1) = u_1,$$

and interface conditions

$$(4) [u]_{x=\zeta} = u(\zeta+) - u(\zeta-) = 0,$$

$$(5) [\beta \frac{\partial u}{\partial x}]_{x=\zeta} = \frac{\partial u}{\partial x}(\zeta+) - \frac{\partial u}{\partial x}(\zeta-) = -Ku,$$

where:

$$(6) \beta = \begin{cases} \beta^-(x), & 0 \leq x \leq \zeta, \\ \beta^+(x), & \zeta \leq x \leq 1. \end{cases}$$

Let introduce the Sobolev space $H^1(0,1)$ and the bilinear form:

$$(7) a(u, v) = \int_0^\zeta \beta \frac{\partial u}{\partial x} \frac{\partial v}{\partial x} dx + \int_\zeta^1 \beta \frac{\partial u}{\partial x} \frac{\partial v}{\partial x} dx - Ku(\zeta)v(\zeta) \quad v \in H^1(0,1).$$

There are many methods for solving problems with standard jump conditions. The immersed interface method (IIM) developed by B. Leveque and Z. Li [3] is one of them. The IIM finite difference schemes are implemented for problem (1)-(5) in [1,2]. Some similar problems with singularities are studied in [5].

In this paper our aim is to develop the Immersed Interface Finite Element Method for problem (1)-(5) and to prove the second order of the approximated solution.

FINITE ELEMENT IMMERSED INTERFACE METHOD

For the numerical solution of (1)-(6) we use a uniform grid $x_i = ih$, $i = 0, \dots, N$ with $x_0 = 0$, $x_N = 1$ and $h = 1/N$. The standard linear basis function satisfies:

$$\phi_i = \begin{cases} 1, & \text{if } i = k \\ 0, & \text{otherwise.} \end{cases}$$

The solution $u_h = u_h(x) = \sum_{i=0}^N u_i \phi_i(x)$, is a special combination of the basis functions from the

finite dimensional space $V_h = \left\{ v_h : v_h = \sum_{i=0}^N \eta_i \phi_i(x) \right\}$,

$$(8) \quad a(u_h, v_h) + (f, v_h) = 0, \text{ for } v_h \in V_h$$

If the interface $x = \zeta$ is not a grid point x_i , usually the solution u_h is only first order accurate in the infinite norm see []. The problem is that some basis functions which have non-zero support near the interface do not satisfy the natural jump condition (6).

Following [3], we modify the basis function in such a way that the jump conditions (5), (6), are satisfied:

$$\phi_i = \begin{cases} 1, & \text{if } i = k \\ 0, & \text{otherwise.} \end{cases} \quad \text{and} \quad \begin{cases} [\phi_i]_{\zeta} = 0 \\ [\phi_{i+1}]_{\zeta} = 0 \end{cases}, \quad \begin{cases} \left[\frac{\partial \phi_i}{\partial x} \right]_{\zeta} = -K \phi_i(\zeta) \\ \left[\frac{\partial \phi_{i+1}}{\partial x} \right]_{\zeta} = -K \phi_{i+1}(\zeta) \end{cases}$$

Obviously, if $x_j < \zeta < x_{j+1}$, then only ϕ_j and ϕ_{j+1} need to be changed to satisfy the second jump condition. For ϕ_j, ϕ_{j+1} the author of [4] is found:

$$(9) \quad \phi_j(x) = \begin{cases} 0, & 0 \leq x < x_{j-1} \\ \frac{x - x_{j-1}}{h}, & x_{j-1} \leq x < x_j \\ \alpha_{11}x + \beta_{11}, & x_j \leq x < \zeta \\ \alpha_{12}x + \beta_{12}, & \zeta \leq x < x_{j+1} \\ 0, & x_{j+1} \leq x \leq 1 \end{cases} \quad \phi_{j+1}(x) = \begin{cases} 0, & 0 \leq x < x_j \\ \alpha_{21}x + \beta_{21}, & x_j \leq x < \zeta \\ \alpha_{22}x + \beta_{22}, & \zeta \leq x < x_{j+1} \\ \frac{x_{j+2} - x}{h}, & x_{j+1} \leq x < x_{j+2} \\ 0, & x_{j+2} \leq x \leq 1 \end{cases}$$

$$\text{where: } \alpha_{11} = -\frac{1 + K\rho_{I+1}}{h + K\rho_I\rho_{I+1}}, \beta_{11} = \frac{K\zeta\rho_{I+1} + x_{I+1}}{h + K\rho_I\rho_{I+1}}, \alpha_{12} = -\frac{1}{h + K\rho_I\rho_{I+1}}, \beta_{12} = \frac{x_{I+1}}{h + K\rho_I\rho_{I+1}}$$

$$\alpha_{21} = \frac{1}{h + K\rho_I\rho_{I+1}}, \beta_{21} = -\frac{x_1}{h + K\rho_I\rho_{I+1}}, \alpha_{22} = \frac{1 + K\rho_I}{h + K\rho_I\rho_{I+1}}, \beta_{22} = -\frac{K\zeta\rho_{I+1} + x_I}{h + K\rho_I\rho_{I+1}}$$

$$\rho_I = \frac{\zeta - x}{h}, \rho_{I+1} = \frac{x_{I+1} - \zeta}{h}$$

Let we introduce the interpolation function

$$u_I(x) = \phi_I(x)u_I + \phi_{I+1}(x)u_{I+1}, \quad x_i \leq x \leq x_{i+1}.$$

Theorem: For $u_I(x)$ it is true:

$$\|u(x) - u_I(x)\|_{\infty} \leq Ch^2 \|u''\|_{\infty}, \text{ where the constant } C \text{ does not depend on the mesh size } h.$$

Proof: Using Taylor expansion we have:

$$u(x) = u(\zeta) - (\zeta - x)u'_x + \frac{(\zeta - x)^2}{2}u''_{xx}(\zeta_1);$$

$$u(x_I) = u(\zeta) - (\zeta - x_I)u_x^- + O(h^2);$$

$$u(x_{I+1}) = u(\zeta) + (x_{I+1} - \zeta)u_x^+.$$

Then

$$\begin{aligned} u(x) - u_I(x) &= u(x) - (\phi_I(x)u_I + \phi_{I+1}(x)u_{I+1}) \\ &= u(\zeta) - (\zeta - x)u_x^- + O(h^2) - [(\alpha_{11}x + \beta_{11})(u(\zeta) - (\zeta - x)u_x^-) \\ &\quad + (\alpha_{21}x + \beta_{21})(u(\zeta) - (x_{I+1} - \zeta)u_x^-)] \\ &= u(\zeta)[1 - (\alpha_{11}x + \beta_{11}) - (\alpha_{21}x + \beta_{21})] \\ &\quad + (x - \zeta)u_x^- - [(\alpha_{11}x + \beta_{11})(x_I - \zeta)u_x^- + (\alpha_{21}x + \beta_{21})(x_{I+1} - \zeta)u_x^-]. \end{aligned}$$

We denote

$$\begin{aligned} B &= (\alpha_{11}x + \beta_{11})(x_I - \zeta)u_x^- + (\alpha_{21}x + \beta_{21})(x_{I+1} - \zeta)(u_x^- + Ku(\zeta)) \\ &= (\alpha_{11}x + \beta_{11})(x_I - \zeta)u_x^- + (\alpha_{21}x + \beta_{21})(x_{I+1} - \zeta)u_x^- + (\alpha_{21}x + \beta_{21})(x_{I+1} - \zeta)Ku(\zeta). \end{aligned}$$

We will prove, that

$$(10) \quad 1 - (\alpha_{11}x + \beta_{11}) - (\alpha_{21}x + \beta_{21}) - (\alpha_{21}x + \beta_{21})(x_{I+1} - \zeta)K = 0$$

We use the following denotation for the coefficients of the basis functions

$$\begin{aligned} \alpha_{11} &= -\frac{1 + K\rho_{I+1}}{\Delta}, \quad \beta_{11} = \frac{K\zeta\rho_{I+1} + x_{I+1}}{\Delta}, \quad \alpha_{12} = -\frac{1}{\Delta}, \quad \beta_{12} = \frac{x_{I+1}}{\Delta} \\ \alpha_{21} &= \frac{1}{\Delta}, \quad \beta_{21} = -\frac{x_I}{\Delta}, \quad \alpha_{22} = \frac{1 + K\rho_I}{\Delta}, \quad \beta_{22} = -\frac{K\zeta\rho_{I+1} + x_I}{\Delta} \end{aligned}$$

$$\Delta = h + K\rho_I\rho_{I+1}$$

The coefficient of x in (10) is:

$$\begin{aligned} -\alpha_{11} - \alpha_{21} - K\alpha_{21}(x_{I+1} - \zeta) &= 1 + K\rho_{I+1} - 1 - K\rho_I \\ &= 1 - \beta_{11} - \beta_{21} - K\beta_{21}\rho_{I+1} = \Delta - K\zeta\rho_{I+1} - x_{I+1} + x_I + Kx_I\rho_{I+1} = 0 \end{aligned}$$

For the coefficients of u_x^- we have:

$$x - \zeta = -(\alpha_{11}x + \beta_{11})\rho_I + (\alpha_{21}x + \beta_{21})\rho_{I+1}$$

We check: $-\zeta = -\beta_{11}\rho_I + \beta_{21}\rho_{I+1}$

$$-\zeta\Delta = -(K\zeta\rho_{I+1} + x_{I+1})\rho_I - x_I\rho_{I+1}$$

$$-h\zeta - \zeta K\rho_I\rho_{I+1} = -K\zeta\rho_I\rho_{I+1} - x_{I+1}\rho_I - x_I\rho_{I+1}$$

$$-h\zeta = -x_{I+1}(\zeta - x_I) - x_I(x_{I+1} - \zeta) =$$

$$-\zeta(x_{I+1} - x_I) + x_{I+1}x_I - x_Ix_{I+1}$$

$$-h\zeta = -h\zeta$$

This completes the proof.

Then the following convergence property is through.

Theorem: Let $u_h(x)$ be the solution, obtained from the FEIM with modified basis function. Then

$$\|u(x) - u_h(x)\|_\infty \leq C h^2 \|u''\|_\infty,$$

where the constant C does not depend on the mesh size h

NUMERICAL EXPERIMENTS

For the numerical experiments we consider the following test problem:

$$-(\beta u_x)_x = f(x) + \delta(x - \zeta)Ku, \quad \text{where we chose} \quad \beta^- = 1, \quad \beta^+ = 100, \quad f = -12x^2,$$

$$K = -\frac{\beta^+ \beta^-}{\zeta^4 + \beta^- \zeta + 2\beta^-}, \quad \zeta = 1/3, \quad \text{and an exact solution}$$

$$(11) u(x) = \begin{cases} \frac{x^4}{\beta^-} + \zeta + 2, & 0 \leq x \leq \zeta \\ \frac{x^4}{\beta^+} + x + 2 + \left(\frac{\beta^+ \beta^-}{\zeta^4 + \beta^- \zeta + 2\beta^-} \right) \zeta^4, & \zeta \leq x \leq 1 \end{cases}$$

The boundary conditions are founded from the exact solution (11).

The numerical experiments are presented in Table 1, where $\|er\|_\infty = \max(|u(x) - u_I(x)|)$ is the interpolation error in maximum norm, ratio is

$\text{ratio} = \frac{\|er_N\|_\infty}{\|er_{2N}\|_\infty}$, m is the rate of convergence, calculated by the formula $m = \log_2(\text{ratio})$.

Ratio near 4 corresponds to second order of accuracy of the method. In Figure 1 the exact solution is presented. Also, in Figure 2 the error in maximum norm and the location error with $N = 40$ are depicted. In Figure 3 the interpolation error is shown.

Table1.

N	$\ er\ _\infty$	ratio	m
10	9.4375e-004	-	-
20	2.7594e-004	3.4201	1.7741
40	8.7446e-005	3.1555	1.6579
80	2.2922e-005	3.8149	1.9317
160	5.3912e-006	4.2517	2.0881

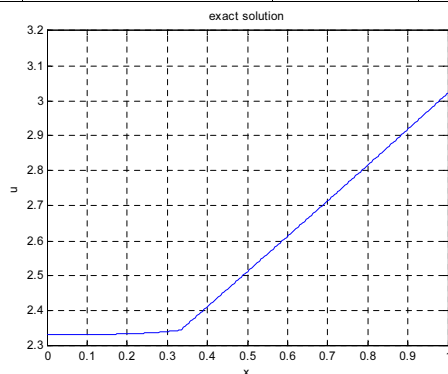

Figure1. The exact solution

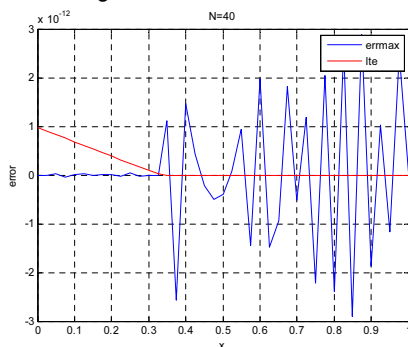

Figure 2. The error of the numerical solution in maximum norm and local truncation error (lte)

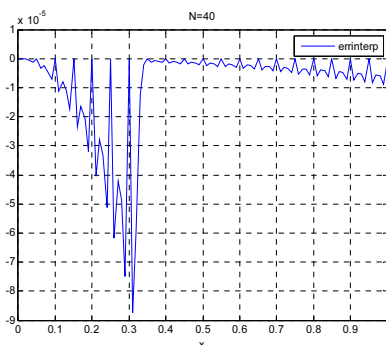

Figure 3. The interpolation error

REFERENCE

- [1] J.D. Kandilarov, L.G.Vulkov, Analysis of immersed interface difference schemes for reaction-diffusion problems with singular own sources. *Computational Methods in Applied Math.*, V 3, N 2 (2003) 253-273.
- [2] J.D. Kandilarov, L.G. Vulkov, The immersed interface method for two-dimensional heat-diffusion equation with singular own sources, *Appl. Num. Math.*, v 57 (5-7) (2007) 486-497.
- [3] R.J. Leveque, Z. Li, The immersed interface method for elliptic equations with discontinuous coefficients and singular sources, *SIAM J. Numer. Anal.*, 31 (1994) 1019--1044.
- [4] Li Z. The immersed interface method using a finite element formulation. *Appl. Num. Math.*, 1998, 27/3, 253-267.
- [5] K. Zlateva, A FEM for singularly perturbed diffusion problems with discontinuous coefficients and concentrated factors. *Analytical and Numerical Methods for Convection-Dominated and Singularly Perturbed Problems*, NOVA Science Publishers, Inc., Huntington, NY, 2000, 265-271.

За контакти:

Иван Радославов Георгиев , Катедра “Числени методи и статистика”, Русенски университет “Ангел Кънчев”, тел.: 082-888 725, е-mail: irgeorgiev@ru.acad.bg

гл. ас д-р Ю. Кандиларов Катедра “Алгебра и геометрия”, Русенски университет “Ангел Кънчев”, тел.: 082-888 634, е-mail: ukandilarov@ru.acad.bg

Решаване на Транспортна задача с MATLAB

Автор: Иван Георгиев

Научен ръководител: гл.ас. Стефка Караколева

Solving of Transportation problem with MATLAB: The paper presents an algorithm for solving Transportation Problem via Computational system MATLAB. Transportation problem is a special case of the Linear Programming Problem. Unfortunately there is no command in MATLAB for solving Transportation Problem. In this paper we solve the Transportation Problem as a Linear Programming Problem by using Computational System MATLAB.

Key words: Matlab, Operations Research, Linear Programming, Transportation Problem.

ВЪВЕДЕНИЕ

Транспортната задача е специален тип задача на линейното оптимиране. Тя се отнася до разпределяне на количества между група даващи обекти (източници) и група приемащи обекти (местоназначения) по такъв начин, че да се минимизира totalната цена на това разпределяне.

Решаването на транспортната задача се основава на модифициран Симплекс-метод за решаване на Задача на линейното оптимиране [1,2], наречен транспортен симплекс-метод.

В системата MATLAB [3,4] са достъпни команди за решаване на класическата задача на линейното оптимиране с ограничения: linprog, bintprog, но в частния случай за транспортна задача, такава команда няма.

Тук се разглежда един метод за решаване на Транспортна задача чрез свеждането и до задача на линейното оптимиране.

ФОРМУЛИРОВКА НА ТРАНСПОРТНАТА ЗАДАЧА

Нека са дадени m на брой източници A_i , които предлагат количества a_i , $i = 1 \dots m$, а местоназначенията B_j са n на брой, които търсят количества b_j , $j = 1 \dots n$. Нека е дадена матрица C на транспортните разходи за една разпределителна единица от i -тия източник до j -тото местоназначение:

$$C = \begin{pmatrix} c_{11} & c_{12} & \dots & c_{1n} \\ c_{21} & c_{22} & \dots & c_{2n} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ c_{m1} & c_{m2} & \dots & c_{mn} \end{pmatrix}$$

Нека x_{ij} са неизвестните единици за разпределяне от i -тия източник до j -тото местоназначение, $i = 1 \dots m$, $j = 1 \dots n$.

Целта е да се минимизира общата цена на разпределянето на тези количества.

Транспортна задача:

Да се минимизира функцията на общите транспортни разходи

$$\min Z = \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n c_{ij} x_{ij} \quad (1)$$

при ограничения

$$\sum_{j=1}^n x_{ij} = a_i, \quad i = 1 \dots m, \quad (2)$$

$$\sum_{i=1}^m x_{ij} = b_j, \quad j = 1 \dots n.$$

и ограничения за неотрицателност на неизвестните променливи

$$x_{ij} \geq 0.$$

(3)

Матрицата X на неизвестните

$$X = \begin{pmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{pmatrix}$$

се нарича *матрица на превозите*.

Матрица на превозите, удовлетворяваща системата ограничения (2)-(3), се нарича *допустимо решение* на транспортната задача.

За удобство, цените, наличностите и потребностите в *транспортната задача* се записват в *транспортна таблица*:

	B_1	B_2	$\dots$	B_n	a_i
A_1	c_{11}	c_{12}	$\dots$	c_{1n}	a_1
A_2	c_{21}	c_{22}	$\dots$	c_{2n}	a_2
$\vdots$	$\vdots$	$\vdots$		$\vdots$	$\vdots$
A_m	c_{m1}	c_{m2}	$\dots$	c_{mn}	a_m
b_j	b_1	b_2	$\dots$	b_n	

СПЕЦИФИЧНИ ОСОБЕНОСТИ НА ТРАНСПОРТНАТА ЗАДАЧА

Ако неизвестните променливи се разглеждат като вектор-стълб, получен от редовете на матрицата X , то Транспортната задача се записва като Задача на линейното оптимиране:

$$\min Z = c_{11}x_{11} + c_{12}x_{12} + \dots + c_{1n}x_{1n} + c_{21}x_{21} + c_{22}x_{22} + \dots + c_{m1}x_{m1} + c_{m2}x_{m2} + \dots + c_{mn}x_{mn}$$

при ограничения

$$\begin{pmatrix} 1 & 1 & \dots & 1 & 0 & 0 & \dots & 0 & 0 & 0 & \dots & 0 \\ 0 & 0 & \dots & 0 & 1 & 1 & \dots & 1 & 0 & 0 & \dots & 0 \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ 0 & 0 & \dots & 0 & 0 & 0 & \dots & 0 & 1 & 1 & \dots & 1 \\ 1 & 0 & \dots & 0 & 1 & 0 & \dots & 0 & 1 & 0 & \dots & 0 \\ 0 & 1 & \dots & 0 & 0 & 1 & \dots & 0 & 0 & 1 & \dots & 0 \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ 0 & 0 & \dots & 0 & 0 & 0 & \dots & 0 & 0 & 0 & \dots & 0 \\ 0 & 0 & \dots & 1 & 0 & 0 & \dots & 1 & 0 & 0 & \dots & 1 \end{pmatrix} \begin{pmatrix} x_{11} \\ \vdots \\ x_{1n} \\ \vdots \\ x_{m1} \\ \vdots \\ x_{mn} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} a_1 \\ a_2 \\ \vdots \\ a_m \\ b_1 \\ b_2 \\ \vdots \\ b_n \end{pmatrix}.$$

и ограничения за неотрицателност $x_{ij} \geq 0$.

Транспортната задача има следните специфични особености:

- Задачата е за минимизиране на целевата функция;
- Всички ограничения са от тип „равенство“;
- Елементите на матрицата от коефициентите пред неизвестните в ограниченията са нули или единици;
- Във всеки стълб на матрицата от коефициентите пред неизвестните в ограниченията има по две единици, т.е всяка променлива участва само в две уравнения с коефициент единица.

Теорема 1: Транспортната задача (1)–(3) има допустимо решение тогава и само тогава, когато е изпълнено уловието

$$\sum_{i=1}^m a_i = \sum_{j=1}^n b_j \quad (4)$$

Теорема 2: Рангът на системата уравнения (2) е равен на $m + n - 1$.

Следствие: Всяко допустимо решение X на транспортната задача съдържа най-много $m + n - 1$ положителни компоненти x_{ij} . Останалите компоненти са равни на нула.

Определение 1: Допустимо решение на транспортната задача, в което има точно $m + n - 1$ положителни компоненти x_{ij} , се нарича **неизродено**.

Определение 2: Допустимо решение на транспортната задача, в което има по-малко от $m + n - 1$ положителни компоненти x_{ij} , се нарича **изродено**.

ВИДОВЕ ТРАНСПОРТНИ ЗАДАЧИ

• Балансирани и небалансирани транспортни задачи

Според това дали е изпълнено условието на Теорема 1, транспортните задачи са два вида: балансирани и небалансирани. В случай, че е изпълнено условието (4), Транспортната задача се нарича балансирана, а в обратния случай

$$\sum_{i=1}^m a_i \neq \sum_{j=1}^n b_j,$$

задачата е небалансирана. При това са възможни два случая:

1. Предлагаането е по-голямо от търсенето. В този случай се въвежда фиктивно местоназначение (потребител), с нули за транспортни разходи и искано количество - разликата между общите наличности и потребности:

$$\sum_{i=1}^m a_i - \sum_{j=1}^n b_j;$$

2. Търсенето е по-голямо от предлагаането. В този случай се въвежда фиктивен източник (производител), с транспортни разходи нула и произведено количество - разликата между общите потребности и наличности:

$$\sum_{j=1}^n b_j - \sum_{i=1}^m a_i.$$

• Задача с блокирани превози (със забрани)

Когато между някой източник и местоназначение няма транспортна връзка, транспортната задача е с «блокирани превози». В този случай за транспортен разход се приема много голямо положително число $M \gg 0$ (метод на големите M).

Друг случай, в който се налага използването на M -метода, е когато Транспортната задача е небалансирана и е наложено изискване потребителят B_k да получи исканото количество изцяло. В този случай, след въвеждане на фиктивен източник A_s , за транспортен разход c_{sk} се полага $M (M \gg 0)$, като се осигурява B_k да получи необходимите количества само от реални източници.

Аналогична ситуация се получава когато задачата е небалансирана и освен това някой производител иска да разпредели цялото си налично количество. Тогава, след въвеждане на фиктивен потребител (местоназначение) B_k , за транспортен разход c_{sk} се полага $M (M \gg 0)$, като с това се осигурява A_s да разпредели наличните си количества само до реални потребители (местоназначения).

ПРОГРАМНА РЕАЛИЗАЦИЯ

Програмата за решаване на Транспортна задача е MATLAB-функция със следните аргументи:

Входни аргументи:

- Матрица C на транспортните разходи;
- Вектор a - предлагани количества;
- Вектор b - търсени количества;

Изходни аргументи:

- Z - стойност на целевата функция;
- X - матрица на решението на Транспортната задача.

След като се въведат стойностите на входните аргументи, се задава командата

`[Z,X]=transport(C,a,b)`

В случай на небалансирана транспортна задача, програмата автоматично я балансира.

При решаване на задача с блокирани превози, съответният елемент в матрицата C на транспортните разходи се задава достатъчно голямо число, от порядъка на $1e+009$.

```
function [Z,X]=transport(C,a,b)
[m,n]=size(C);
[ma,na]=size(a);
[mb,nb]=size(b);
if ma<na
    a=a';
    [ma,na]=size(a);
end
if mb<nb
    b=b';
    [mb,nb]=size(b);
end
if (ma~=m) | (mb~=n)
    error('некоректен брой елементи на a или b')
end
suma=sum(a);
sumb=sum(b);
Iflag=0;
if sumb>suma
    Iflag=1;
    nulb=zeros(1,length(b));
    C=[C;nulb];
    a=[a;sumb-suma];
end
if sumb<suma
    Iflag=2;
    nula=zeros(length(a),1);
    C=[C,nula];
    b=[b;suma-sumb];
end
B=[a;b];
[m,n]=size(C);
f=reshape(C',m*n,1);
A1=zeros(m,m*n);
A2=eye(n);
A3=eye(n);
for k=1:m
```

```

A1(k, ((k-1)*n+1):(k*n))=1;
end
for k=1:(m-1)
    A2=[A2,A3];
end
A=[A1;A2];
lb=zeros(m*n,1);
options = optimset('LargeScale', 'off', 'Simplex', 'on');
[X,Z]=linprog(f,[],[],A,B,lb,[],[],options);
X=reshape(X,n,m);X=X';
if Iflag==1
    X(end,:)=[];
elseif Iflag==2
    X(:,end)=[];
end

```

ЧИСЛЕНИ ЕКСПЕРИМЕНТИ

Програмата за решаване на транспортна задача е тествана многократно с различни числови данни. Следват три примера на балансирана, небалансирана задачи и Транспортна задача с блокирани превози.

No.1	B_1	B_2	B_3	a_i
A_1	4	4	2	30
A_2	5	3	1	20
A_3	3	6	4	40
b_j	45	35	10	

No.2	B_1	B_2	B_3	a_i
A_1	1	2	4	80
A_2	4	2	6	70
A_3	6	1	3	50
b_j	50	80	50	

No.3	B_1	B_2	B_3	a_i
A_1	20	45	40	60
A_2	–	30	25	60
A_3	–	15	20	30
b_j	20	10	30	

>>%Пример 1: балансирана транспортна задача

>> C=[4 4 2;5 3 1;3 6 4];

>> a=[30 20 40];

>> b=[45 35 10];

>> [Z,X]=transport(C,a,b)

Z =

280

X =

```

    5    25     0
    0    10    10
   40     0     0

```

>>%Пример 2: небалансирана транспортна задача

>> C=[1 2 4;4 2 6;6 1 3];

>> a=[80 70 50];

>> b=[50 80 50];

>> [Z,X]=transport(C,a,b)

Z =

360

X =

```

   50    10     0
    0    70     0
    0     0    50

```

```
>>%Пример 3: небалансирана транспортна задача с блокирани превози
>> C=[20 45 40;1e9 30 25;1e9 15 20];
>>a=[60 60 30];
>> b=[20 10 30];
>> [Z,X]=transport(C,a,b)
Z =
    1200
X =
    20     0     0
     0     0    10
     0    10    20
```

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Програмата за решаване на Транспортна задача намира широко приложение в науката и практиката и успешно се прилага при изучаване на Оптимизационни методи от студентите в Русенски Университет. Тя може да се използва и от докторанти, научни работници, студенти и специализанти.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Караколева, Ст. *Изследване на операциите*, Част 1, РУ „Ангел Кънчев”, 2002.
- [2] Павлов, В. *Математически методи в икономиката*, РУ „Ангел Кънчев”, 2006.
- [3] Тончев, Й., *Matlab 7, Част 3*, Техника, 2009.
- [4] Документация *Matlab Optimization Toolbox*:
www.mathworks.com/access/helpdesk/help/toolbox/optim/
- [5] Образователный математический сайт
<http://matlab.exponenta.ru/optimiz/index.php>

За контакти:

Докторант Иван Радославов Георгиев, Катедра “Числени методи и статистика”, Русенски университет “Ангел Кънчев”, Тел. 082/ 888 720, e-mail: irgeorgiev@ru.acad.bg

Гл.ас. Стефка Караколева, Катедра “Числени методи и статистика”, Русенски университет “Ангел Кънчев”, Тел. 082/ 888 466, e-mail: skarakoleva@ru.acad.bg

Model-View-Controlling в базовата архитектура на Java и в приложните разработки

автор: Петър Колицов

научен ръководител: доц. д-р Петър Сигалов

Java Enterprise Edition Model-View-Controlling Architecture:

By applying the Model-View-Controller (MVC) architecture to a Java™ 2 Platform, Enterprise Edition (J2EE™) application, you separate core business model functionality from the presentation and control logic that uses this functionality. Such separation allows multiple views to share the same enterprise data model, which makes supporting multiple clients easier to implement, test, and maintain.

Key words: Model-View-Controller, Java, JTree, Swing.

ВЪВЕДЕНИЕ

Парадигмата Model-View-Controller (MVC) е въведена като подход на организация за първи път от Херох във връзка с езика Smalltalk (един от първите обектно-ориентирани програмни езици) [1]. С това е преследвана целта за една нова организация – както при създаване, така и при ползване на програмните разработки, а именно GUI-програмирането. Посредством този Графичен потребителски интерфейс, Smalltalk се явява като един фаворизиран програмен език, до неговото практическо изместване от Java, който вече, като език и като технология, притежава значително по-мощни средства – както по отношение на широтата на областите на програмните разработки, така и по отношение на възможностите за елегантна имплементация по време на дизайна. В Java подходът MVC се явява като гравивен принцип както при нормалното GUI-програмиране – например в библиотеката на Swing-класовете и особено при най-комплексните от тях – като JTable и JTree; така също и при комплексните трислойни архитектури, където основно зависи от самия програмист доколко ще бъдат обособени моделните, рендиращите и контролните програмни елементи.

ИЗЛОЖЕНИЕ

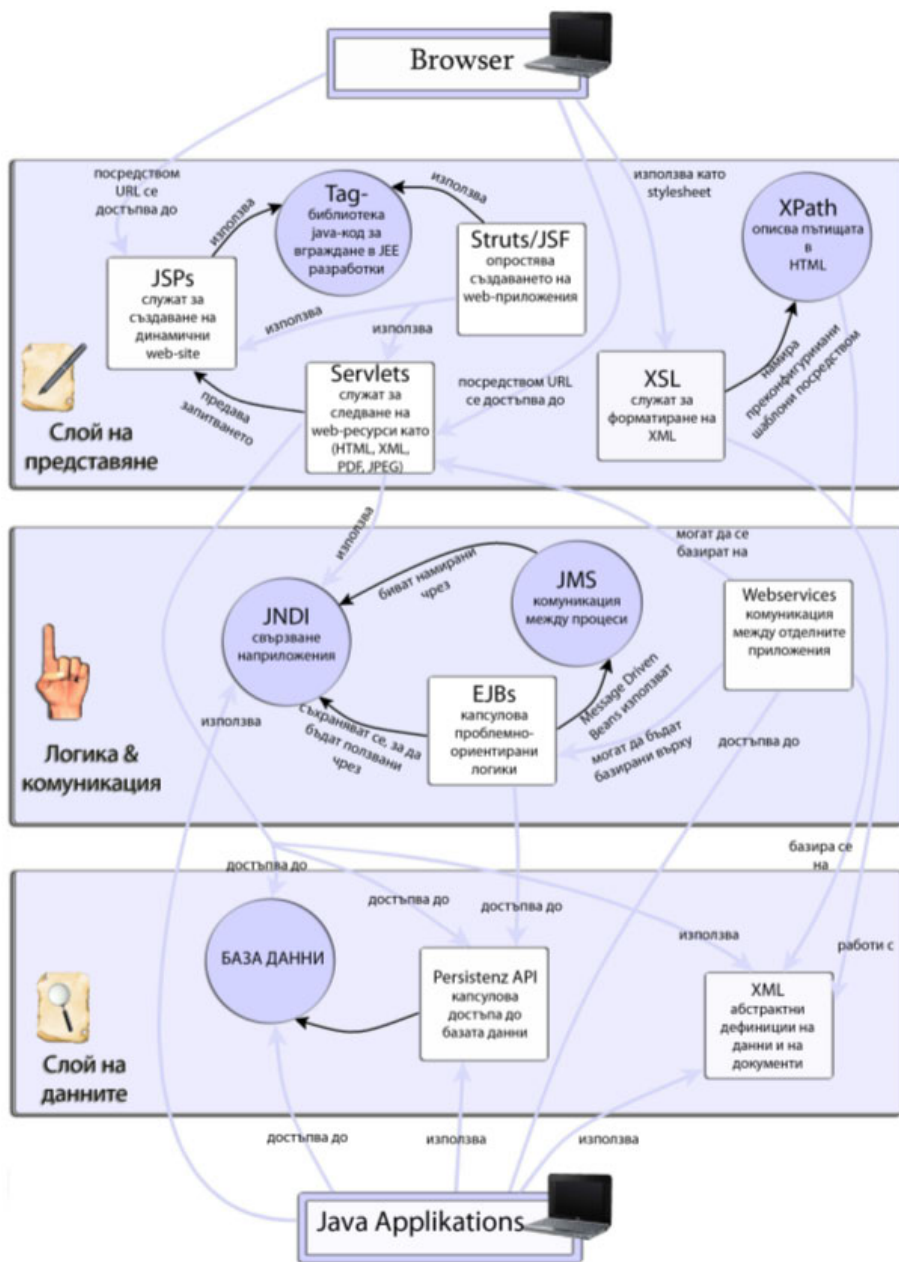
Развитие на MVC в архитектурата на Java Enterprise Edition

MVC постига своята оптимална значимост при трислойните архитектури на разработките на 2 Enterprise Edition (J2EE), където имаме разпределение в принципно 3 слоя (Tiers). Първият слой ("Client Tier") съдържа едно Browser-но Java-приложение, което комуникира с втория слой – т. нар. "Middle Tier". Той на свой ред комуникира с третия слой, наречен още Отдалечен сървър (EIS-Tier – от Enterprise Information System). Би било погрешно да се счита, че трите елемента на MVC са обособени поотделно във всеки един от тези три слоя. При все това – както може да се съди от графиката на фиг. 1, то във първия слой имаме по-голяма концентрация на представянето и на комуницирането, докато във втория слой имаме основно концентрирана моделната логика. В третия слой е концентрирано данното поддържане на тази моделна логика. Съдържанието и комуникацията – както във всеки един от тези три слоя, както и помежду им се осъществява обаче بلاгодарение на структурата на MVC.

Ще разгледаме поотделно трите основни елемента на принципа MVC.

Модел

Моделът е централна компонента на парадигмата MVC, той също както и рендиращите и контролните компоненти може да бъде самостоятелно променян, като е свързан с последните посредством интерфейси даващи възможност за тази желана и принципна самостоятелност. Моделът имплементира в себе си приложната логика и съдържа данните с които тя работи, респективно има свой достъп до тях.

Фиг. Трислойна архитектура и комуникация между компонентите [2]

Тук трябва да се отбележи, че статусът на приложението е отразен в данните, всички връзки към тях обаче минават през модела. По такъв начин моделът е отговорен за управление на моментното състояние на приложението.

Една друга важна задача на модела представлява управлението на актуалните изгледи, което той трябва да осъществи при всяка една промяна на състоянието си. Всяка една промяна на Контрола отразяваща се върху някой изглед, минава първо през промяна на състоянието на модела и едва след това моделът я отразява в промяната на съответния изглед. При едно локално приложение – визуализацията на което е реализирана на базата на Swing, има технологични подходи следващи от разработките в Java SE. Един такъв например е синтезиран в изложения пример. Относително по-сложно стоят нещата при Web-приложенията. Тук трябва да се организира периодичност на контакта между клиентския Browser и Server-a, така че промените зададени от клиента и отразени в модела намиращ се в Server-a (респективно в данновата база която може да е и на отдалечен Server), да отразяват след време своите резултати върху Browser-ната представеност.

View (Изгледна част)

Това е тази част на модела MVC, която е отговорна за представяне на резултатите или въобще за диалоговата работа на потребителя. Изгледите представляват един абстрактен и обобщаващ слой, който свързва диалоговата работа с приложението, представянето на данните и напасването на графиките към желаниите и възможностите за обхващане от страна на потребителя.

Изгледите обикновено трябва да отговарят на условието за разнообразно визуално представяне на данни, постигнати по време на работата на приложението, в съчетание понакога с данните зададени от потребителя. Самата изгледна част няма по принцип информация за модела и за неговите елементи и комуникира с последния посредством подходящ интерфейс. Най-прост вариант на един такъв интерфейс е свързването на модела с различни варианти на изгледно представяне, което свързване може от своя страна да включва и напасване на моделните данни към всяко от конкретните представяния.

Controller (Част за комуникация между модела и изгледите)

Контролерът е тази част на MVC-модела, която има за задача да свърже данните между различните източници и да ги предаде на модела в един стандартизиран вариант – т.е. по според заложените в модела изисквания. Контролерът може да се разглежда още и като един абстрактен слой, който поема данните подавани от потребителя към изгледната част и ги поставя в модела във вида изискуем от последния. В идеалния случай Контролерът, както също и Моделът и Изгледната част, няма познания за съдържанието на останалите два компонента и комуникира с тях посредством свои интерфейси предоставящи му само необходимата за конкретния случай информация.

Комуникация между компонентите

Комуникацията между компонентите става посредством извикване на методи, което най-често е свързано с обработка на събития.

```
import java.awt.GridLayout;  
  
import javax.swing.BoundedRangeModel;  
import javax.swing.JFrame;  
import javax.swing.JProgressBar;  
import javax.swing.JScrollBar;  
import javax.swing.JSlider;
```

```
import javax.swing.JTextArea;
import javax.swing.JTextField;
import javax.swing.text.Document;

public class ModelTest {
    public static void main(String[] args) {
        JFrame f = new JFrame("Model-Test");
        f.setDefaultCloseOperation(JFrame.EXIT_ON_CLOSE);
        f.setLayout(new GridLayout(0,2));

        JTextField textField = new JTextField("TEST");
        Document documentModel = textField.getDocument();
        f.add(textField);

        JTextArea textArea = new JTextArea();
        textArea.setDocument(documentModel);
        f.add(textArea);

        JSlider slider = new JSlider(0,100,42);
        BoundedRangeModel sliderModel = slider.getModel(); // ред 27
        f.add(slider);

        JProgressBar progressBar = new JProgressBar();
        progressBar.setModel(sliderModel);
        f.add(progressBar);

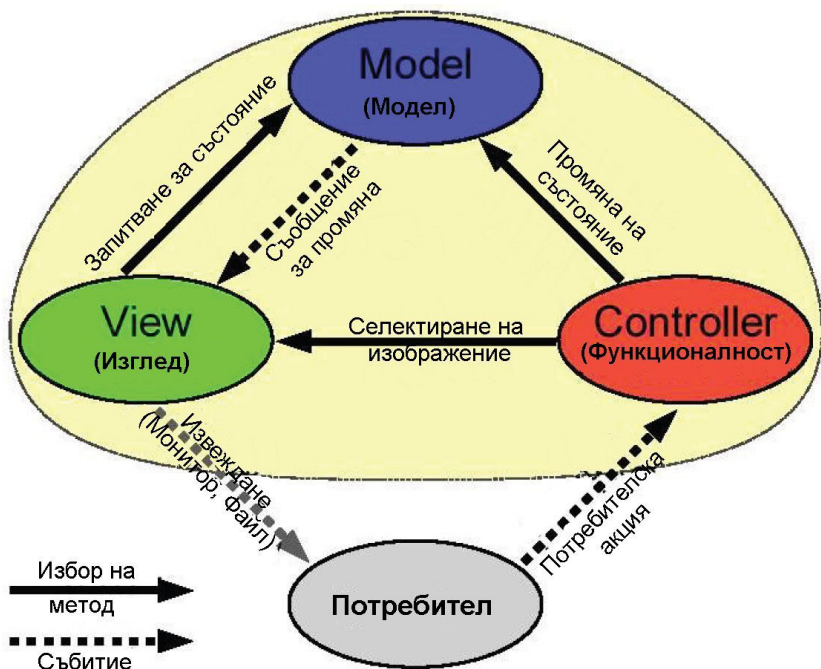
        JScrollBar scrollBar = new JScrollBar();
        scrollBar.setModel(sliderModel);
        f.add(scrollBar);

        f.pack();
        f.setVisible(true);
    }
}
```

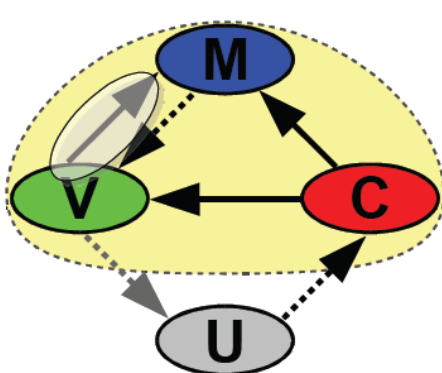
Пример ModelTest.java

В ред 27 моделът на JSlider-а – който за тази задача се явява като управляваща компонента спрямо другите две swing-компоненти, се запазва в един обект от типа на интерфейса BoundedRangeModel (от пакета javax.swing). Наред с моделните характеристики, методът addChangeListener(ChangeListener) на този интерфейс добавя един ChangeListener към listenerList-а на модела.

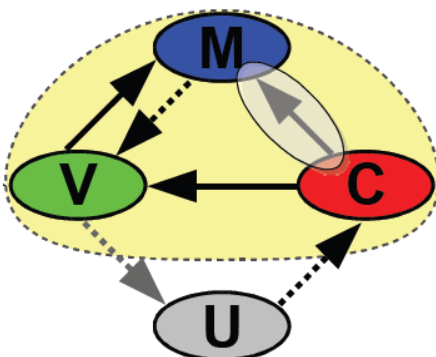
На свой ред нашият JScrollBar притежава метод setModel, който изисква аргумент от тип BoundedRangeModel. Този интерфейс на свой ред посредством своя метод addChangeListener(ChangeListener) добавя един ChangeListener към listenerList – този път на модела на JScrollBar. Самият JScrollBar притежава този listenerList също така, както и всички swing-компоненти, чрез наследяването което той има от javax.swing.JComponent.

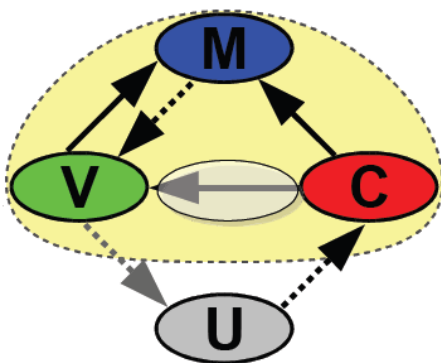
Фиг. 2 Мострената структура Model-View-Controller

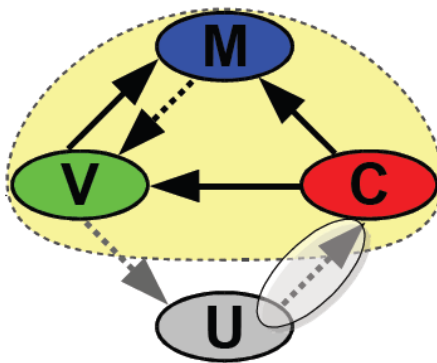
Фиг. 3 Запитване за състояние View - Model

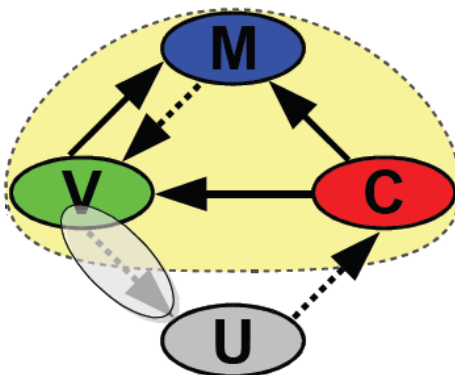
Фиг. 4 Промяна на състояние Controller - View

Фиг. 5 Избор на рендиране
Controller - View

Фиг. 6 Потребителска интеракция

Фиг. 7 Информация към потребителя

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Trygve M. H.: Reenskaug: <http://heim.ifi.uio.no/~trygver/themes/mvc/mvc-index.html> (18. Март 2009)
- [2] Stark, Thomas: Java EE 5 Einstieg fuer Anspruchsvolle; Addison-Wesley, 2007
- [3] Steuber, D: Implementierung des Model-View-Controller Paradigmas für das WeLearn-System (Web Environment for Learning); [http://glossar.hs-augsburg.de/Stoiber,_D._\(2005\):_Implementierung_des_Model-View-Controller_Paradigmas](http://glossar.hs-augsburg.de/Stoiber,_D._(2005):_Implementierung_des_Model-View-Controller_Paradigmas) (16. Април 2009)

За контакти:

Петър Колицов, Русенски университет "Ангел Кънчев", Специалност "Информатика и информационни технологии", e-mail: nedik@abv.bg

доц. д-р Петър Сигалов, Русенски университет "Ангел Кънчев", Катедра „Информатика и информационни технологии“, тел.: 082-888 754, e-mail: sigalov@ami.ru.acad.bg

СЕКЦИЯ
„Езикознание и литературознание”

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

1. Екзистенциални мотиви в поезията на Атанас Далчев	43
автор: Лилия Илиева	
научен ръководител: гл. ас. Никола Бенин	
2. Частнособственическата страст и грехопадението на човека в романите „Татул” и „Снаха” на Георги Караславов.....	46
автор: Роланда Попова	
научен ръководител: гл. ас. Никола Бенин	
3. Човекът и историята в “Легенда за Света София” от Стоян Загорчинов.....	50
автор: Магдалена Георгиева	
научен ръководител: гл. ас. Никола Бенин	
4. Възгледите на Божан Ангелов за изучаване на историята на българската литература като учебен предмет.....	56
автор: Ренета Христова	
научен ръководител: гл. ас. Никола Бенин	
5. Собствените имена на героите в разказите на Константин Константинов.....	60
автор: Мира Душкова	
научен ръководител: доц. д-р Руси Русев	
6. The Role of Stories for Developing Primary School Pupils’ Multiple Intelligences.....	67
автор: Деница Йорданова	
научен ръководител: ас. д-р Цветелина Харакийска	
7. Типични фонетико-фонологични грешки, свързани със замяната на гласен звук, в писмената реч на 9-10-годишните български деца, изучаващи английски език в начална училищна степен	72
автор: Десислава Цветкова	
научен ръководител:	

Екзистенциални мотиви в поезията на Атанас Далчев

автор: Лилия Илиева

научен ръководител: гл. ас. Никола Бенин

The main themes that Dalchev is paying attention are: death, freedom, human's existing. Atanas Dalchev lyric poetry is soaked with a lot of existential insight and suggestions. The reason for death is part of the eternal existential question of being human

Key words: *existential, Atanas Dalchev.*

Творчеството на Атанас Далчев като цяло е съсредоточено около основни философски, екзистенциални и социални проблеми на модерния човек: смисъла на съществуването, самотата, отчуждението и аморалността на съвременната цивилизация, духовното осакатяване на индивида и превръщането му във вещь.

Далчев запазва и задълбочава философско-интелектуалната същност на поезията си и скоро изгражда свой оригинален художествен светоглед, отразяващ многообразието на действителността. Преобразяването и поетическото досътворяване на действителността, в които важна и голяма роля играе въображението, е основен и обикнат естетически принцип за Атанас Далчев, на който той остава верен в стиховете си. Реалистичният метод на Атанас Далчев се основава на мисловното проникване в действителността, а не на разрушаването ѝ; на обузданата сетивност. Отразила важни идейно-естетически и художествени търсения в европейската и българската поезия през погледа на една ярка личност, естетико-критическата мисъл на Атанас Далчев е оригинално явление в нашата литература.

Атанас Далчев е поет екзистенциалист, което можем да усетим и осмислим в неговите произведения.

Екзистенциализмът може да се определи в най-общ смисъл като философия на съществуването. В основата стои възприемането на човека като субект, не само като мислещ субект, а като действена, чувстваща, живо човешка личност.

Сартр е считан за един от "бащите" на екзистенциализма. Той поставя човешкото лично битие в центъра на размишленията си. В основата на екзистенцията стои проблематичността в отношението между човека и битието. Атанас Далчев поетически претворява екзистенциално тревожните хоризонти на модерната епоха, изследва трагизма на битието. Основната теза на Далчев е, че поезията трябва да бъде свързана с действителността. Стиховете на Далчев очертават параметрите на един драматичен екзистенциален опит – опитът на затворените пространства, на закритите видимости, на пътищата, които стигат винаги до някъде. Символната организация на пространството е от изключителна значимост за художествените внушения. Пространството може да бъде зона на яснота и разбирателство, но може да излъчва агресивност.

Съсредоточеният поглед на поета се вира в света на вещите, за да види отвъд материалната им база. В лириката на Далчев няма бягство от реалността в света на илюзиите. Проблемите на човека и времето, на трайното и преходното, на човека и смъртта създават противоречива и оригинална поезия. В нея обречената на самота личност се среща с една оголена действителност. Например в стихотворението "Болница" /от стихосбирката "Прозорец"/ ограниченото пространство на болничната стая носи приглушеното присъствие на човешкия живот. Оказва се, че бялото /залата, мъглата, покривките/ е един изкуствен опит да се съхрани животът, след като човешкият дух е победен. Съпротивата на човека срещу неизменната негова спътница, смъртта, е тема на стихотворението "Къщата" – за живите къщата, лишена вече от човешко присъствие, е обладана от смъртта.

Основните водещи мотиви в творчеството на Далчев са мотива за смъртта, за свободата и човешкото битие и съществуване. Тях Далчев представя под един друг ъгъл, който читателят губи представа за измерението. Представя един антисвят, в който всяко природно сътворение, олицетворява вечната гибел. Поетът, адаптирайки своя лиричен герой в тази опустошаваща среда, всъщност разкрива границата на сегашно-минало, рамкира настоящия живот – с отвъдния, така че битието е пречупено през призмата на оптимизма. Въпреки студенината, въпреки спотаения ужас в света, лишените от човешки качества “празни тела”, човешките същества ще запазят искрицата живот у себе си.

В стихотворението “Стаята” това е светът на вещите в лишеното на пръв поглед от човешко присъствие затворено пространство. Те са видени в своята пределна материалност. Читателите са способни да видят, че светът на вещите е някакъв душевен погреб, надгробна плоча, която лишава човека от светлината на деня, от идеалите на любовта, от промяната. Но в тази застиналост огледалото, подобно на прозорец, пази образите от предишния свят. Часовете на отминалото време, подобно на хората, са “умрели”.

В стихотворението “Дяволско” стрелките на часовника са съвременния измерител на човешкото съществуване, те отброяват “дванайсетте кръга на моя ад / и жънат моите часове отровни”. Тук не съдбата е мерилото на човешкото съществуване, а стрелките на часовника. Лирическият герой тук в “Дяволско”, в края на стихотворението прави едно разкритие, душевно излияние –

Аз имам всичко моя е смъртта.

В смъртта той вижда своето спасение и бягство от реалността. Смъртта е образът, който е водещ.

В произведението “Книгите” зад обобщения образ на тези така творчески и ценни вещи, всъщност се крие същността на дните – на човешкото оцеляване.

*Приличат и отлитат птиците,
изгрява ден, залязва ден
аз дните си като страниците
прелиствам уморен.*

Индивидът е заплашен не само от смъртта, от бездуховността, но и от липсата на ясна морална система. Тази истина е осмислена от емигранта в стихотворението “Повест”. Неговото непрекъснато завръщане в собствения дом е невъзможно в реалността. Лирическият Аз може да разговаря с портретите и да преодолява самотата си чрез образа си в огледалото – друго не му е останало, след като светът е откъхлял неговото съществуване. Отчуждението на Другия го е затворило в самия себе си и го е подтикнало да търси спасение в чужда земя, но и тя не се е оказала обетована. Никола Бенин пише: „В състояние на разочарование се поражда алиенацията (любимият мотив на екзистенциалистите) спрямо бездуховния и безсмислен живот.” [1] Така, откъснат от стабилните опори на своя дом, емигрантът се превръща в нищо. Животът му, принизен до “съществуване” на вещта, носи злокобните белези на отвъдното.

Лириката на Далчев превръща дори пътуването към вещта в пътуване към самия себе си. Загрижен за съдбата на уникално личностното, разтапящо се в динамиката на 20 век, хуманистът вече се е взрял в бъдещето и е внушил ненатрапчиво, по човешки – светът трябва да се промени, за да се съхрани животът. Основните мотиви, които Далчев развива в творчеството си, са за: смъртта, свободата, човешкото битие, които са основни в екзистенциалната тематика и са съществени за рамките на поезията му.

Далчев е екзистенциалист, защото съживява мъртвата вещь, празната душа на стаята, огледалния прозорец и чрез тях внушава на читателя истинската същност на човека и ролята му в живота като главна фигура.

ЛИТЕРАТУРА:

[1] Бенин, Н. Стефан Гечев и европейската литература: типологически аналози. – В: Стефан Гечев – отвъд традицията. Русе, 2007, с. 83.

За контакти:

Лилия Венелинова Илиева, Русенски университет „Ангел Кънчев“, студентка от специалност Български език и история, ОКС „Бакалавър“, е-mail: lili_rs@abv.bg

Гл. ас. Никола Димитров Бенин, Русенски университет „Ангел Кънчев“, Катедра Български език, литература и изкуство, е-mail: nbenin@abv.bg

Частнособственическата страст и грехопадението на човека в романите „Татул” и „Снаха” на Георги Караславов

Автор: Роланда Попова

Научен ръководител: гл. ас. Никола Бенин

Abstract: *The topic of the article is in relation with Georgi Karaslavov views and conception upon private-proprietary passion and fall of man. The author is searching an answer to the question of causes and manifestations of private-proprietary passion and fall of man.*

Key words: *Georgi Karaslavov, bulgarian, literature, school, subject*

Романът „Татул” вероятно се оказва недостатъчен за неговия създател Георги Караславов да разкрие замисъла си в пълнота, та му се е наложило да напише още една художествена творба – романа „Снаха”. Ето защо двете произведения са обединени от общата тема за частнособственическата страст и грехопадението.

Задълбоченото проникване в съдържанието на двата романа, съпоставителният анализ на постъпките и действията на литературните герои, техните характери и душевни води до изясняване на авторската идея.

Главен двигател на действието в „Татул” е свежървата Марьола. Романът започва със смърт: погребението на Минчо – синът на Марьола, и завършва със смърт – убийството на Тошка, снахата. Частнособственическата страст тук се разкрива чрез Марьола. Характерна нейна черта е целеустремеността – да запази имота, който има, и да не позволи нищо от него да премине в други ръце. Притежаваната от нея земя се приема за даденост, която не се променя. В своята целеустременост свежървата е безпощадна. Тя замисля убийството на своята снаха Тошка, за да не вземе дял заедно с детето си Петю, когато „повтори”, т.е. когато създаде ново семейство. В своя замисъл – да премахне снаха си – Марьола е последователна и безпощадна – не се спира пред нищо. След дълго обмисляне и старателна подготовка, убийството бива извършено – при това от криминална гледна точка – твърде добре „изпипано”. Марьола убива жестоко: без угризения, без колебание – дори с молба към бога и света Богородица премахването на Тошка да е успешно.

Паралелен образ на Марьола е Юрталана от романа „Снаха”. Той също като нея е главното действащо лице. Но докато в „Татул” действията се замислят, предприемат и извършват някак „под черната шамия” на Марьола, в „Снаха” те са значително по-открити и властни, поддържани от мъжката сила и замаха на Юрталана. Никола Бенин казва: «Образът на персонажа (Юрталана – бел. моя) е богат и противоречив, така че допуска различни интерпретации въз основа на неговата обективна идейно-естетическа същност. Всякакво едностранчиво и еднолинейно разглеждане на образната система води до опростенчество и неточност на нейното тълкуване» [1].

Освен частнособственическата страст Юрталана и Марьола имат убедителни допирни точки и в грехопадението. Поведението при Марьола по отношение на убийството е изключително праволинейно. При убийството, което извършва Юрталана, няма умисъл, няма предварително планиране. Налице е една потискаща случайност. Марьола е дебнещият, преследващият звяр, който гони жертвата до нейното достигане и разкъсване. Марьола предвкусва и изпитва удоволствието от догонената жертва. Юрталана не изпитва такова удоволствие. Наистина, Юрталана десет години укрива стореното убийство. Това е страх от закона, от наказание, от обществено осъждане, страх от затвора, който би му попречил за продължително време да не вижда нивите си, имота си, да стои в бездействие и без насладата, която му носи магията на къра. Молитвите на Марьола са недостойни, дори

възмутителни; тя моли Бога да участва в подготовката и извършването на убийството. Юрталана моли за укриване на престъплението. Марьола се старее да измоли божията помощ чрез свещи и метани. Юрталана цели да купи божие благоволение чрез курбани: овен, вол. Има логика: жертвоприношението е според греха – колкото по-голям е грехът, толкова по-голям е и курбанът. При Марьола грехът все още не е осъществен. Затова свещите и метаните са достатъчни. Нека да си спомним смъртните „пожелания“ на Марьола и на Юрталана – всеки съответно към своята снаха. Жестокото искане на Марьола относно Тошка е нейната смърт: нещо да стане, нещо да ѝ се случи и да умре.

Същото пожелава на Севда и Юрталана. Конструкцията на мисълта е същата както при Марьола. Подобно е и лексикалното ѝ построение: «Да може сега, както си върви, да падне - мисли той за Севда. - Да умре. - Само тогава той ще си отдъхне свободно. Но докато тя е жива, той няма да заспи спокойно.

И все пак у Юрталана има по-голямо достойнство. Дълбоко в себе си той признава убийството, страхува се и съжалява. У Марьола угризения няма.

Марьола не е показана как се работи на нивите, тя се е трудила в миналото. Юрталана е влюбен в селския труд. И всеки миг трудът е негов грижа.

През тежките моменти от живота си Юрталана отива на полето, сред имота си. Марьола пие от скътаното вино, усамотена в стаичката, кроюща пъклени планове. Юрталана се опива само от работата. Култът към труда у него преминава в култ към имота.

Марьола и Юрталана си приличат по речевото си поведение, когато отправят остри и зли думи съответно към Тошка и Стойко.

При съпоставката на двата романа паралелността на образите е очебийна. Освен при Марьола и Юрталана тя се откроява и при следните персонажи: Тошка – Севда; Иван – Стойко; Петю – Алекс.

Юрталанката няма с кого да се съпостави. Тя не е дори и допълнение на Юрталана, а по-скоро е само неговия нищожна спътница – глупава и дива. И ако има нещо, с което да направи впечатление, то се състои само в нейните клетви към Севда, изпълнени със злоба и нечиста реч: « ... господ да я поразии, дано да ѝ се езикът схване, да осакатее, ръцете ѝ да изсъхнат, в гроба да потъне, църве да я смелят, в катраня да се пържи, ламя с ламята ѝ, ... гивиндия с гивиндията ѝ, яловица разпасана, кучка крастава... корем да я откъса, да ослепее и да оглупее, дето е налетяла върху стоката ни като бясна крава!»

Такава тирада от злостна реч, такива цветисти клетви определят Юрталанката не само като дива и тъпа, но и като образец на зла жена, в чиито жили не тече кръв, а отрова. Едно повърхностно сравнение с Марьола, въпреки липсата на паралел, довежда до безспорното впечатление от завоалираното отношение на Марьола към Тошка, макар че вероятно и тя би наредила цветисти клетви, но предпочита те да останат в пъклените ѝ замисли а на практика да си послужи с по-ефикасното средство – отровата.

Основателна и изключително съществена е съпоставката между двете снахи – Тошка от „Татул“ и Севда от „Снаха“. Два романа – два двубоя: на живот и смърт – между свекървата и снахата в единия роман и между свекъра и снахата в другия. В „Татул“ двубоят е между нравствената беднота, от една страна, и духовното богатство, от друга. В тоя двубой Тошка – образец на духовно богатство, бива победена. И това е една потискаща трагедия. В „Снаха“ двубоят е между алчността и красотата. Побеждава красотата. Осветен е пътят на надеждата.

В конфликта между свекървата и снахата („Татул“) Тошка не схваща сблъсъка, нито предсеща неговото трагично развитие. Конфликтът е между палача и жертвата. Но за издадената смъртна присъда знае само палачът.

В „Снаха“ конфликтът е ясен. Всъщност той назрява след смъртта на Стойко. Но тук и двете страни на конфликта са въоръжени: Севда – с узнатата тайна –

убийството на Астаровото момче, а Юрталана със своята костеливост и саможертва в името на имота.

Тошка напомня за образа от едноименната народна песен, „Струна невяста“, която бива зазидана, вградена от деверите си в основите на градежа, за да бъде той здрав, да не се събаря. Като Струна Тошка невяста става жертва, за да не се събори имотът на Марьола, за да остане цялостен, непокътнат.

Влязла в богатия Юрталанов дом, Севда е честита, душата ѝ е светла и нито една горчива помисъл не я смущава. Образът на Севда, сравнен с образа на Тошка, е по-конкретен, нарисован е с по-ярки бои. Тя напомня фолклорния образ на хубавицата Неда от народната песен „У Недини слънце грее“. Народният творец сякаш е имал предвид Севда в Юрталановия дом. В този случай звученето на песента би довело само до смяна на името: „Изгряла е ясна звезда /То не било ясна звезда,/ най е била сама Севда“.

Една от особеностите на двата романа е, че липсва момент на възмездие. Развитието на Марьола като образ спира след отравянето на Тошка. Не се изобразява и последствията за Юрталана след решението му да се предаде. Авторът нито спасява, нито наказва своите герои. Ние сами трябва да се произнесем, заставайки пред своята съвест. И да заемем позиция по отношение на техните нравствени устои и моралното им поведение. Всеки от нас сам за себе си. Тава ще бъде и нашето индивидуално съдопроизнасяне.

Караславов рисува завладяващи природни картини, свързвайки ги с преживяванията на своите герои. По този начин природата не се възприема като декор. Напротив, тя подсилва съответните мисли и действия на персонажите, а картините илюстрират психологическата драма, която се развива между тях или е преживяване на съответния литературен герой.

Пейзажът в романа „Татул“ заема ограничено място предвид обстоятелството, че е даден превес на характерни картини от домашния бит на селянина. Но там, където авторът е отправил взор към природата, картините са обхванати в тяхната пълнота. Между пейзажа и литературния герой обикновено възниква синонимия – картините „говорят“ с езика на духовността и преживяванията.

Пейзажът в „Снаха“ започва „да говори“ още с първите редове на романа и спира „своя говор“ с последния абзац. Започва със здрачевина – завършва с утро. При това в началната картина присъства Юрталана. Във финалната присъства пак той.

Тайнствено и загадъчно е предадена надеждата на Севда да се сдобие с дете. Ето я на Козловец при залез слънце срещу празника на света Богородица. Обладана е от безкрайната вяра, че Божията майка ще ѝ помогне, че ще я дари с тъй желаната рожба. Едно трепетно очакване и една светла надежда се проектират във величествената природна картина, характеризираща напрегнатото състояние на Севда - синкавата сянка на далечните старопланински възвишения полазва и загръща полето. Светлата слънчева вълна се покатерва по склоновете на Родопите, скрива се в падините, изкачва се на най- високите чуки и се преваля оттаък .

Юрталана негодува от кишавото „аргатско“ време, сумти и проклина. Пейзажът е потискащ.

Особено впечатляващи и характеризиращи са последните три пейзажа. Те са свързани с търсене на изход от положението, в което се оказва Юрталана: да даде Голямата нива, с което да заплати мълчанието на Севда или да признае вината си. След убийството на Астаровото момче всеки спомен за него е един тъмен облак на небето на Юрталана, а годините, които текат и тегнат под заплахата да се стигне до разкриване на престъплението, са една дълга, мрачна нощ. И ето сега, когато се избистря бавно и мъчително, и в същото време настъпателно, решението на Юрталана да се предаде, настъпва просветление, настава утро, „разсъмва се“. Ето и съответните картини.

Първа картина: „**Разсъмваше се** бавно, ледените пера по прозореца на кухнята се топяха и откриваха първите проблясъци на новия ден...”

Втора картина: „Беше тъмно, мрачно, студено, тук-таме над хоризонта мигаха бледи измръзнали звезди. **Разсъмваше се** вече, иззад съседските дворове и по харманите се чуваха стъпки, хлопаха врати.”

Трета картина: „**Разсъмваше се**, когато излезе от селото. Небето избледняваше бързо, леката мъглица се дигаше заедно с последните жички на здрачевината и разкриваше заспалото поле, задрямалите оголени дървета и ниските полегати и черни хълмове в далечината.”

Разсъмването е художествено мотивирано. То започна от дома (от „кухнята”) – първа картина; преминава през съседските дворове и харманите – втора картина; и стига до края на селото – трета картина, когато небето бързо избледнява, т.е. разсъмва се.

Колко точни са синхронът и логиката на връзката между духовното преживяване и природната проекция! Както се „разсъмва” и последователно се просветлява в душата на Юрталана, така настъпва и разсъмването на новия ден.

И в двата романа речта на литературните герои играе съществена роля. Чрез нея те се характеризират един друг и се саморазкриват. А речта на писателя в някои случаи добива стойността на авторски ремарки. „Георги Караславов е „скрит” зад героите си.

Чрез романите си „Татул” и „Снаха” Георги Караславов разкрива убедително частнособственическото чувство у човека, което, превърнало се в страст, може да има драматични последици и да доведе до грехопадение.

Разбира се, писателят не ни предлага готови формули и правила за живота. Но, обогатени исторически и нравствено след прочита на романите, преживели съдбите на литературните герои, ние се убеждаваме каква велика истина съдържа мисълта на английския писател Оресън Самуел Марден в книгата му „Зидари на съдбата”: „Силата е нищо! Славата е нищо! Богатството е също нищо. Човешчината е всичко!

ЛИТЕРАТУРА

[1] Бенин, Н. Проявлението на демократизацията в обучението по литература и развитието на учениковата личност. – В: Развитие на личността в условията на демократизация на образованието (I част). С., 1989, с. 168.

За контакти:

Роланда Свиленова Попова, РУ „Ангел Кънчев”, студент IV курс, специалност Български език и история, тел: 0885 034 519, e-mail: roli86@dir.bg

Гл. ас. Никола Димитров Бенин, Русенски университет „Ангел Кънчев”, Катедра Български език, литература и изкуство, e-mail: nbenin@abv.bg

Човекът и историята в “Легенда за Света София” от Стоян Загорчинов

Магдалена Георгиева

Научен ръководител: гл. ас. Никола Бенин

The person and the history in “Legend of Saint Sofia” by Stoyan Zagorchinov – the text that contains a magnificent reading of a historical novel, refracted through the eyes of 23-year-old student, bowing down before one of the main driving forces in history – the power of human love.

Key words: people, history, socium, much love for heaven and earth.

*Тя (историята – бел. моя) ни носи
по безкрайните спирали на времето,
открива ни притулените,
но неизлечими следи на човека и колектива,
пренася ни в битието и „ставането”
на процесите на „старото време”.*

Никола Бенин [1]

Конкретната човешка индивидуалност винаги съществува в конкретни исторически обстоятелства.

От безспорно значение са фактите и логиката на процесите, но в същото време в разбирането ни за миналото винаги има определен коефициент на колебаване на усъмняване, на продуктивно-развити алтернативни решения. Така и историческите романи работят с подобни колебания, като изтъкват своя мрежа от обяснения за случилото се. “В тази връзка човешките страсти и историческите обстоятелства вървят ръка за ръка ... В един случай човешките страсти ще водят хорова на събитията, в друг те ще се намесват според дълбинното раздвижване на историческите пластове.” [2].

Минало и настояще, сблъсък между два свята: суровия примитивен свят на славянството и изтънчения духовен свят на Византия, съвкупности от обстоятелства и закономерности оформят потока на историческата събитийност при прочита на естетическото съдържание на “Легенда за Света София”.

Два са акцентите, които ще привлекат вниманието ни в този текст – душевната драма на човека, разтърсила княгиня София и славянския вожд Хилвуд; и особено важния момент от българската история – обсадата на Сердика и отвоюването от славяните на територии от Византия през VI век.

Никола Бенин обобщава: „Психологическите изживявания на персонажите се разтварят в богато нюансираната етическа система и по този начин „оживяват” застиналите и завинаги дадени норми на поведение”. [3]

Изследователското внимание към психологическото разкриване на човешката природа е приковано към драмата, която изживява героинята в Загорчиновата повест. Драма, дълбоко лична и интимна, но без съмнение носеща привкуса на историческия конфликт между християнството и езичеството. Зад историческите събития, зад материалния бит Загорчинов вижда човека с неговите стремежи и жажди. Това е така, защото – в настоящето и или в миналото – това, което ни интересува, е човекът.

В началото на Средновековието религията е не само интимен живот на отделния човек, а и обществено-градивен принцип. Християнството е боен лозунг против варварите езичници. Духът на религията с нейните строги повеления определя всички отношения между хората. Това дава приоритет на драмата, която

изживява императорската дъщеря София да изглежда истински правдоподобна и характерна.

От малка София е възпитана в строго религиозен дух. Многого жития за жени – мъченици, които е чела загнездват в съзнанието ѝ мечтата да извърши подвиг, да страда за Христовата вяра, да стигне до мъченичество. При изясняване на нейната странна душевност, белетристът описва обстановката, в която тя прекарва детството и юношеството си – една крепост с особена околност на пустота и безплодност. Страна, “издълбана от планински порои и изсушена от непрестанен вятър”. “Огромни полуразядени канари”, умираща “стара маслинена гора”, “изсъхнали почернели дънери на маслини”, кладенец с вода, която има “дъх на отровни билки”, “едри смокове” – това е околността на крепостта:

“Всичко напомняше за смърт и разрушение. Под стрехите на сградите се криеха бухали и прилепи. В големите стаи дървесни червеи стържеха почернелите тавани, дълги кафяви стонोगи шареха из кътовете и в летните душни нощи тяхното ухапване донасяше мъчителна и остра треска.” [4]. В тази обстановка набожната София, която иска да преодолее всичко земно и все пак е примамвана от земното, “живееше – обяснява авторът – в постоянен страх от всички неща и твари, пълнещи къщата и околността, и при все това *обичаше* *тоя* *страх*.”

Така израства героинята с противоречива душевност, с резки емоционални промени, с лесно възбудено въображение, като повестта следва “морфологията” на приказката. Приказният мотив за *болната царска дъщеря*, на която се търси из цялата страна човек, който да я излекува, задвижва сюжетно-фабулното действие, дава ход на доминиращия нравствен център. Присъствието на “беда” и “липса” на помощник, съдействащ за преодоляването на проблематичното статукво, са типичните функции на приказката. “Основна форма на завръзката е някаква беда. Сюжетът се създава от бедата и противодействието срещу нея. Формите на тази беда са изключително разнообразни, че не могат да се разглеждат на едно място.” [5].

“В деня на празника на Богородица ... Княгинята лежеше на своето тясно моминско легло с широко разкрити трескави очи, които не виждаха нищо. Тежкото ѝ дишане подуваше от време на време тънките ѝ безкръвни ноздри и изглеждаше, че животът трепти у нея, както несигурният пламък на кандилото, което осветяваше горницата.” [4].

Това е бедата, с която започва повестта на Загорчинов – тежката болест на княгиня София.

Вълшебният помощник, носещ изцеление на княгинята идва от далечна земя претърпява своята трансформация в Загорчиновата творба в религиозен духовен помощник.

Творческото си предразположение към приказното конструиране Загорчинов обобщава в “странстващи” митически мотиви. Монахът помощник в “Легенда за Света София” е носител на религиозното чудо – актът на изцелението, ненадейният миг, който явява божията справедливост.

“Чудо, княгиньо! Едва излязох на главния път, и един монах, беден на вид, с прашни и скъсани сандали на нозе, ме наближи ... Ала преди да отворя уста, той ме попита за светлата княгиня София ... Узнали от царските глашатаи за нейната болест, ние я каним в нашата страна. Тя ще намери там вода и въздух за тялото си и мир за своята душа.” [4].

Отключвайки входовете на своята повест “Легенда за Света София” за навлизането на универсалните начала на поетиката на приказната словесност, Загорчинов не допуска нахлуването на носените от нея, изконни архетипи. Художественият текст възприема от приказката наративните ѝ постижения, за да стане по-увлекателен. Историческото повествование за далечната епоха през VI век е допълнително обогатено със забавен език.

Интересът на белетристът Загорчинов е насочен към болезнените и противоречиви изживявания в душата на човека, и нахлувайки в “мъничкия свят” на девойката София, изследва психиката на жената през VI век. Психика на една светица от VI век уеднаквена с психиката на една девойка от модерния XX век, в чието тайнство на душата драматично се сблъскват противоположни чувства – сакрални и земни, духовни и грешни, любовта към Бога и любовта към Хилвуд.

Под копнинените дрехи княгиня София носи груба конопена риза и все пак се увлича в светското. У нея назрява жената, а плътта заговаря с повелителния си и непреодолим глас. Докато чете за някоя мъченица: “със затворени очи измолваше същата съдба, като искаше едновременно славата на мъченичеството и великолепието на наградата. Без да подозира, обви своята жажда за небесно тържество с всичката красота на земния живот”, тя се стреми да открие смисъла на живота си.

“Тя обичаше Исус с тревожна и мъчителна любов. ... Страстна, недетска и неутолима жажда се откриваше в нейните молитви да види Исус, да го почувства, да го осезае.” [4]. Неговото повторно материално раждане иска София и го иска “със същото затаено, но сладостранно усещане на страх и тревога”. Борбата на девойката с влеченията на плътта ѝ – и в това изпитва наслада обуславя “странната двойственост”, която раздира душата на 15-годишната София.

Оттук вниманието ни ще бъде концентрирано върху изясняването на терзанията в душата на девойката София и отчасти на изпитанията, през които е поставен Хилвуд по време на избор между любовта към княгинята и дълга към своя народ. Какви са проявленията на терзанията на двамата персонажи и какъв е изворът на това терзание?

За неразбраната болест на княгиня София девойките шепнат, но така, за да бъдат чути: “... Дали императорската щерка не е болна от оная болест, която запалва напролет кръвта и кара сърцата силно да бият!” [4]. Да, нейната любовна жажда намира своя земен обект – хубавия варварин с руси коси, когото оприличава на Свети Георги. Любовта е пътят към хармонията, но тя е и болката на несподелянето. Тя кара човека да има постоянна чувствена среща със себе си. По време на тези непрестанни срещи със своята душа София води борба между плът и дух, между небесните блянове на душата и влечението на тялото.

Мъжът, в когото се е влюбила, е езичник. Измяната е двойна: на обещаната си девственост и на вярата. Основните стремления на княгинята са насочени към помиряването на плътската любов с мистичната любов към Бога. Тя мечтае за живот на отшелничка в пустинята, но желае да бъде край “оазис”, “светъл и прекрасен, близо до едно синьо море, покрито с кораби.” Асоциацията с корабите отвежда към Хилвуд, когото вижда полугол с бляскаво копие в ръката на една ладия в морето. София обаче знае, че за да е възможна любовта с варварина, той трябва да приеме християнската вяра. В миг на молитвено обещание със Света Богородица тя чува нейния тъжен глас: “Аз съм кротка и те обичам, но ти ме накара да пролея сълзи, горчиви като сока на млад хмел. Софийо! Ще ти позволя да любиш само тогава, когато, преди да целуне твоите устни, той целуне кръста.” [4].

Условието на Богородица много прилича на забраните в приказките и е един от изворите на терзанията на княгинята. Макар че основната оптика в проблемно-естетическото съдържание е представянето на раздвоението в душата на София, задпоставено се поставят важни исторически проблеми. Макар че княгинята със сълзи на очи бяга от Константиновия град, за да заживее в далечния град Сердика до планината Скомброс, макар че е откъсната от политическите проекти в двореца, тя съдбовно ще се окаже свързана с протичащите епохални процеси – заселването на славянските племена в земите на Византия и отпора на империята за съхраняване на териториалното статукво. Така човешките безпокойства на София и Хилвуд дават богати възможности да се преосмислят отношенията на човека с

историята, да се потърси и обясни човешката мяра във времето. Драматичният характер на отношенията им се засилва и с терзанията на княгинята, която страда до смърт и обиква страданието – не може без него. София не се стреми към спасението на душата си, което е едно от основните нравствено-философски начала на християнската доктрина. Няма спасение, координатите са прекъснати, има само страдание. Художествената практика на модернизма отстранява дадени ценностни проекти и по този начин ги представя като невъзможни за намиране изход на човекобезпокойствата. Така героинята е показана като пленница, пленница на страданието. Люшкайки се между зова на сърцето и религиозните копнежи на душата, тя живее в постоянна двойственост.

Терзанията се задълбочават от абсурдното екзистенциално поведение на София – тя копнее да вижда Хилвуд и същевременно бяга от него, тя се стреми да се откъсне от причинителя на душевната ѝ болест и непрекъснато се ослушва да чуе неговото име. На път за Сердика княгинята отсяда със свитата си в кулата на деспот Евтихий, където чува името на любимия: “Внезапно княгинята трепна и протегна ръка към певеца. Стори ѝ се, че чу два пъти повтореното име: Хилвуд! Хилвуд!” [4].

Изолирана от големия свят (топосите на крепостта и кулата извикват асоциацията на затвореност, заключеност), самозатворила се в себе си, тя естествено насочва своя поглед навътре в своята душа. Вътрешният взор провижда онези съкровени ценности, които ще осмислят нейния живот и ще я направят щастлива. Княгиня София не знае какво ще ѝ се случи, но е наясно какво иска. Предопределена за Христова невеста, всъщност копнее за любовта към Хилвуд. Това е и основният екзистенциален и психологически източник на терзанията в душата на княгинята. Преди да стане наясно със своя съдбовен избор, тя ще преживее преплетеността на противоположни чувства и желания – да се отдаде на страстта на тялото или да запази своята девственост, да изпита земната любов или да се наслади на своята божествена любов.

Творбата на Загорчинов ни прави съпричастни с решимостта на героинята да надмине себе си и да достигне до възможността да съпреживее любовното чувство в неговата най-голяма пълнота. Княгиня София страда като всички индивидуалисти, болезнено преживяващи историческите катаклизми. “По този начин терзанието се явява явен знак на конкретната епоха. Докато се обръща към човека, литературата се обръща и към историята на неговите болки. Тя открива симптоми, представя травми и поражения, внушава емоции.” [2].

Един от ключовите смислосотелни моменти в творбата е отиването на княгиня София в църквата в Средец, за да “жертва себе си пред вечния агнец”. Тук като, че ли чувстваме най-голямото ѝ терзание. Тя не може да постигне отдавна желаното отдаване на божественото, защото съмнението я тласка към поемането на пътя към земното, към света на греха. Тялото предавява своите властни претенции и подклажда съмнението ѝ. Раздвоението, което е нейно трайно психическо състояние е предопределящо живота и щастието ѝ между Бог и Хилвуд, между духовното и телесното. “Макар, че призовава Исуса, тя се усещаше далече от него. Ако небето се разтвореше при трясъка на гръмотевиците” [4].

Етническата принадлежност на Хилвуд задълбочава терзанията на София. Той, Хилвуд, е варварин, горд славянин, княз, водач на народ, с който нейният народ е във вековна борба. Духовните стремежи, културата, моралът на двамата обичайци се са противоположни. Опозицията **свой** – **чужд** налага конструктивното очакване на задълбочаващото се разединяване, в което ще преживее проклетата студенина на липсата на общностни връзки. Родовата обвързаност в този момент се оказва силна от притегателната сила на любовта.

“Стана ѝ ясно цялото несъответствие между нея и славянина. Почти учудена, трябваше да признае, че Хилвуд не беше друго освен свободен роб. В своята връзка с тоя езичник видя не светотатство, което би я привлякло поради доброволните

мъки на изкуплението, а само делнична действителност. У нея се събудиха духовете на всичките ѝ прадеди, борели се с меч в ръка с неговото племе, и в техните гласове долови безпощадна враждебност.” [4].

Когато София приема в горницата си славянина Хилвуд и изживява опиянението на любовта, в душата ѝ покрай смущенията на християнската Загорчинов открива и презрение на византийката към варварина. Отново се появява страхът на княгинята. Този път в друго свое отражение – страх и отвращение от средата, в която той иска да я отведе.

У славянина белетристът посочва омразата към християнския бог и мечти за свободната родна страна. Това са и основните терзания на Хилвуд. Неговите безпокойства не са така дълбинни, раздиращи и болезнени, както тези на София. Той е предводител на славяните, силна, мъжествена личност, което предполага едно овладяно и устойчиво изживяване на чувствата. Такъв го представя и Загорчинов през очите на византийците като варварин, на когото са присъщи, спонтанни, не така вътрешно противоречиви и драматични.

Двамата герои изживяват по свой неповторим начин противоречиви чувства и всеки по свой начин търси пътища, за да намери изгубената цялост на душата си. Ведно с това въпреки всичките им терзания, породени от враждебната ситуация на война, те имат да изпълняват съдбовни мисии за своите народи. Не е случайно и двамата са знатни личности – княгиня и княз, и тяхната роля да запазят целостта на своя народ, да бъдат негови обединители.

Херменевтичното послание на творбата – да изгради и внуши съпричастието и отговорността на човека пред общността независимо от неговите лични, човешки терзания са отстоени и от княз Хилвуд, и от княгиня София.

Хилвуд е изправен пред екзистенциалния избор – любовта към София като пленник в затворената крепост или свободата и волността сред своя народ. “Мълчи! Моли твоя бог да защити Сердика и твоите християни! Но ти не ще ме направиш отново свой пленник. Слушай, обичам те, но аз те мразя също, защото бях твой роб. Сега всичко е свършено. Отивам си и ти ще дойдеш с мене. Това е решено.” [4].

Наистина всичко е първично, точно и ясно.

В предсмъртен унес княгиня София също прави своя последен екзистенциален избор – да избяга с Хилвуд и да спаси Сердика от превземане и опожаряване. Сякаш Бог се намесва, за да докаже, че въпреки стремежът ѝ да изживее едно от най-естествените човешки чувства и да бъде творец на собствения си живот, княгинята е предопределена да остане завинаги в божията църква, да изпълни мисията, за която е посветена още като дете. Стояща пред отместената каменна плоча в църквата, откриваща подземния тунел, София умира, съзирайки образа на архангел Михаил.

Неумолими са природните закони и нищо не може да се направи пред тях. Човек е подвластен на времето, защото е част от монотонния кръговрат на часовете, дните и думите, на историята. София разкъсва този кръговрат и излиза в орбитата на вечността с името си. “После, като усещаха небесни благоухания да излизат от гроба ѝ и като чуваха неземни гласове да пеят, за да я възвеличат, нарекоха църквата на нейно име и в нейна памет. Името ѝ премина с течение на годините от църквата върху града, спасен от нея, и в който тя бе обичала и умряла.” [2]. А вечността обикновено е отредена за боговете. Дали София не се е сляла със своя бог?!

ЛИТЕРАТУРА:

[1] Бенин, Н. Протичането на историческите процеси от бит към събитие в историческите романи на Константин Петканов. Русенски университет, Научни трудове, том 37, серия 7, Русе, 1999, с. 155.

- [2] Стефанов, В. Българска литература XX век. С., 2003.
- [3] Бенин, Н. Човекът в битовото пространство в историческите романи „Жътва” от Константин Петканов. Русе, 2001, с. 160.
- [4] Загорчинов, Ст. Избрани произведения. Том 1. С., 1981.
- [5] Проп, В. Исторически корени на вълшебната приказка. С., 1995.

За контакти:

Магдалена Теодорова Георгиева, студентка IV курс, специалност БЕИ, тел.: 0899186873, е-mail: magdalena_georgiewa@abv.bg

Гл. ас. Никола Димитров Бенин, Русенски университет „Ангел Кънчев”, Катедра Български език, литература и изкуство, е-mail: nbenin@abv.bg

Възгледите на Божан Ангелов за изучаването на историята на българската литература като учебен предмет

Автор: Ренета Христова

Научен ръководител: гл. ас. Никола Бенин

*Културата, респективно литературата,
се мисли като реален модел,
в който са скрити мислите, възжеленията,
светоусещането както на самия творец,
така и на неговите съвременници.*

Никола Бенин [1]

Abstract: *The topic of the article is in relation with Bozhan Angelov's views and conception upon the studying of the history of Bulgarian literature as a school subject. The author is searching an answer to the question whether the history of Bulgarian literature as a school subject accomplishes the aims of the literary education.*

Key words: *Bozhan Angelov's, history, bulgarian, literature, school, subject*

Началото на българските литературноисторически усилия съвсем закономерно бива положено върху необходимостта от романтично възвишена национална идеология. В това отношение в новоустройващото се следосвобожденско общество основна роля разбираемо играят образователните и културни институции.

Причините за интереса към литературната история са комплексни. В българското литературноисторическо мислене доминира литературнокритическата нагласа. Българското литературно мислене е като че ли неизкушено от идеята за парадоксалното единство между опит и очакване, устойчивост и промяна, между идентичност и различие, така характерно за историческото съзнание. Научната стойност на една литературна история не може да се открие в обективността на резултатите, които тя създава (т.е. на миналото); тя трябва да се търси в процедурните аспекти на добиване на опит и в правенето на този опит достъпен за другите. Литературноисторическите реконструкции са пряко обвързани с идеята за канон, независимо от това дали тя ще бъде утвърждаваща или отричаща.

Литературното развитие бива представяно като борба, а традицията - не като единна линия, а като воюващи и пресичащи се тенденции.

Историята на литературата обхваща произведенията на народното и личното творчество. Основната ѝ задача е да разкрие обективните закономерности на историко-литературния процес, като изследва конкретни художествени творби, определя мястото и значението на писателите, изяснява значението на различните творчески методи, на родовете и видовете в литературното развитие. Литературата на всяка страна се развива в неразривна връзка със специфичните икономически, политически, културни и други промени в живота на народа. Това довежда до своеобразие в творчеството на различните народи и изисква историята на литературата да се раздели на истории за отделните национални literatury.

Историята на литературата разглежда развитието на литературния процес в една страна и разкрива неговите връзки и взаимно влияние с литературния процес в други страни. Съществена задача на литературната история е да проследи как се развиват различните художествени произведения, как се установява историческа приемственост между различните литературни направления, течения, писатели. Като изследва литературната традиция, възприемането на ценното от наследството, като изтъква новото в идейно-емоционалното съдържание и в художественото

майсторство, внесено от даден писател или от определено течение, историята на литературата показва линията, по която се въззема националното творчество, открива закономерностите на литературното развитие.

Литературният процес – сложен, многолик, противоречив – се обяснява, като се изследват конкретните литературни произведения, творчеството на отделните писатели, влиянието му върху съвременниците, значението им в национален и световен обсег.

Всичко по-горе казано представя схващането на Божан Ангелов за изучаването на историята на българската литература, представено в неговата статия „Историята на българската литература като учебен предмет“. В този свой труд Ангелов прави цялостен критически обзор на нашата литературна история, при което се проявява като ерудирана личност, отдадена на литературното си дело. Авторът демонстрира солидни познания както в областта на българската литературна история, така и на европейската. Той подчертава приемствеността между нашата и европейската литература, сравнявайки развитието им.

Според Ангелов историята на българската литература изучава развитието на литературния процес у нас в неговите закономерности от възникването на литературата ни през IX век до днес и преценява идейно-художествените ценности в тясна връзка с историческата съдба на нашия народ.

Авторът изтъква, че нуждата от история на българската литература в качеството ѝ на учебен предмет се осъзнава едва в края на XIX в. За това може да се съди от учебните пособия и годините на тяхното издаване. Всички те излизат след Освобождението в период от около 4-5 години, което показва силната необходимост от тях. Автори на тези пособия са Пипин, Димитър Маринов, Москов и някой си господин Тодоров.

Божан Ангелов разглежда създадената книжнина в различните етапи на развитието на българската литература и обръща внимание на еволюцията на мисленето на нейните автори. Той акцентува върху факта, че всички творби в началото са били с религиозен характер и това не е случайно, защото Църквата е искала да наложи своето влияние

Първите произведения са повлияни от византийската литература, макар че съществуват и творби със светски характер. Обглеждайки старата литература, Ангелов стига до извода, че тя е доста бедна и едностранчива. Условията на творческия процес не предполагат съвършени откъм форма и композиция произведения. Дори и без особени достойнства тази литература, според Божан Ангелов, е част от нашата литературна история. Все пак това са първите литературнотворчески опити. Всичко е непознато за авторите, те използват образци от други народи с по-стари литературни традиции. Създадените произведения отразяват и историческия живот на българския народ. Писателят не е изолиран от социалните, политическите и естетическите борби на епохата, не е извън пределите на литературното направление, към което принадлежи. Същевременно обаче той е самобитна творческа личност, оформила се при определени исторически условия и оказваща идейно-естетическо въздействие върху съвременниците и идните поколения.

По-нататък Ангелов разглежда литературата от по-ново време. Той отбелязва, че макар и да няма в началото желаната художествена форма, тя определено обслужва друга сфера. Вече има необходимост от просвета, която от своя страна се нуждае от педагогическа книжнина. Паралелно с това други книжовни тудове служат на идеята за черковна и политическа свобода, появява се и публицистичната книжнина.

По времето, когато Божан Ангелов пише статията си, вече се е появила и литературната критика, която обръща голямо внимание на формирането и развитието на литературата. Разглеждането на едно произведение вече не се прави

само с оглед на неговото съдържание, но се обръща внимание и на цялостното му създаване. Паметниците на литературата се разглеждат в тясна връзка с всички техни отношения към историческия живот. Обект на внимание става и личната съдба на писателя, неговото творчество, обстановката, в която е творил. Правят се връзки между условията на народния, обществен и частния живот [2]. *Историкът на литературата има работа с обширен материал, който се заключава в словестни, усни произведения на народа, и с писмеността и първите нейни зародиши у народа* (Ангелов 1898: 4). Божан Ангелов привежда това твърдение на Владимирова в подкрепа на виждането си, че историята на българската литература трябва да се разграничи от историческата наука и да се причисли към литературната наука, защото литературните факти не се признават от историческата критика. Задачата на литературната история е да допринесе за естетическото и морално развитие на учащите се, поради което на последните трябва да се предоставят само по-важните и гениални творения.

Напредничавото мислене в новата ни литература е отглас от литературно-художествените течения, които навлизат в нашето литературно пространство. Целта на литературната история е да развие критическата мисъл у обучаваните.

За Божан Ангелов литературният процес е литературното развитие през по-голям или по-малък исторически период. Главна задача на историята на литературата е да го характеризира, като определи посоката на развитие и основните периоди, направления и стиловете, които съществуват, тяхното литературно значение, както и значението на отделни писатели и произведения. Литературният процес се отличава с многообразие и сложност, всеки етап от него е своеобразен и неповторим, конкретно-исторически обусловен. Литературният процес има своя специфика, която не се покрива с историческото развитие на човешкото общество. Литературната история разделя литературното развитие в определена страна или в целия свят по сходни културно-исторически особености. За нов етап (период) в развитието на литературата може да се говори тогава, когато има налице качествено нови литературни явления – нова тематика, нов метод, нова идейност. Литературата има своя относителна самостоятелност и затова трябва да се изхожда преди всичко от прекия литературен материал, без обаче да се влиза в противоречие с основните етапи на историята.

Преподаването на българска литературна история трябва да се осигури с учебни пособия христоматии, в които да са включени оригинални за изучаване текстове. Но да се съберат произведения от старата ни литература е трудна задача, защото повечето от тях са пръснати по различни научни издания в чужди литератури. Това, според Ангелов, води до следния проблем: *изследвачите на българската литература не съумяват да избегнат един недостатък в своите изложения, затова всички те имат изглед на описи, на библиографски списъци, но не и на литературна история. Този доста съществен факт води до неудобство за учащите се. Ангелов се позовава на аргументацията на Лансон, за да защити по-правилния литературен и педагогически подход при решаване на проблема: И наистина, какво значение има изучаването историята на една литература, ако нашата работа се ограничи да научим някои биографически известия; да усвоим някои формули за оценка на произведения, когато ние нито сме чели произведенията, нито пък ще ги четем? Ползата за ума е съвсем ничтожна, или, по-добре, вредата е явна; по-си струва да не познаваме в тази форма тия произведения: тогава поне любопитството остава живо.* [3] Когато имаме необходимите христоматии, на страниците на които са намерили място по-важните паметници на народната словестност, на старата литература и откъси от трудовете на писатели от ново време, то историята на литературата като учебен предмет ще може да осъществи своите задачи и цели. Учащите ще могат сами да се запознават с фактите и да правят критическа оценка на оригиналните произведения, което ще

допринесе за развиването на тяхното естетическо мислене. Разглеждането на произведенията ще става не само в исторически аспект, но и с оглед на еволюирането на художествената форма. Така учащите ще проследят развитието на човешката мисъл и душевност, което ще им помогне да си изградят свои мнения по даден въпрос. Схващайки идеите на старата ни книжовност, а също и на новата литература, те ще могат да направят свои заключения за състоянието на литературната история.

Направеният коментар на статията на Божан Ангелов [2] разкрива неговите възгледи за литературната ни история като учебен предмет, които и днес не са загубили своята актуалност и значимост. Те активно кореспондират с решаването на сложните проблеми, които стоят пред съвременното литературно обучение в българските средни и висши училища.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Бенин, Н. Закодиране на родовата принадлежност в приказката „Житената питка“ от Ангел Каралийчев. Русенски университет „Ангел Кънчев“, Научни трудове, том 39, серия 10, Русе, 2002, с. 34.

[2] Историография и критика. Съст. Албена Вачева. Варна: LiterNet, 2005

[3] Ангелов, Б. Училищен преглед, 1898, № 2, с. 163-174.

За контакти:

Ренета Костадинова Христова, Русенски университет „Ангел Кънчев“, студент II курс специалност Български език и история, тел: 0885316506, e-mail: hriisstova1982@abv.bg

Гл. ас. Никола Димитров Бенин, Русенски университет „Ангел Кънчев“, Катедра Български език, литература и изкуство, e-mail: nbenin@abv.bg

Собствените имена на героите в разказите на Константин Константинов

автор: Мира Душкова

научен ръководител: доц. д-р Руси Русев

Abstract: *In the article for the first times are studied examined the names of characters in Konstantin Konstantinov's short stories. More than 80 names and their variants are analysed according to their origin and typology. The paper examine the tricomponent (proper /first/ name + surname + family name), bicomponent (proper name + family name; proper name + nickname; nickname + family name; proper name + sobriquet) and unicomponent system of names (proper name, nickname, sobriquet, family name or pseudonym). The proper name is analysed with a view to his ethno-linguistical origin, semantics and word-building.*

Key words: *anthroponyms, analysis, typology, origin, proper name, nickname, sobriquet.*

ВЪВЕДЕНИЕ

При всеки писател изборът на имена на герои е сложен процес. Смесват се различни мотиви: автобиографични, културно-исторически, литературни, естетически, дори интуитивни. Имената отразяват не само физическия или психологическия образ на конкретния герой, но и разкриват взаимоотношенията между героите.

Имената на персонажите в едно художествено произведение са част от цялостната му художествена система. Според Ролан Барт собствените имена са клас от словесни единици, който в най-висока степен притежава основното градивно свойство да създава романните обекти. "Класът на собствените имена, пише Барт, анализирайки имената от "В търсене на изгубеното време" на Пруст, притежава и трите свойства, които разказвачът открива в спомена: свойството да есенциализира (тъй като посочва един-единствен референт), свойството на цитата (тъй като само с произнасянето на името можем да извлечем, когато поискаме, цялата същност, заложена в него), свойството да изследва обстойно (тъй като "разглеждаме" собственото име също както разглеждаме спомените) [1]".

Антропонимите в разказите на Константин Константинов не са били обект на специално изследване. Не са проучвани техните семантични, символни или лингвистични характеристики¹. Самият писател не е споделял в интервюта и анкети как и защо е именувал своите герои, каквито свидетелства намираме при Йордан Йовков [2].

ИЗЛОЖЕНИЕ

Тук предлагаме класификация и анализ на повече от **80 имена и варианти на имена** (лични и фамилни, прозвища, прякори и псевдоними) на герои от разказите на Константин Константинов с оглед на произхода и семантиката им. Основното ни внимание е насочено към характерните принципи на именуване, използвани в авторовата реч.

Според класификацията на М. И. Гореликова и Д. М. Магомедова [3] собствените имена в художествения текст могат да бъдат триименни

¹ Специални изследвания за антропонимите в произведения на български писатели виж: Балкански, Т. Антропонимите в "Старопланински легенди". – Литературна история, N 8, 1981, с. 66-78; Минев, Д. Йовковите заглавия на имена и герои. – Български език, N 2-3, 1960, с. 236-240; Русев, Р. Някои фактори на повторната продуцираща номинация на персонажите посредством собствени имена в романите на Димитър Димов. – Език и литература, 1990, N 2, с. 49-57; Русев, Р. Собственото име в контекста на романа "Тютюн" от Димитър Димов. – Родна реч, 1992, N 2-3, с. 8-12; Русев, Р. Лексикална номинация и художествен текст, наблюдения върху романа "Тютюн" на Димитър Димов. – Език и литература, 1992, N 5, с. 46-54.

(име+презиме+фамилия), двуименни (име+презиме, име+фамилия, име+прозвище) или едноименни (име; презиме; прозвище; фамилия).

1. Българската антропонимична система е **трикомпонентна**, но съчетаването на три имена не е характерно за официалната сфера на общуване между българите. В разказите на Константин Константинов срещахме триименната употреба само в разказа “Заник”: *“Той идваше често тук, и с неспокоен, престорено-равнодушен поглед, поглеждаше скришом над вестника си, дали някой школьник, зазаяпал към стените, няма да извие очи към неговия портрет и да засрича едрите букви отдолу “Димитрий Димитров Стефанович”* – с.77). Използването на трите имена на героя, както и целият контекст на появата му, са респектиращи: в градската библиотека, под уголемения портрет на почетния член, с едри букви е написано името му на дарител. Използването на латинската графема “i” между кирилските графемите в личното име предизвиква страхопочитание и разкрива другостта на героя. Разказът дава податки за подобно тълкуване: *“Чорбаджийски син, той бе скитал из Цариград, Атина и Букурещ. Но освен любовта си към гръцката наука, хубавите дрехи и следобедните анекдоти [анекдоти] – нищо друго не бе взел от тия култури, и не обичаше да се хвали с народополезната си дейност”* – с.76-77).

Интерес представлява и фамилията *Стефанович*. Фамилии с окончание на **-ич** са модерни по времето на Възраждането. Те са се наложили под руско или сръбско влияние. Към края на XIX век подобен тип фамилии звучат вече старомодно [4]. Фамилията на героя от “Заник” изглежда като “стара”, за да се изтъкне, че е от сой, а самият той е сред градските първенци. В разказа срещахме фамилиното име от същия тип и на друго място – един от “акраните” на бай Димитраки се казва *Маринкович* (“недоучен доктор от Виена” – с.78).

2. В творбите на писателя се употребяват и **двукомпонентни** антропонимични варианти, които са съчетани от:

2.1. Лично име + фамилия: Боян Планински (“Любов”), Андрей Велинов (“Буря”, сб. “Любов”), Кирил Денчев (“Вяра”, сб. “Любов”), Киро Аврамов, Весела Мерджанова (“Пепел”). Прави впечатление, че в първата книга на Константинов – “Любов” – подобен тип именуване е по-устойчив в сравнение с по-късните сборници. Този вариант на антропонимична номинация не се среща в книгите “Трета класа” и “Седем частъ заранта”. Появява се веднъж в сборника “Ден по ден”. В разказа “Пепел” действието се развива в чужбина и това предполага известна официалност. *“Ама – вие?... Весела? Госпожица Весела Мерджанова, нали”* – с.11; *“Киро, запознайте се... Господин Рашев, художник, мой съкурсник от академията... Моята мъж – доктор Аврамов”* – с.12.

Тук ще включим и артистичния псевдоним Нелли Зорина. Артистичното име на “наивката” от трупата се свързва със светлина. Нелли е съкратено от Елена, което на гръцки е сродно с еол, “слънчева светлина”. Фамилията Зорина се асоциира със зората. Името има положителен заряд, може в преносен смисъл да означава началото на нещо ново.

2.2. Лично име + прякор. Димитраки Човекът (“Заник”, сб. “Любов”). В речевото общуване именуването с прякор е свързано с осмиването (подиграването) на характерен белег на лицето. В разказите на Константинов чрез прякор са открити телесният недостатък (куцията Паламаров) и говорните особености (Димитраки Човекът) на героите [5].

Интересен е мотивационният подбор на прякора Човекът, който се основава на речевата характеристика на героя: “Наричаха го Човекът, защото той винаги казваше “человек”, вместо “човек” и обичаше да се изразява с отвлечени обяснения, дори за най-дребните неща” (“Заник”, с.77).

2.3. Прякор + фамилно име. Куцията Паламаров (“Ден по ден”). Характеризиращата функция на антропонима *куцията Паламаров* се усилва от съчетаването на откроената особеност във външността на персонажа с

конотативния ореол на фамилното име, пораждан от семантиката на неговата апелативна основа – лексемата *паламар* (диал. – “цигански гвоздей”).

2.4. Лично име + прозвище. При прозвищата липсват експресивно-емоционалното натоварване и иронично-подигравателният оттенък. В разказите на Константин Константинов срещаме прозвища, основаващи се на професионалната характеристика – Илия Сарафина, Пантелей Клисаря (“Заник”) и на местопроизхода – Лалю Габровецът (“Ден по ден”).

Употребата на вариантите **лично име + прякор** и **лично име + прозвище** се наблюдава в разкази, в които е изобразена някаква малка, добре познаваща се общност – жителите на градеца в разказа “Заник” и търговските пътници и персонала от хотел “Централ” (“Ден по ден”). Общуването между героите е неформално, по-фамилиарно и освободено от условности.

Малкото общество се беше събрало. На една масичка играеха табла Илия Сарафина и Пантелей Клисаря. (...) До прозореца, припечен на слънце, дремеше охтичавият часовникар бай Ангел. А над всички стърчеше дългокракият Алекси, с ръце в джебовете на панталоните, и ухилен, дразнеше играчите. Единствен, болничав син на Хаджи Йордана, целият град го знаеше като непоправим картоигрaч и циник.

“Заник”, с. 79.

Тука е вече Попето, приличен на мишка – дребен и дълголик, с[ъс] своите шарени селски кърпи и басми. Ето го и куцият Паламаров, с ножчетата за бръснене и целулоидни изделия. Дошел е и Лалю Габровецът, помъкнал два куфара дамски чанти и портмонета.

“Ден по ден”, с. 47.

2.5. Прилагателно име + лично име – въпросният Жан (“През стената”), Лукановата Ката (“Есенно слънце”).

3. В разказите на Константин Константинов преобладават героите, назовани с **едно име**, като обикновено това е:

3.1. Лично име. Наблюдава се закономерност при изобразяване на действието в малките села и градове героите да се назовават само с личното име, изхождайки от презумпцията, че всички там се познават. Този начин на номинация е използван в разказите “Ден по ден”, “Завещание”, “На широкия път”, “Момчета”, “Човешка душа”.

3.1.1. Според **народностно-езиковия си произход** се обособяват две групи – домашни и заети лични имена².

Домашни имена

Заети имена

Славянски имена

Гръцки имена

Весела
Владимир, Владко – да бъде голям владетел, властник, да бъде всевластен, силен.
Вяра, Вера
Дечо (от Делчо, съкратено от Неделчо, умалително от Недельо)
Добри

Алекси – който носи помощ, защита (alexios). Име на календарски преподобен.
Ангел и Ангелина (или съкратено от Евангелина) – вестител (angelos)
Андрей – мъжествен (от andros – мъж). Име на евангелски апостол.
Димитраки и Димитрий (умалително от Димитър) – посветен на богинята Деметра (demeter)
Калуд (от Калуди) – дар, дарове, подаръци (kaloudi)

² Домашните (народни) имена са наследство от славяни и прабългари. Заетите (чужди) имена са се формирали под влияние на съседни страни, с които имаме териториален, културен, етнически и религиозен досег. Най-голямо въздействие оказва гръцката, еврейската и латинската антропонимия.

Златан
 Къню (от Кръстю) - кръст
 Любен – обичан
 Невена – от цветето невен
 Руси, Руска – рус, бял
 Славка
 Събчо – събота

Ката (от Катерина) – чиста (katharos)
 Кирил и Киро – господар, владетел (kirillos)
 Кондю (от Кондо, от Коно, Константин или от Никола, от Николай) – народопобедител (nikolas)
 Кочо, Коста (от Константин) – постоянен (constant)
 Ленче (от Елена) – слънчева светлина (hele)
 Нелли (от Елена)
 Минка и Минчо (от Мина и Мино) – месец (menas).
 Име на календарски светия.
 Пано (от Панайот) – всесвещен (*pan* - всичко и *hagios* - свещен)
 Параскева – петък, подготовка за празника (*paraskevi*). Име на календарска светица (Св. Петка).
 Паскал (съкратено от паскали) – възкресение (pascha)
 Пешо, Петра, Пепи, Пепа (от Петър) – камък (petros).
 Име на евангелски апостол.
 Сандю (от Александър) – защитник на мъжете (alexandros)
 Сотир – спасител (soter)
 Теодосий – даден от бога
 Тинка (от Кръстинка, Христинка).
 Христо – последовател на Христос; помазан, миросан
 Фанка – (от Фана, Стефан(а) – венец stefanos. Име на календарски светец или Теофан(а) – teofanes, богоявлен. Име на календарски преподобен.
 Филип – който обича конете (philippos). Име на евангелски апостол.
 Щерю – твърд, здрав (stereos)

Прабългарски

Асен – хубав
 Борю (от Борис) – вълк или от “бора се”
 Боян – богат, по-късно преосмислено от глаг. “боя се”, да се боят от него.

Старобългарски имена

Нено (или Нано) – народната форма на Стоян
 Стоил
 Станко

Латински и италиански имена

Райна – кралица (regina). Или от Рая (Райка, Радка).
 Лукан – от Лукания, италиански град (или от Св. Лука)

Имена от иврит

Илия – мой бог е Яхве (Ilyas).
 Йордан – онова, което непрекъснато тече; течение (yarden)
 Марта – господарка
 Михал (от Михаил) – богоподобен

Турски имена

Джамиле (женски вариант на Джамил, от арабски – съвършенство; красив, добър)

Френски имена

Жан (Jean)

Английски имена

Кет (Ket, Kathrin)

Прави впечатление, че най-често употребяваните лични имена в разказите на Константин Константинов са тези, които имат гръцки произход³. Категорията *лично име* в художествения текст напълно съхранява характеристиките на личното име в речевото общуване (Гореликова, Магомедова [6]), затова и причините за многократното използване на гръцки имена в текстовете на Константинов са широкото им разпространение, богатата семантика и тяхната благозвучност. Изборът на лични имена на героите до голяма степен целі те да звучат “естествено” в географския и културен контекст на разказа (например в село Могила могат да се срещнат “обикновените” имена Къню, Петра, Калуди, Параскева, Стоил). “Обикновените”, често използвани имена до голяма степен носят характера на типизирани, уеднаквяване, неотличителност, съобщност.

Различава се и антропонимичен пласт, свързан с християнската религия (имена на светци, мъченици, библейски личности – Илия, Лукан, Михал, Марта, Параскева, Петър, Христо, Филип), на библейски топоси и понятия (Ангел, Йордан, Къню, Паскал, Сотир, Теодосий). Тези идентификации предполагат допълнително образно-семантично усложняване и обогатяване на художествената реалност.

3.1.2. Според своята **семантика** домашните лични имена се делят на **пожелателни и защитни**. Те са свързани с вярата в магическата сила на словото.

Пожелателни имена

Борю
Весела
Вяра
Златан
Любен
Славка

Защитни имена

Стоил
Станко

Пожелателните имена се съотнасят с различни благопожелания. В разказите на Константин Константинов срещаме следните варианти: за щастие (Любен), благополучие (Златан – да бъде ценен, скъп като злато, Славка – да се прослави), за придобиване на положителни качества на характера (Весела – да бъде весела, с весел нрав; Борю – да бъде борбен).

На защитните (предпазни) имена се възлагат надежди да предпазват носителите им от преждевременна смърт, заболявания и нещастия, да оцелеят и т.н. Тези предпазни лични имена се отличават с по-особената си семантика [7]. Герои със защитни имена са: *Стоил* и *Станко* – за оцеляване на детето. От защитно име произлиза и фамилията Вълчев (срв. Вълко, Вълчо, Въльо, по името на тотемно животно – “Есенно слънце”).

3.1.3. Като вариант на личното име някои персонажи жени са назовани по личното име на съпруга им. Среща се само в един разказ на Константин Константинов – Петра е назована и Кънювица (“Завещание”).

3.1.4. От **словообразователна гледна точка** са предпочетени **простите имена**. Единствените **сложни имена** са Владимир (и артистичния му еквивалент Валдемар) от “На широкия път” и Теодосий от “Хотел “Ниагара””.

Вместо сложното име Владимир в разказа се употребява **умалителното име** Владко. Чрез имената се постига контрастът между двете същности на героя – гастролиращия певец Валдемар и “артиста в оставка” Владко. Анализът на имената на героя разкрива динамиката на образа. Името на героя “Владимир” (от Владимир) е старинно име със значение на “велик владетел”. Артистичното име “Валдемар”

³ Изборът на имена с гръцки произход прави Константин Константинов близък с Й. Йовков. – Вж.: Игнатов, В. Личните имена и прозвищата в “Старопланински легенди”. – Български език и литература, N 2-3, 2001, с. 82-94.

вероятно е заимствано от името на принц Валдемар Датски⁴. Цялото това “величие” на героя, сякаш подготвен за “велики дела”, се минимизира в умаленото име “Владко”.

Умалително име се използва и в “Ден по ден” – Тинка (от Тина, Кръстина, Христина). То съответства на “малкия” човек.

3.2. Прякор и прозвище. Отбелязахме по-горе, че в разказа “Ден по ден” те са широко използвани. В случая прякорите загатват за някаква външна физическа особеност на героя (срв. Каракаш⁵ – “черновежд”), за черта от характера (Шейтана се асоциира с хитрец), или пък прозвището е модификация на фамилното име (Попето, вероятно от Попов).

Разнообразието на прозвищата в “Ден по ден” (използването на еднокомпонентни или двукомпонентни антропонимични варианти) разкрива “обективната” текстова реалност (в разказа става въпрос за търговски пътници от всички краища на страната), с което се постига динамичност и колорит, изразяват се и различните подходи на Константин Константинов към героите му.

3.3. Фамилно име. В няколко разказа на Константин Константинов героите са именувани с фамилно име: Добрев (“Вяра”, сб. “Любов”), Пшеславски⁶, Болярски (“Любов”), Рашев (“Пепел”). Този вариант на именуване не е характерен за текстовете на Константинов.

3.4. Псевдоними. Срещаме ги в разказите “През стената” и “На широкия път”.

В “През стената” повечето от актьорите на пътуващата трупа са именувани с антропоними, окончаващи на **-ски, -ин, -ина** (Долински, Славин, Зорина). Псевдонимите на актьорите са съзвучни едно с друго (не само чрез подобните фамилни окончания, но и смислово – Зорина и Светлов се свързват със лексемата “светлина”⁷). Естествено е артистичните имена да се избират с цел да привлекат публиката. Творческият псевдоним трябва да е ярък, колоритен, благозвучен, индивидуален, неповторим, провокативен...

В разказа “На широкия път” срещаме псевдонимите д-р Хин-ду и Мис Кет. Д-р Хин-ду е единственото име от ономастичната система на разказите на Константин Константинов, измислено от писателя. Името на д-р Хин-ду в пълна степен притежава едно от изведените от Р. Барт свойства – свойството на цитата. Когато цитираме името, онова респектиращо, мистично звучене *д-р Хин-ду*, в нашето съзнание веднага изниква същността му: мургавият мъж с тъмните коси и очи, извитите надолу мустачки, придаващи му източен вид. По същия начин възприемаме и *Мис Кет* – тънка и нежна, сякаш дете, също като името си тя е “слабичка, крехка, почти момиче”.

В художествената система на Константин Константинов артистичните псевдоними изпълват на фона на обикновените имена.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

След анализа на антропонимията в разказите на Константин Константинов се налагат следните изводи. Чрез именуването на своите герои писателят осъществява:

– Характеристика на героите и открояване на тяхната индивидуалност. Името е

⁴ Валдемар Датски (1858-1939) – един от кандидатите за българския трон през 1879 г. През първата половина на XX век той е сред най-уважаваните представители на кралските династии в Европа, наричан “Вуйчото на кралете”.

⁵ Каракаш е с тюркско-татарски произход, обредно име.

⁶ Пшеславски – *Przeslawski*, полска фамилия, буквално значение – “преславен”.

⁷ Според Барт “името се свързва в метонимични отношения с другите имена”. – Вж.: Барт. Р. Въображението на знака. С., 1991, с. 222.

свързано с изграждането на цялостния художествен образ на героя (Асен, Владко, д-р Хин-ду, Киро Аврамов, Тинка и др.).

– Изграждане на художествената реалност на разказите. Антропонимите са част от художествената реалност на текста. Не само наличието на имена, но и тяхната липса, се явява част от логиката на съответния разказ. Имената звучат естествено, свързани са с контекста, в който се появяват, обвързани са с “художествената истина”, за която говори Константин Константинов в разговора си с Ж. Нурижан (Срв. “[Нурижан]: Кое смятате за най-съществен елемент в творчеството на един писател? [Константинов]: Художествеността – т.е. художествената истина, то обгръща всичко” [8]).

– Разкриване на регионалния (малките общности от “Заник”, “Завещание”, “Есенно слънце”) и националния колорит (търговските пътници от “Ден по ден”, театралната трупа от “През стената”).

– Включване на имената към цялостната концепция на писателя за художествения език. Налага се уточнение. За Константинов индивидуалният писателски език е вписан в националния и всъщност отразява едновременно традициите и (съвременното) му състояние. Според Константинов “Езикът е един от елементите, които образуват понятието нация и носи специфичното в нея: отликата от другите, оригиналната, неповторима същина, която тя внася в интернационалната общност. Няма нация без език” [9].

Максимата на писателя е в литературата и в журналистиката да се използва хубав език (“Хубавият език има безброй и различни образи” [10]). Хубав е онзи език, който използва правилно, без изопачаване, думите, не злоупотребява с диалектните думи, форми и изрази или с чуждици, който не е шаблонен, банален или лишен от личен акцент. За Константинов “Обичта към езика се проявява във вниманието към словото, в подбора, в търсенето на жив, точен и личен израз” [11]. Тук се крие и разбирането на Константин Константинов за имената като част от хубавия език.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Барт, Р. Имената на Пруст. – В: Въображението на знака. С., 1991, с. 217.
- [2] Казанджиев, Сп. Среци и разговори с Йордан Йовков. С., 1980, с. 85-86.
- [3] Гореликова, М. И., Магомедова, Д. М. Номинации персонажей в авторской речи. – В: Лингвистический анализ художественного текста. М., 1983, с. 32-79.
- [4] Илчев, Ст. Речник на личните и фамилни имена у българите. С., 1969, с. 29.
- [5] Ковачев, Н. Българска ономастика. С., 1987, с. 161-165.
- [6] Гореликова, М. И., Магомедова, Д. М. Цит. съч., с. 35.
- [7] Ковачев, Н. Българска ономастика. С., 1987, с. 135.
- [8] Нурижан, Ж. Стожери на българската литература. Т. 2. С., 1940 (1941), с.67.
- [9] Константинов, К. Бележки за езика на днешната ни художествена проза. – *Литературен фронт*, X, N 6 (447), 11 февр. 1954, с. 2.
- [10] Пак там.
- [11] Пак там, с. 3.

За контакти:

Мира Живодарева Душкова, докторант, РУ “Ангел Кънчев”, e-mail: mira30@dir.bg
Доц. д-р Руси Русев, Русенски университет „Ангел Кънчев”, Катедра „Български език, литература и изкуство”, e-mail: rusev_rd@abv.bg

The Role of Stories for Developing Primary School Pupils' Multiple Intelligences

автор: Деница Йорданова

научен ръководител: ас. д-р Цветелина Харакчийска

The Role of Stories for Developing Primary School Pupils' Multiple Intelligences: *The paper explores the potential of using stories as a means of teaching English in the primary school. It provides practical ideas on how to adapt and apply a famous Bulgarian story for children "The Fox and the Bird" in the English language classroom. It also pinpoints the practical implications of stories in the development of learners' multiple intelligences.*

Key words: *Teaching English in the Primary, Stories, Multiple Intelligences, Grammar and Vocabulary Teaching*

Stories constitute an important part of everybody's life in general and of children's life in particular. The tremendous potential of storytelling in teaching English as a foreign language to primary school pupils has been proven by many researchers. M. Slattery and J. Willis (2001) point that children always "enjoy hearing stories in English when they start English lessons" [5: 96] while Nager and Kaufman Shapiro (2000) state that storytelling is "...a key component for teachers as a focus of integration of many curriculum areas" [4:171].

Stories are a means of communication and as such they facilitate the process of teaching children how to communicate in the target language. The structure, organization and rhythm of the stories are subconsciously acquired by children and become the foundation on which they gradually build their own skills for retelling – orally as well as in writing. It should be noted, however, that storytelling has a strong implication not only on the development of the four skills – listening, reading, speaking and writing, but also on the development of learners' multiple intelligences. For that reason it could be thought that by bringing stories into the classroom we can make it a friendly, enjoyable and challenging place for all children.

The potential of stories for language teaching a foreign language (English in particular) in the primary classroom can be viewed with regard to the theory of **multiple intelligences** developed by Howard Gardner in his seminal work "Frames of Mind" [3]. Gardner defined intelligences in a broader way as "a biopsychological potential to process information that can be activated in a cultural setting to solve problems or create products that are of value in a culture" [3: 34]. According to him all human beings possess multiple intelligences but in varying amounts:

- *verbal-linguistic* – well-developed verbal skills and sensitivity to sounds, meanings and rhythms of words;
- *logical-mathematical* – ability to think conceptually and abstractly, and capacity to discern logical or numerical problems;
- *visual-spatial* – capacity to think in images and pictures, to visualize accurately and abstractly;
- *bodily-kinesthetic* – ability to control one's body movements and to handle objects skillfully;
- *musical* – ability to produce and appreciate rhythm, pitch and timber;
- *interpersonal* – capacity to detect and respond appropriately to the moods, motivations and desires of others;
- *intrapersonal* – capacity to be self-aware and in tune with inner feelings, values, beliefs and thinking processes;
- *naturalist* – ability to recognize and categorize plants, animals and other objects in nature.

Furthermore, according to Gardner, education could be improved by addressing the multiple intelligences of pupils in the classroom. In relation to this it could be said that the main role of second language teachers is to plan and implement such activities in the English language lessons that meet the different learning styles, needs and abilities of young learners. Some of the reasons for adopting a multiple intelligence approach in the classroom are:

- teachers acknowledge that learners learn in different ways;
- teaching is based on the understanding of students' needs, interests and talents;
- pupils become more involved in the classroom as the activities correspond to their skills;
- children feel more confident and motivated as they begin to understand their strong points as learners.

One of the best ways to ensure that the English language classroom allows primary school pupils to gain self-esteem, to feel valued and to be able to fully benefit from the lessons is by using stories. Stories have a strong educational value because they lend themselves to various classroom activities which cater for different types of intelligences and individual learning styles.

A concrete example that illustrates the applicability of stories for designing activities that suit to learners' multiple intelligences is the traditional Bulgarian folktale "The Blackbird and the Fox". It can be used with 4th grade Bulgarian learners of English, whose level of English is elementary – i.e. they can "understand and use familiar everyday expressions and very basic phrases aimed at the satisfaction of needs of a concrete type; can introduce ...[themselves] and ask and answer questions about personal details ... and interact in a simple way ..." [1:24]. It can be used in an integrated skills lesson in which pupils should revise vocabulary related to numbers, animals, days of the week, relatives and parts of the body, and at the same time use irregular verb forms in the Past Simple tense.

The multiple intelligences approach adopted in the planning and lesson design (based on using the story) facilitates the development of the following intelligences – *visual-spatial*, *verbal-linguistic*, *logical-mathematical*, *bodily-kinesthetic*, *intrapersonal* and *interpersonal*. The possible activities that could be used with each of these intelligences are presented below.

Multiple intelligence	Description
Visual / Spatial	<i>A learner who has the ability to perceive the visual.</i> Such learners tend to think in pictures and need to create vivid mental images to retain information. They enjoy looking at maps, charts, pictures, videos, and movies.

Possible activities:

1. In the presentation stage - The teacher gives a flashcard with a character of the story drawn on it. Pupils have to listen to the teacher while he /she reads the story and when they hear the name of the character they have mentioned, they have to raise their flashcard;
2. The teacher can divide the class into groups of 3 or 4 and give a set of cards presenting key moments from the story development. The pupils have to arrange the cards in the correct sequence. A competition element can be added – the group who wins might be given a red star!
3. For homework pupils can be asked to draw a continuation of the story or draw each character in it and write down its name below the picture.

Multiple intelligence	Description
Verbal / Linguistic	A learner who displays a facility with words and languages; someone good at reading, writing, telling stories and memorizing words and dates; skilled at explaining, teaching or persuasive speaking
Possible activities:	

- The teacher could introduce the story by using the following anagram, which is also suitable for developing the logical-mathematical intelligence:

	— 18 — — (pear)		7 — 16 (cat)
	— 6 — — — (apple)		14 — — (sun)
	12 — — (dog)		— 1 — 11 (star)
	— — — 2 — — (cherry)		5 10 — — (lion)
	4 — — — — — (balloon)		— 14 — — — — (snowman)
	20 — — 3 — — (orange)		8 — — 19 (frog)
	— — 8 (key)		— — — — 17 (house)
	9 — 21 (box)		13 — — — — (plane)
	— — 15 — (doll)	Answer: The Black Bird and the Fox	

2. Pupils could read the story in roles. Each child reads the lines of a different character.
3. Pupils could be asked to dramatize the story.
4. The teacher sticks pictures with blue-tack on the blackboard. The pictures illustrate how the story develops. Pupils have to take turns and retell the story (or write a sentence in their notebook for each of the episodes in the story).

Multiple intelligence	Description
Logical / Mathematical	<i>A learner who has the ability to use reason, logic and numbers; someone who makes connections between pieces of information is good at problem-solving and computers and likes to do experiments.</i>

Possible activities:

1. Pupils can do some mathematical calculations related to number of eggs the fox took from the blackbird.
2. As the pupils have already learned the numbers of parts of the body, the teacher might use a game to play with them. Pupils have to work in pairs. Pupil A writes down three numbers and pupil B writes down three parts of the body. The first number corresponds to the first part of the body, the second number to the second part of the body and so on (e.g. 8 = mouth). Pupils compare their lists and have to draw a monster which has the correct number of body parts. For example the monster has to have 4 eyes, 6 arms, 2 legs and 1 mouth.

Multiple intelligence	Description
Bodily / Kinesthetic	<i>A learner who learns through manipulating and moving objects as well as physical activities such as sport or dance.</i>

Possible activities:

1. The teacher asks pupils to act out the story – each pupil has a different role.
2. The pupils could play a guessing game – pupils take turns and come in front of the class. They have to mime an animal and the rest of the class should guess which animal they have mimed. In this way pupils would also revise the words used to name animals.

Multiple intelligence	Description
Interpersonal	<i>A learner who typically learns best by working with others and often enjoys discussions, debates, interviews, surveys etc.</i>

Possible activities:

1. The teacher asks pupils to act out the story.
2. Children work in groups of 4 and prepare a continuation of the story which they dramatize in front of the class.

Multiple intelligence	Description
Intrapersonal	A learner who is a good self-evaluator and works well individually and likes independent activities (e.g. creative writing, etc.); someone who likes to reflect on his / her inner feelings, dreams, relationships with others, and strengths and weaknesses.

Possible activities:

1. Pupils read silently the text of the story.
2. Pupils have to read individually the text at home.
3. Creative writing – for homework pupils can write a continuation of the story.

As seen from the suggested activities, the multiple intelligence approach encourages teachers to regard the intellectual potential of their learners more broadly. Teachers are able to broad their pedagogical practices, to enrich the lessons by offering variety and to help pupils learn and succeed by feeling comfortable as learners.

REFERENCES

- [1] *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment*, Council for Cultural Co-operation, Educational Committee, Modern Languages Division, Strasbourg, Council of Europe 2001, published by Cambridge University Press, 1st edn., 2001
- [2] Gardner, H. (1999) *Intelligence Reframed: Multiple intelligences for the 21st century*. New York, Basic Books
- [3] Gardner, H. (1993) *Frames of Mind, Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*, Basic Books
- [4] Nager, H. and Kaufman Shapiro, E. (2000) *Revisiting a Progressive Pedagogy*, Sunny Press
- [5] Slattery, M. and J. Willis (2001) *English for Primary Teachers* (A Handbook of Activities and Classroom Language), Oxford University Press

За контакти:

Деница Цонева Йорданова, Русенски университет „Ангел Кънчев“, студентка от специалност „Начална училищна педагогика и чужд език“, ОКС „Бакалавър“, e-mail: deni0587@abv.bg

Ас. д-р Цветелина Харакчийска, Русенски университет „Ангел Кънчев“, катедра „Български език, литература и изкуство“, e-mail: Tsvetelina.Harakchiyska@gmail.com

Типични фонетико-фонологични грешки, свързани със замяната на гласен звук, в писмената реч на 9-10-годишните български деца, изучаващи английски език в начална училищна степен

автор: Десислава Цветкова

научен ръководител: ас. д-р Цветелина Харакчийска

Typical phonetic and phonological errors related to the substitution of vowels in the written production of 9-10-year old Bulgarian children who study English in the Primary: The paper examines the typical phonetic and phonological errors of primary school Bulgarian pupils who study English as a second language. The focus of analysis is the substitution of English vowels in the written production of Bulgarian learners. The article makes an attempt to explain the reasons for those errors – interference of the first language system, incorrectly formed acoustic images of the target language sounds.

Key words: error analysis, orthography, phonetics and phonology, English language teaching, English as a foreign language, primary school pupils

ВЪВЕДЕНИЕ

Наред със задълбочаването на контрастивните изследвания и развитието на чуждоезиковото обучение през последните години на XX век все по-голямо внимание се отделя на анализа на грешките в междинния език на лицата, изучаващи чужд език.

Един от първите учени, които обръщат внимание на анализа на грешките на учениците при изучаването на чужд език, е С. П. Кордър (1967). Той посочва необходимостта от смяна на парадигмата в лингвистиката – от бихейвиоризъм към по-рационална позиция за езиковото обучение, която да отчита и процеса на изучаване на чуждия език, а не само процеса на преподаването му. Освен това авторът посочва, че “изучаването на езиковите грешки придобива нова значимост и аз вярвам, че то ще подпомогне приемането или отхвърлянето на новите хипотези” [5, с. 21].

Освен С. П. Кордър и Дж. С. Ричардс (1971) изразява идеята, че грешките при изучаване на чужд език са сходни с грешките при усвояване на родния език. Той класифицира видовете грешки на: **интралингвистични (intralingual)** и **интерлингвистични (interlingual)**. Първият вид грешки се дължат на самия език, т.е. те са резултат от структурата на чуждия език. Вторият вид грешки са резултат от различията между родния и чуждия език. Терминът, който Дж. С. Ричардс използва за означаване на **интралингвистичните грешки**, е **грешки на развитието (developmental errors)**, тъй като този вид грешки са “подобни на грешките, които допускат децата при усвояването на родния си език” [10, с. 66]. Авторът отбелязва, че видовете грешки, допускани от даден ученик, отразяват неговото индивидуално ниво на усвояване на чуждия език и следователно различните ученици допускат различни грешки [8].

Други автори, които анализират грешките на лица при изучаването на чужд език посочват, че влиянието на родния език на обучаемите има съществено значение при усвояването на чуждия език. А. А. Реформатски (1987) например посочва, че грешките, които допускат учениците при изучаването на чужд език, са резултат от различията на фонологичните системи на родния език и на езика-цел [2].

Във връзка с това следва да се посочи, че развитието на научните изследвания в областта на чуждоезиковото обучение в периода 60^{-те} – 90^{-те} години на XX век се свързва с теоретичното схващане за влиянието на родния език на учениците при усвояването на чужд език. Един от изследователите, които работят в тази област, Р. Елис (1994) уточнява, че лингвистичните умения, които притежава дадено лице за родния си език, оказват влияние при изучаването на чужд език. Нещо повече: той подчертава, че научните изследвания в областта на чуждоезиковото обучение са

насочени към откриване на причините за трудностите, които срещат лицата, изучаващи конкретен чужд език, като акцент в този случай се поставя върху лингвистичните различия между родния и чуждия език.

Изясняването на същността и спецификата на родноезиковата интерференция чрез използването на метода **анализ на грешките** не само подпомага отчитането на реализираната родноезикова интерференция, но служи и като ориентир за учителя по чужд език относно трудностите, които срещат обучаемите при усвояването на неродния език.

Целта на настоящата разработка е да установи доколко фонетико-фонологичните грешки в писмената реч на българските третокласници са резултат от различията във фонемните категории между родния им език и изучавания като чужд английски език, а **хипотезата** на изследването е: българските деца, изучаващи английски език в началното училище, ще допускат най-много грешки при графичното означаване на тези английски гласни фонemi, които нямат съответствие в българския книжовен език.

Задачите за решаване в случая са следните:

1. Да се определят и систематизират грешките, свързани със замяна на гласен звук, в междинния език на българските учаци.
2. Да се изясни влиянието на родния език върху изучавания чужд език.
3. Да се установи доколко частичното сходство на фонemi в двата съпоставяни езика се отразява (положително или отрицателно) при развитие на речевия слух на учащите се.

Преди да пристъпим към представяне на класификацията на грешките е необходимо да уточним, че при класифицирането на правописните грешки е заимствана категоризацията, предложена от В. Кук (1997):

- а) вмъкване на графема в думата;
- б) изпускане на графема от думата;
- в) замяна на графема или на комбинация от графemi;
- г) размяна на графemi;
- д) удвояване на графема;
- е) други грешки [4, с. 479].

ИЗЛОЖЕНИЕ

Развитието на уменията за писане при изучаването на чужд език е тясно свързано с формирането на ясни фонематични представи за чуждоезиковите фонemi, тъй като при писането се извършва преход от слухово-артикулационния към зрительно-двигателния образ на думите.

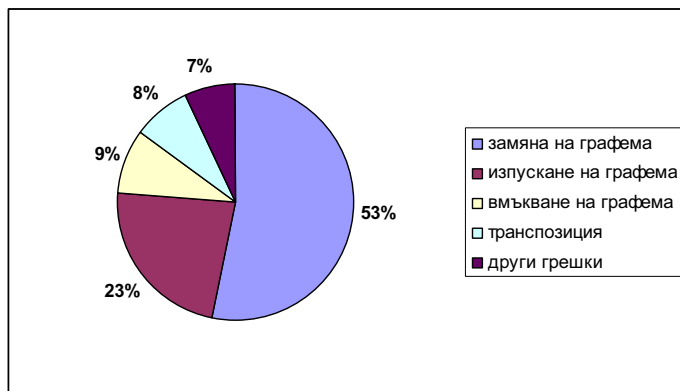
Във връзка с това е необходимо да се посочи, че анализът на съществуващата литература, свързана с проблема за формиране на умения за писане в обучението по чужд език [3, 7, 9 и др.], разкрива, че вниманието на авторите е насочено към установяване структурните различия между езиковите системи на родния език на учениците и на изучавания от тях втори език и в изследване на това кои от различията се явяват причина за трудностите, които срещат обучаемите при усвояването на чуждия език.

Ето защо може да се заключи, че тъй като изписването на дадена дума (при самостоятелно писане или писане под диктовка) започва с процес на анализ на нейния фонетичен състав, то правилното уточняване на конкретните реално звучащи звукови варианти в езика-цел и съотнасянето на звуковия вариант към определена фонема в чуждия език може да бъде извършено само ако учениците притежават развит фонематичен слух за неродните фонemi.

Участници в изследването са 30 български 9-10-годишни ученици, които изучават английски език в начален етап в СОУЕЕ "Св. Константин-Кирил Философ" – гр. Русе.

Анализът на ексцерпираните грешки при писане показва, че общият брой правописни грешки, допуснати от участниците в изследването, е 100.

Категорията с най-висок процент на допуснати грешки е **Замяна на графема или на комбинация от графем** – 53 %, следвана от категориите **Изпускане на графема** – 23 % и **Вмъкване на графема** – 9 % (вж. фиг. 1).

Фиг. 1 Грешки в писмената реч на 9-10-годишните български деца

Поради ограниченият обем на настоящата разработка ще представим и анализираме само грешките, свързани със **замяна на графема или на комбинация от графем** при означаването на гласен звук.

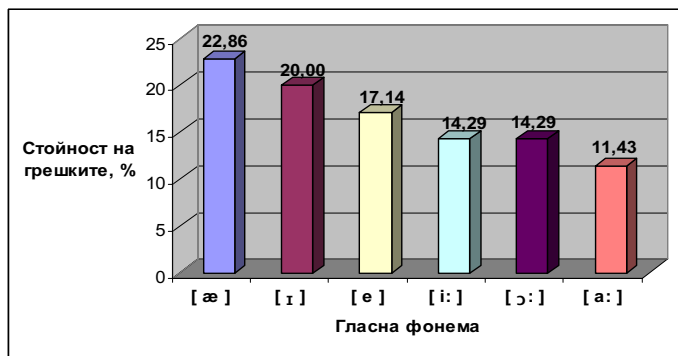
Основните замени, свързани с буквите < а >, < е > и < и >:

- **замяна на < а > с < о >** – *hove* вм. *have*, *robbitt* вм. *rabbit*, *gorden* вм. *garden*, *banonas* вм. *bananas*, *wotch* вм. *watch*, *drow / drou* вм. *draw*, *whot / wot* вм. *what*, *wordrobe* вм. *wardrobe*, *bog* вм. *bag*, *cot* вм. *cat* и др.;
- **замяна на < а > с < е >** – *rebbitt* вм. *rabbit*, *ket* вм. *cat*, *bed / bet* вм. *bad*, *sed / set* вм. *sad*, *fet* вм. *fat*, *cen / ken* вм. *can*, *tabby* вм. *teddy*, *grean* вм. *gree*, *sweats* вм. *sweets*, *mep* вм. *map*, *ded* вм. *dad*, *blek* вм. *black* и др.;
- **замяна на < и > с < у >** – *shurt* вм. *shirt*, *scurt / skurt* вм. *skirt*, *thursty* вм. *thirsty*, *stur* вм. *stir*, *busket* вм. *biscuit*, *full* вм. *fill*, *munus* вм. *minus* и др.
- **замяна на < е > с < а >** – *rubbar* вм. *rubber*, *badroom* вм. *bedroom*, *ha* вм. *he*, *beatle* вм. *beetle* и др.;
- **замяна на < о > с < а >** – *mause* вм. *mouse*, *blaus* вм. *blouse* и др.;
- **замяна на < е > с < о >** – *homowork* вм. *homework*;
- **замяна на < у > с < и >** – *pussucat* вм. *pussycat*, *veru* вм. *very*, *prettu / pretu* вм. *pretty* и др.

Логично е да си зададем въпроса защо именно тези три графем < а >, < е > и < и > са най-проблемни за учениците. Една от възможните причини за това е честотата на употреба на тези букви в английските думи, но само по себе си това не е задоволително обяснение, тъй като писането е процес, който започва с анализ на фонетичния състав на думите. Именно това ни позволява да твърдим, че допускането на грешки при писане от страна на изследваните ученици се дължи на недостатъчно доброто ниво на фонематичния слух на учениците за неродните

фонеме и на недостатъчно добре формираните представи у учениците за звуково-буквените съответствия в английския език

Във връзка с това може да се посочи, че въз основа на ексцерпираните данни от грешките при писане на изследваните лица най-проблемните английски гласни фонеме за учащите се са: [æ], [ɪ], [e], [i:], [ɔ:] и [a:] (вж. фиг. 2).

Фиг. 2 Гласни фонеме с най-висока честотност на грешките в категория "Замяна на буква"

Както се вижда от представените данни във фиг. 2 с най-висока трудност за учениците е кратката английска фонема [æ] – 22,86 %. Този резултат съвпада с изказаното от нас предположение за проблемните за българските учаци в начален етап на усвояване на английски език фонеме.

При тълкуването на грешките при писане, свързани с неправилното обозначаване на английската кратка гласна фонема [æ], е необходимо да се посочи, че в две от ексцерпираните думи – *bananas* и *bag* – обучаемите са заменили графемата < a > не с графемата < e >, а с графемата < o >. Във връзка с това трябва да се подчертае, че в съвременния английски език не е регистриран случай на лексема, при която гласният звук [æ] да е означен с графемата < o >. Този факт подсказва, че причина за грешките при писане е недостатъчно добре развития фонематичен слух на учениците.

Липсата в българския книжовен език на гласен звук, който съответства на дългите английски гласни фонеме [i:], [ɔ:] и [a:], ниското ниво на развитие на фонематичния слух на учениците и на представите на обучаемите за звуково-буквените съответствия в изучавания от тях чужд език са причините, които обуславят и допускането на грешки при графичното означаване на тези английски гласни. Проблемите при диференцирането на слух на фонеме от изучавания втори език затрудняват "усвояването на буквите ... и [при говорене и четене] се изразяват в замяна на звукове със сходни акустически и артикулационни качества" [1, с. 467].

Недостатъчно добре усвоените звуково-буквени съответствия в езика - цел и влиянието на ортографията на родния език на учениците са вероятните причини за допускането на грешки при изписването на думите: *pussucat* вм. *pussycat*, *veru* вм. *very*, *prettu* / *pretu* вм. *pretty* и др. Близостта на графичните образи на българската ръкописна буква < u > и на английската буква < u > са преподполагаемата предпоставка за допуснатите правописни грешки.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Изводите, които се налагат от представените и анализирани в настоящата разработка грешки в писмената реч на българските третокласници, свързани със звуковите замени на гласни звукове, са:

1. Английският правопис затруднява българските ученици поради съществуващите различия в слуховия и графичния образ на част от английските лексеми. Най-проблемни при графично фиксиране са тези английски звукове, които нямат съответствие в българската фонологична система – дългите вокали [i:], [:] и [a:] и краткия вокал [æ].
2. Недостатъчно добре формираните връзки между звуково-буквените съответствия в езика-цел и слуховите образи на английските звукове влияят негативно при точното възприемане на слух на думите (и звуковете в тях) и фиксирането на характеристиките на чуждоезиковите фонemi със съответните графеми.
3. Необходима е системна и целенасочена работа за развитие на звуковата култура на българските ученици в начален етап по отношение на чуждоезиковите звукове.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Волкова, Л. С. (ред.). Логопедия (Учебник для вузов), 5-^{то} издание, Гуманитарный издательский центр "Владос", 2004
- [2] Реформатский А. А. Лингвистика и поэтика. М., 1987
- [3] Bebout, L., "An error analysis on misspellings made by learners of English as a first and as a second language". In *Journal of Psycholinguistic Research*, Vol.14, Issue 6, 1985, pp. 569 – 593
- [4] Cook, V. J., "L2 Users and English Spelling". In *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, Vol. 18, No 6, 1997, pp. 474 – 488
- [5] Corder, S. P., "The significance of learners' errors". In *International review of applied linguistics*, Vol. 5, Issue 4. Reprinted in Richards, J. C. (ed.), *Error analysis: Perspectives on second language acquisition*, Longman Group Limited, London, 1992, pp. 19 – 27
- [6] Ellis, R., *The Study of Second Language Acquisition*, Oxford: Oxford University Press, 1994
- [7] James et al., *Welsh bilinguals' spelling: An error analysis*. In *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, Vol. 14, No 4, 1993, pp. 287 – 306
- [8] Johnson, K., *An Introduction to Foreign Language Learning and Teaching*, Pearson Education, Longman, 2001
- [9] Koda, K., "Effects of L1 orthographic representation on L2 phonological coding strategies". In *Journal of Psycholinguistic Research*, Vol.18, 1989, pp. 201 – 222
- [10] Richards, J. C., "A non-contrastive approach to error analysis", 1971. In Richards, J. C., *Error analysis*, Longman: London, 1974

За контакти:

Десислава Георгиева Цветкова, Русенски университет „Ангел Кънчев“, студентка от специалност „Начална училищна педагогика и чужд език“, ОКС „Бакалавър“, e-mail: deskatafx@abv.bg

Ас. д-р Цветелина Харакийска, Русенски университет „Ангел Кънчев“, катедра „Български език, литература и изкуство“, e-mail: Tsvetelina.Harakchiyska@gmail.com

СЕКЦИЯ
„История, етнология и фолклор”

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

1. Пенсионните досиета като исторически извор	78
автор: Веселка Радева	
научен ръководител: доц. д-р Л. Златев	
2. Някои аспекти от развитието на банка „Гирдап” до войните.....	82
автор: Магбале Сиври	
научен ръководител: доц. д-р Л. Златев	
3. Добруджанският етнографски комплекс в с. Гарван, Силистренско.....	87
автор: Татьяна Стефанова	
научен ръководител: д-р Цонка Иванова	
4. Езически елементи в обредите на християнския празник Гергьовден	92
автор: Надежда Василева	
научен ръководител: д-р Цонка Иванова	
5. Сирни заговезни и Курбан Байрам в гр. Ветово, Русенско	101
автор: Деница Недева	
научен ръководител: д-р Цонка Иванова	
6. Магическата сила на водата и ритуалът превъртане на вода.....	108
автор: Катерина Генова	
научен ръководител: д-р Цонка Иванова	
7. Общото и различното в българското и в руското коледуване	114
автор: Невяна Николаева	
научен ръководител: д-р Цонка Иванова	

Пенсионните досиета като исторически извор

автор: Веселка Радева

научен ръководител: доц. д-р Л. Златев

Abstract: *Pension records as the historical source: Pension records are an important source of information for new and modern history of Bulgaria. In these documents have information on the life and work of all retired. They can examine the biography of famous historical figures. They contain correct data for the public economic development of the Bulgarian State.*

Key words: *pension records, pension indemnity, source, retired, documents.*

Пенсионното осигуряване в България има дълга и изпълнена с много промени история. В Търновската конституция, чл. 166 определя правото на длъжностните лица да получават пенсия.[1, с.36] През 1880 г. се приема Закон за подобрене положението на бедните от поборниците в разните движения за Освобождението ни и на семействата на загиналите от тях. Според този закон се предвижда отпускане на пенсии за заслужилите лица в размер от 100 до 300 франка. По-късно, при управлението на Стефан Стамболов /1887-1894 г./ са гласувани първите закони, уреждащи пенсионирането на учителите, свещениците, на военните и чиновниците от военното ведомство.

Първата четвърт на 20 век се характеризира със значително разширяване кръга на лицата, които имат право на пенсия. Със Закона за обществените осигуровки от 1924 г. България става първата страна на Балканите с цялостна система за обществено осигуряване, която обхваща всички категории наети лица, осигурени за злополука и професионална болест, за болест и майчинство, инвалидност, старост и смърт. [2]

През целият период от Освобождението до наши дни в административната практика са създадени и запазени огромен брой документи във връзка с пенсионирането както на известни исторически личности, така и на обикновени граждани. Те са ценен исторически извор и представляват една интересна, но не добре проучена част от архивното богатство.

Пенсионното досие /дело, преписка/ се състои от две основни части:

1. Документи, чрез които лицето доказва своето право на пенсия;
2. Документи, изразяващи становището на съответния специализиран орган отнсно отпускането или отказването на пенсията.

Основните видове пенсии, които получават българските граждани са следните: за изслужено време и старост, инвалидни, наследствени и за особени заслуги. В зависимост от това за каква пенсия кандидатства бъдещият пенсионер се изисква и представянето на различни редовни доказателствени документи.

Особено интересни по отношение на техния извор характер са пенсиите от типа "За особени заслуги". Първите от тях се отпускат на поборник-опълченците. Тези преписки съдържат богат документален материал за дейците на нашето национално-освободително движение. За да получава такава пенсия, "молителят" трябва да представи свидетелство от други поборници, заверено от органите на местната власт. Кметът на съответното населено място издава и документ, в който описва възрастта, семейното положение и имотното състояние на кандидата. Това са автентични свидетелства за участието на поборниците в четите, революционните комитети и другите форми на освободителната борба. Също така, те позволяват да се уточнят много подробности за техния живот преди и след Освобождението. [4,с.11-12]

Типичен пример в това отношение са пенсионните документи на Филип Тотю. От 1884 г. той започва да получава поборническа пенсия в размер на 200 лв. Тя се

оказва недостатъчна и войводата става горски пазач в с. Острица, Русенско. През 1895 г. Народното събрание приема закон, с който променя условията за отпускане и значително намалява размера на тези пенсии. Вследствие на това и пенсията на Филип Тотю е намалена от 200 на 100 лв. Скоро той изпраща прошение до парламента, в което настоява за увеличение. В този документ войводата подробно описва битките, в които е участвал и своя принос за освобождението на България. То ясно показва какво е материалното му положение, как живее и чувства ли се той оценен в свободна България. Накрая завършва по много показателен начин :

"...Тогава ний не си жалихме нито младините, нито ни беше мъчно за търговията, а страдахме за свободата на това отечество, от която сега всинца се ползвате.Ето защо, господа народни представители, се обръщам сега към Вас с най-покорна молба да оцените надлежно заслугите на другите и моите и ако намерите, че един старец, който всичките си сили и енергия е употребил и изтощил за това отечество, който най-сетне си е съсипал здравето и сега стои немил-недраг никому, 100 лева, които ми се дават, са едва достатъчни, за да платя квартирата, ами храна, облекло и пр. разноски за цялото ми семейство. И така в преклонността на моите години, като не ми остават още освен няколко само години, се обръщам към почитаемото народно представителство с единствена молба да ми увеличи пенсията поне с още 150 лева месечно, за да мога да получавам 250 лв. месечно и така да мога да просъществувам. Със сумата 150 лева няма да пропадне държавата.... "[3, с.183-191]

Пенсии за особени заслуги получават и доброволците в Сръбско-българската война, както и участниците в борбите за освобождение на Македония и Одринска Тракия. Кандидатите представят съответно документ от военното министерство или предложение от централните ръководства на Македонските и Тракийските културно-просветни дружества. Приложеният доказателствен материал съдържа сведения, които често пъти се оказват единствените запазени за много от тези личности.

В по-ново време пенсии от този вид, се отпускат на активните борци против фашизма и капитализма, като за това се изисква представяне на документ от съответния Окръжен комитет на борците против фашизма и капитализма. Той следва да съдържа подробно описание на конкретната дейност на кандидата, но също така и преценка дали впоследствие е изменил на комунистическите възгледи. При излагане на осигурителната аргументация при отпускане на пенсия в тези случаи обикновено се изтъкват тежките условия на антифашистката борба, инквизициите в полицията и затворите, които са се отразили неблагоприятно върху здравето и трудоспособността на засегнатите лица. Поради тези причини те ползват облекчени условия при пенсиониране.

С подобен характер са и добавките към основния размер на пенсиите на репресирани граждани след 9.09.1944 г. Осигурителната система приема, че поради политически причини лицето е било възпрепятствано да работи и това е достатъчно за признаване на съответният период за трудов стаж. За да получи такива добавки кандидатът трябва да успее да докаже политическия характер на репресията. Това става с прилагане на съответните съдебни присъди, удостоверения от затворите, за задържане от Държавна сигурност, за изключване от училище или ВУЗ, за изселвания и др.

Тези документи много добре илюстрират различните форми за съпротива против властта. Те допринасят за изследването на недостатъчно проучени събития от най-новата ни история. Нерядко там се съдържа неизвестна информация за участниците в тях - членове на опозиционни партии или нелегални групи, селяни, които са били против кооперирането на земята или за хора, репресирани само за изразено мнение, оказало се в разрез с официалната партийна и държавна политика.

Основният вид пенсии, които получават българските граждани са "За изслужено време и старост". Дългият период, през който те се отпускат се характеризира със значителни промени в изискванията за продължителност на положения трудов стаж и навършената възраст. За да докаже правото си на пенсия, кандидатът представя някои от следните документи : осигурителни книжки, занаятчийско-ученически книжки, трудови книжки или сведения за пенсиониране.

Осигурителната книжка /от стария тип/ съществува в пенсионната практика в периода 1924-1948 г. Чрез облепването ѝ със специални марки работникът или служителят удостоверява участието си във фонда "Обществени осигуровки". Графите, които следва да са попълнени, за да бъде призната книжката за редовна, съдържат богата информация за всяко осигурено лице. Задължително са вписани име, дата и място на раждане, местожителство, професия. Следват данни за наименованието на съответното предприятие или учреждение, в което осигуреният работи, вида на извършваната работа, заеманата длъжност, размера на полученото възнаграждение, а също и точните дати на постъпване и напускане. Тези данни са заверени с подпис и печат от съответните длъжностни лица. На всяка осигурителна книжка има приложена и снимка на нейния притежател.

Освен за придобиване право на пенсия, осигурителната книжка е необходима и при лечение и получаване на парично обезщетение при заболяване, за обезщетение при безработица, а също и при плащания по осигуровката за майчинство.

Всичко това дава възможност ясно да се проследи кога настъпват и с каква продължителност са тези осигурителни събития в живота на всяко наето лице, както и какъв е размера на получаваните обезщетения. Практически, такава подробна информация много трудно би могло да се намери от друг документален източник.

Следващият осигурителен документ с изворов характер е Занаятчийско-ученическата книжка. Тя е въведена със Закона за организиране и подпомагане на занаятите от 1910 г. и Правилника за прилагането му от 1926 г. На всеки чирак се издава такава в срок от 15 дни от постъпването му да чиракува. В нея се съдържат данни за условията на договора, за точния период на работа, като те трябва да бъдат заверени от местното занаятчийско сдружение. От тази книжка могат да се черпят сведения за развитието на занаятите, организацията на чиракуване, а също и за занаятчийските сдружения.

Трудовите книжки са в пенсионната практика от 1949 г. В сравнение с осигурителните книжки те са източник с по-ограничена информация и съдържат данни само за трудовата заетост. От тях става ясно кога точно лицето е постъпило и напуснало съответната месторабота, заеманата длъжност и размера на полученото възнаграждение.

Отделен вид документи, съдържащи се в пенсионното досие са Удостоверения /Сведения/ за пенсиониране. Те се издават от съответния работодател и се отнасят само за периода, в който наетото лице работи при него. Често пъти тези удостоверения са от малкото останали следи от предприятия, развивали дейност преди 09.09.1944 г. Чрез тях може да се установи наименованието, предмета на дейност, периодът, в който съществуват, адрес, печат, имената на собственика и длъжностните лица.

Преписките на пенсионираните поради болест или трудова злополука също дават възможност да се извлекат интересни сведения. Приложените в тях медицински заключения са добър източник на информация за заболяемостта на населението. А от подробните протоколи от разследвания на трудови злополуки могат да се направят изводи за процента и вида на тези трудовите произшествия, също и за навлизане на машините и технологиите в производството през съответния исторически период.

Във всяко досие се съдържат и документи, издадени от съответния специализиран пенсионен орган. Те се отнасят до преценката на правото на

кандидата да получава или не исканата пенсия. Въз основа на представените писмени доказателства пенсионните комисии се произнасят дали те са достатъчни, за да отпуснат пенсия. Тези становища дават възможност да се проследи как във времето се променят нормативните изискванията в разглежданата област. По същество това са документи, които илюстрират и историята на т.н. пенсионно производство. От тях става видно как конкретно се изчислява размера на пенсиите и как се променя тази методика през годините. Това ги прави подходящи като източник на изследване на стопанската история на България и в частност на историята на социалното осигуряване.

Пенсионните документи представляват уникален исторически извор. Те съдържат в компактен вид разнообразна достоверна информация за живота на всеки пенсионер. Данните, намиращи се в тях позволяват да се установяват с точност сведения от биографичен характер, особено във връзка с професионалната реализация на лицата и получаваните от тях доходи.

Пенсионните досиета са ценен и надежден източник при изследване на националноосвободителното движение, а също и на нашата нова и най-нова история. Те дават широки възможности за проучване както на т.н. лична история на индивида, така и на обществено-политическото и стопанско развитие на България през различните исторически периоди.*

* За написването на статията са използвани данни от текущия архив на Отдел "Пенсии" при РУ "Социално осигуряване" - гр. Русе.

ЛИТЕРАТУРА:

- [1] Български конституции и конституционни проекти, С., 1990.
- [2] Държавен вестник, №50, 7 юни 1880; №4, 12 януари 1889; №31, 8 февруари 1890; № 10, 14 януари 1891, №289, 25 март 1924.
- [3] Петков, Д., Т. Билчев, Л. Георгиев, Филип Тотю. Личност, дейност, документи., Русе, 1990.
- [4] Списание "Поборник-опълченец" /1898-1901г./, фототипно издание, Русе, 2008.

За контакти:

Веселка Радева, Катедра Педагогика, психология и история, Русенски университет "Ангел Кънчев", тел.:0899776368, E-mail: vradeva@ru.acad.bg

Някои аспекти от развитието на банка „Гирдап” до войните

автор: Магбуле Сиври
научен ръководител: доц. д-р Л. Златев

***Establishment and development of Bank Girdap to the Balkan War (1882 – 1912):** Development of the economy in the country after Liberation requires a modern credit system. One of the first steps in this direction is the establishment of the Bulgarian National Bank by the Russian authorities in 1879. Another important government lending institution during that period were agricultural funds, created in 1862. The establishment of credit institutions highly developed limited interest. Along with the national banks in the country started to create and private banks. First significant private bank in Bulgaria is a Bank Girdap in Rousse, established as a joint stock company savings at the end of 1881.*

***Key words:** Bank Girdap, capital, credit*

Развитието на капитализма в България в края на XIX век се характеризира с развитието на вътрешната и външната търговия. Като главни центрове на вътрешната търговия с местни и външни стоки изпъкват по-големите градове като Русе, Пловдив, София и др.[2, с. 237].

В първите години след Освобождението Русе е най-големият градски и стопански център в Княжество България. Важното значение на града се определя от бързото му индустриално развитие и традиционните търговски връзки, които поддържа с дунавските страни. Износът на страната след Освобождението се характеризира със засилено изнасяне на зърнени храни и други скотовъдни произведения. Основна част от този износ се извършва през Русенското пристанище. Така из средата на българските търговци в производителните центрове и в пристанищата за износ изникват първите акционерни дружества с малки капитали[9, с. 719].

Развитието на икономиката в страната след Освобождението изисква създаването на модерна кредитна система. Една от първите стъпки в тази насока е учредяването на Българската народна банка от руските власти през 1879 г. Друго важно държавно кредитно учреждение през този период са земеделските каси, създадени през 1862 г. Създаването на кредитните институции ограничава силно развитото лихварство. Наред с държавните банки в страната започват да се създават и частни банки. Първата по-значителна частна банка в България е русенската банка „Гирдап”, основана като спестовно акционерно дружество в края на 1881 г.[2, с. 237].

Акционерното дело от самото начало придобива патетична окраска на „народно движение”. То е представено като кръстоносен поход срещу лихварството. Главният инициатор и основател на „Гирдап” арх. Симеон Сп. Златев заявява на учредителното му събрание на 1 декември 1881 г., че „крайната цел, която се гони въобще и впоследствие с основаването на това дружество, е толкова грамадна, щото, без докачение, предполагам, че едва ли ще може засега да я побере вашият ум. Великата славянска Русия ни освободи от турското иго, но населението не се освободи от игото на лихварите.....Ако даде Бог да се следва нашият пример и се основат стотина подобни дружества и спестовни каси във всички кътове на България, аз съм уверен, че ще последва и второ освобождение, това от лихварите”[1, с. 405-406].

Така „Гирдап” се основава по чисто самородна инициатива, за да се бори с лихварството, но условията тогава са такива (липсата на капитали е значително голяма – лихвите са над 20%-30%, а в по-изостаналите краища и по-високи), че самото то дава пари с 15% на акционери и 18% на неакционери. Понеже учредителното му събрание се състои в училището на махала „Гирдап”, то взема това име и за себе си. Дружеството се конституира за 5 години с 65 акционери,

записали 138 акции по 10 лева, така че то започва своя живот с 1 380 лева капитал. Уставът му определя за основен негов капитал сумата от 4000 лева, разделени на 400 акции, по 10 лева едната, при условие, че срещу всяка акция ще се внася всеки месец по 2 лева. Всеки акционер има правото да прави ревизия на касата, когато поиска. Това право съответства на задължението на акционерите да присъстват в събранията на дружеството под страх на глоба от два лева за всяко отсъствие. За да не се правят „учредителни разноси“ операциите на дружеството се правят в бакалския дюкян на неговия пръв касиер. Избраните членове на управителния съвет служат без възнаграждение.

Спестително дружество „Гирдап“ започва официално да функционира на 1 януари 1882 г. и по думите на неговия основател Симеон Сп. Златев „да осъбождава населението от лихварите“ [8, с. 2-3].

В брой 37/13 март 1882 г. на русенския вестник „Славянин“ е публикувано „Известие“ на дружеството с цел да се осветли публиката относно основите, върху които е изградено. Целта на дружеството е „да сгруппира малките капитали, да капитализира малките спестявания и да улеснява съдружниците си и други в случаи на нужда“. Членовете на управителния съвет препоръчват дружеството като „най-сигурното място, където всеки може да вложи парите си, което особено се препоръчва на сирашките настойници“. Казва се още, че спестително дружество „Гирдап“ е предназначено да стане с време дружество за осигуряване на живота, поради което членовете на управителния съвет приканват всички граждани да съдействат по всякакъв начин „за да могат и у нас съединените капитали и работа да произведат спасителното си действие“ [6, с. 296].

До края на първата година от своята дейност дружеството увеличава своя капитал на 6 900 лева. Следващите години то бележи прогрес и в 1886 г. капитала на „Гирдап“ възлиза на 70 300 лева. Тогава за пръв път дружеството наема постоянен писар със заплата. Постигнатите добри резултати дават идея на акционерите му да удължат съществуването на дружеството през 1887 г., но отново с още 5 години, тъй като „бяха още далеч от уверението в стабилността и в дългия живот на дружеството“. При това първо продължение на живота на „Гирдап“ акциите му се увеличават на 1 000 по 100 лева едната и се запазва задължението да се внася 2 лева месечно срещу всяка акция и чистата печелба да не се дели между акционерите, а да се капитализира. Настъпват реформи и в организационната структура на дружеството. То се управлява вече от управителен съвет, състоящ се от 8 души и директор, които имат права и задължения, произхождащи от самия устав. През тези години дружеството освен с кредитиране започва да се занимава и с влогонабиране и в края на 1891 г. – десет години от учредяването му отчита един значителен капитал от 300 000 лева, от които 230 000 лева са чужди капитали, внесени на срочни и безсрочни влогове. Така се стига до продължаване на живота на „Гирдап“ през 1892 г. с още 10 години. Дружеството намира силна кредитна подкрепа в открития през 1884 г. в Русе клон на Българска народна банка и Отоманска банка, което му позволява да разшири своята дейност и да увеличи печалбите си. Така през 1894 г. спестителното дружество се преустройва в акционерно кредитно дружество с капитал 1 000 000 лева, разпределен на 10 000 безименни банковни акции от по 100 лева [8, с. 4-5].

През 1896 г. за нуждите на „Гирдап“ в центъра на град Русе е построена неговата сграда. Автори на проекта са архитектите Стоян Золотов и Удо Рибай. През 1913 г. пожар унищожава мансардите в нея, тогава банката надстроява още един етаж [5, с. 12].

През 1898 г. капиталът на дружеството нараства на 1 500 000 златни лева, разпределен на 1 500 акции от по 100 лева, приема се нов устав като предмета на дейност на дружеството е сгруппиране и капитализиране на парични спестявания и извършване на всякакви видове банкерски операции. В управителния съвет на

„Гирдап“, вече 12 членен, влизат едни от най-богатите хора в Русе – Стефан Симеонов, който е и председател на дружеството, Коста П. Армянов, подпредседател на дружеството[7, л. 199-200].

„Гирдап“ отпуска заеми на редица предприятия, както и на Русенската община. На 2 февруари 1896 г. управителния съвет на дружеството одобрява идеята на общината да се достави заем от 150 000 лева с годишна лихва 9%. По време на кризата дружествените операции се развиват сравнително добре. Показателно за това е, че то отпуска през 1900 г. на Варненската община дългосрочен заем от 250 000 лева[5, с. 12, 8, с. 8].

С протоколно определение от 23 декември 1901 г. дружеството решава да продължи живота си с още 10 години, считано от 1 януари 1902 г. под същото наименование. Правят се и следните изменения в устава му: броят на членовете на управителния съвет се изменя на 8 вместо дотогавашните 12 души, всеки член от управителния съвет се избира за срок от 2 години, като всяка година от състава му излизат по 4 члена и се избират други вместо тях. Излезлите членове могат да се преизбират; 4 члена от управителния съвет вместо дотогавашните 6 члена образуват скотова комисия; вместо 12% тантиеми за управителния съвет определя се 8%, също така вместо 82% и половина за акционерите като втори дивидент определя се 86% и половина[7, л. 203-204].

При разискванията по измененията на устава разбира се не всичко минава гладко. Една значителна част се противопоставя на преизбирането на същите членове от съвета, които излизат. Това от своя страна може да се обясни с желанието на едните, които искат да останат в съвета, тъй като са запознати с работата на дружеството, а другите – да се запознаят с нея и да допринесат за неговото по-сетнешно развитие. Така се стига до компромисното решение да не се преизбират поне за една година тези, които излизат, колкото и полезни да са те за дружеството. Последицата от това решение е, че акционерите на „Гирдап“ сами се лишават от най-същественото си право: да избират, когато искат да управлява собствените им капитали[8, с. 10].

С протокол от извънредно общо събрание на акционерите на дружество „Гирдап“ от 22 декември 1902 г. се правят отново изменения на устава му, а именно: основаното на 1 януари 1882 г. Акционерно спестително дружество „Гирдап“ прераства в Кредитно дружество „Гирдап“ (Societe de Credit Ghirdap) с нов срок на действие за 30 години[7, л. 206-207]. Освен това то начертава и план-програма за своите бъдещи действия през този тридесетгодишен период. По-съществените моменти от тази програма са следните:

- 1) Дружеството да се лансира в комисионни и търговски дейности в по-широки размери, но с предпазливост, за да увеличи печалбите си;
- 2) Да открива клонове в други градове, изградени на чисто банкерска и търговска почва;
- 3) Да дава скромни дивиденди на акционерите с цел да се подсили запасния фонд и резервите за покриване на съмнителните заеми за амортизация на имоти и ценни книжа, с което капитала от 1 500 000 лева да остане непокътнат, като гаранция за тези, които внасят своите пари в дружеството[8, с.10].

На 1 септември 1902 г. „Гирдап“ открива свой клон във Варна, който да се занимава с банкови операции, както и да представява разни търговски и индустриални фирми. Начело на варненския клон застават Константин Х. Димитров и Минчо Анков, като на 1 ноември с. г. Константин Х. Димитров е заменен с Лазар Паяков[7, л. 205, 5, с. 12]. Освен във Варна за разширяване на своята дейност дружеството открива и клон в Добрич.

На 10 ноември 1902 г. то открива клон и в Цариград под названието Societe de Credit Ghirdap. Начело на цариградския клон застават Константин Х. Димитров и Никола Иванов[7, л. 206].

В издание на дружеството по случай 25 години от основаването му се казва, че откриването на клона в Цариград „имаше епохално значение, защото то трябваше да служи като лост за нашата търговия с Турция”. Понеже износа на страната възлиза на повече от 20 млн. лева в Турция предимно в брашна, храни и жив добитък, а продажбата се извършва от крайно неблагонадеждни посредници, търговците и производителите не могли да извлекат истинска полза от цялата тази търговия[8, с. 11]. С тези мотиви се открива клона в Цариград. Той обаче не успява да просъществува дълго само 18 месеца поради обтягане на политическите отношения между България и Турция, което рефлектира и върху дейността на клона на дружеството в Цариград и в крайна сметка се стига до закриването му.

Показателно е и укрепването на „Гирдап” през първото десетилетие на XX век успоредно с подема на българската икономика. До 1911 г. капиталът на дружеството нараства на 2 млн. лева, а резервите до 750 хил. лева, пласментите достигат 12 млн. лева[4, с. 165]. Освен това в края на 1910 г. на извънредно общо събрание на акционерите се решава дружеството да се преименува на Българска кредитна банка „Гирдап” с възможност капитала ѝ да се увеличи до 4 млн. лева чрез издаване на нови акции[7, л. 210].

На 1 август 1910 г. банка „Гирдап” открива свой клон и в Силистра. Откриването става в присъствието на всички официални власти в града и на най-видните търговци и индустриалци като се посреща с голяма радост и симпатия от страна на всички силистренски граждани, които очакват подобрене на кредитите и поевтиняване на парите. Банка „Гирдап” предоставя на разположение на този богат район своите по-евтини капитали и същевременно служи на неговите спестители като сигурна каса за техните икономии[3, с. 241]. С откриването на свои клонове в по-важните търговски и индустриални центрове банката цели да бъде в пълен контакт с целия икономически живот на страната.

Срастването на банковия и промишления капитал образува финансов капитал. Началото на формиране на финансов капитал в България датира откъм средата на първото десетилетие на XX век, когато започват да се оформят няколко центъра на срастване на банковия и индустриалния капитал в страната.

Един от тези центрове на българския финансов капитал се явява и банка „Гирдап”. Тя е един от основателите на родственото на Българска търговска банка застрахователно дружество „България”. „Гирдап” записва при основаването на дружество „България” през 1891 г. акции за 50 хил. лева, което представлява 1/6 от капитала на банката, тъй като през 1891 г. капитала ѝ възлиза на 300 хил. лева, а общата сума на активите ѝ – на 548 711 лева. Освен това банка „Гирдап” е инициатор за основаването на Софийска банка през 1906 г., като банката притежава над 2 хил. акции от Софийска банка. „Гирдап” участва и в капитала на акционерно дружество „Труд” в Русе (през 1908 г. банката притежава 380 акции за 38 хил. лева), както и на други индустриални и търговски дружества. Банка „Гирдап” в същото време е и крупен предприемач. Тя взема търга за строежа на линията Левски – Свищов за 4 150 751 лева и ред други обществени строежи до Балканската война[10, с. 102].

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Аврамов, Румен. Комуналният капитализъм. Т. 2.С., 2007.
- [2] Буюклиева, М., Д. Колабашев. Ценни източници за банковото дело в Русе (1881 – 1947). – В: ИДА, 29, 1975.
- [3] в. Банков преглед, София, № 17, 1 септември 1910.
- [4] в. Банков преглед, София, № 9, 1 май 1912.
- [5] в. Север, Русе, № 1, 5 октомври, 1990.
- [6] в. Славянин, Русе, № 37, 13 март, 1882.
- [7] ДА – Русе, ф. 117К, оп. 3, а.е. 2.
- [8] Дружество „Гирдап“. Издание по случай 25 години от основаването му. Русе, 1907.
- [9] История на финансовата и кредитната система на България. От Освобождението до 9.IX.1944 г. Т. 2. Варна, 1983.
- [10] Натан, Ж., Л. Беров. Монополистическият капитализъм в България. С., 1958.

За контакти:

Докторант Магбале Сиври, Катедра „Педагогика, психология и история“, Русенски университет „Ангел Кънчев“, e-mail: magbule_sivri@abv.bg

Добруджанският етнографски комплекс в с. Гарван, Силистренско

автор: Татяна Стефанова
научен ръководител: д-р Цонка Иванова

A house from Dobrudja region, the village of Garvan, Silistra County: The report represents the specific house from Dobrudja region, which carries the characteristic features of a century-live tradition.

Key words: Dobrudja house, specific building

ВЪВЕДЕНИЕ

Днес в Европейския съюз развитието на селския туризъм се разглежда като възможност за постигане на икономически растеж в икономически изостанали райони. Затова в страни като Испания, Унгария, Италия, Гърция, Франция и др. се отдава голямо значение на този проблем и се влагат значителни средства за развитието на алтернативния туризъм, който освен селски включва още културен, лечебен, зелен и др. През 1992 г. на международна конференция в Унгария девет страни членки на Европейския съюз учредяват Съюз за зелен селски туризъм в Централна и Източна Европа. България също има изключително големи туристически ресурси и следователно добри предпоставки, за да е предпочитано от българи и чужденци място за селски туризъм. Затова от 90-те години на XX в. у нас с бързи темпове се развива алтернативният туризъм, част от който е селският. Причина за това е, че хората все повече избягват курортните центрове и се ориентират към определена среда и пространство, които предлагат не само приятна и спокойна почивка, но и нови интересни и често екзотични туристически продукти. Богатото историческо и културно наследство, фолклорното многообразие, вековните традиции в занаятчийството, строителството, бита и в религиозния и празничен календар на българите са основа за развитието на селския туризъм у нас. Възстановяването на културноисторически обекти, както и на традиции, обреди и ритуали, интересни за българи и чужденци, вече се превръща в поминък за част от българското население.

ИЗЛОЖЕНИЕ

У нас селските райони се дефинират като: „...общини, на чиято територия няма град с население над 30 хил. души и гъстотата на населението е под 150 души на квадратен километър” (Статов 2007: 36). Село Гарван се намира в такъв район.

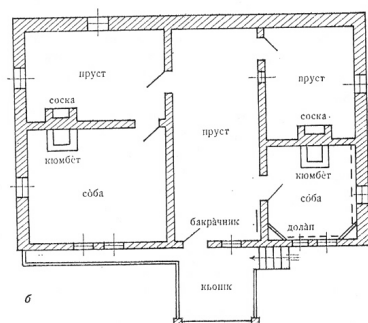
Разположено е на 36 км западно от гр. Силистра. То лежи в котловина на 3 км южно от р. Дунав. Името на селото се определя като старославянско и за първи път се споменава в данъчен регистър от 1620 г. В друг документ от 1670 г. селото е записано под името Гаргъ, както са го изговаряли турците. Тогава се е състояло само от една махала от 10 къщи (ханета). Многовековната му история познава периоди на свободно развитие и на чуждо владичество, но историческите, археологическите, фолклорните и особено езиковите факти говорят, че от създаването на селото до сега в него живее автохтонно славянско население, което е от етническата група *гребенци*. Те са наречени така заради гребена на петела, изобразен като украса на женската носия по онова време. Освен гребенци са се наричали и *елиици* (от турски `ели` - `побрежие`). Днес селото обитават 460 човека, етнически българи. Всички са християни. Преобладават хората със средно образование. Поминъкът им е земеделие и скотовъдство.

В миналото село Гарван било известно със своите дялгери. По време на османското робство в него са живеели много строители, известни като майстори в цялата околност. Занаятът се предавал по наследство. Дялгерството е един от най-

тежките занаяти. Традиционно то се свързва с архитектурата и дърворезбата, защото българинът иска къщата му не само да е голяма и удобна, но красива и достолепна. Затова открай време дългерството се възприема и като своеобразно строително изкуство.

Релефът на България е разнообразен: високи планини, обширни равнини, насечени местности, долини и низини. Всичко това, както и климатичните особености предопределят начина на строеж на къщите и използваните за него материали. Затова от умението на майсторите дългери зависело всичко: колко удобна, здрава и устойчива ще е къщата и с какво ще се отличава от останалите. Архитектурният стил на българските къщи се е формирал под влияние на строителните традиции, наследени от славяните, прабългарите и траките. Съществено значение са оказали също византийският и средиземноморският архитектурен стил, както и специфичните природни и обществено-икономически фактори, характерни за района.

В България по географски признак къщите се класифицират на полски и планински. Типична за Североизточна България е добруджанската полска къща (виж фиг. 1). Тя е ниска, симетрична, с хоризонтално разположение и паянтов градеж. Външно е оформена с малък каменен цокъл. Обикновено се състои от два или три дяла, като под единия може да има зимник. Покривът ѝ е четирискатен от тръстика, слама или от едноулучни керемиди. Собите се отопляват с джамал.

Фиг. 1. Скица на добруджанска полска къща

Най-характерното за архитектурното и художественото оформление на добруджанската къща е многоцветната вътрешна и външна украса – всички елементи от конструкцията ѝ са измазани с жълта пръст. Със смес от вар и синка се боядисват 50 см от основите на къщата. Със синьо се боядисва и външната част на дървената дограма на прозорците.

Голямата част от къщите в Гарван носят белезите на представената типична добруджанска полска къща. Тяхната направа също следва една многовековна традиция, спазвана и днес.

Къщи в Гарван се градели от Гергьовден до Димитровден. Първо се избиращо мястото за строежа, обикновено в двора на рода. Основата на къщата имала три нива. В миналото за основен градивен елемент се използвал кирпичът. Той се приготвял от жълта пръст, мекина (ситна слама) и конски фекалии. Всичко това се смесвало и се поставяло в специални дървени калъпи и се оставяло да изсъхне. Основата на къщата се изграждала от дялан камък. За спойка между дяланите камъни се използвала гасена вар или глинен разтвор (кал). За да е по-стабилна къщата, се употребявали дървени греди. Обикновено къщите имали четирискатен

покрив от тръстика, слама или от едноулучни керемиди, които се правели от специална глина и се изпичали в пещи. Затова конструкцията на къщите се определя като `паянтова`.

Прозорците винаги са на изток, „сочат изгрев слънце“. Друга особеност на гарванските къщи е, че вътре стените на стаите се замазват с жълта пръст и след това се белосват с вар.

Строежът на къщите в Гарван започвал и завършвал с характерни ритуални практики. Голяма част от тях се спазват и днес, защото се вярва, че те осигуряват здраве, благополучие и добруване на стопаните в новия дом.

Когато започват изкопните работи, стопанинът дава пара, която се слага под първия камък на къщата. Това се прави, за да бъде къщата здрава и пълна с пари. А когато къщата се довършва, на покрива ѝ се поставя кръст за осветяване. Тогава стопанката дава риза и пешкир с пара, които се поставят на кръста. Дарове дават и комшиите. След като се постави всичко на кръста, баш майсторът строител със силен глас казва молитва, с която известява радостната новина, че къщата вече е построена. Всички останали – калфите, чираците, комшиите, чорбаджията и чорбаджийката, изправени, слушат молитвата:

*Слушайте майстори,
и вий калфи и чираци,
и вий чорбаджии,
и наоколо комшии,
ето чорбаджията Димитър
ни подари един златен дар.
Да му помогне Бог
колкото са на тоз дар жичките,
толкоз да му са
в касата жълтичките.
Терзията терзосва, теслата уйдисва,
майсторът зданието курдисва.
Да помогне Бог,
на чифчиите берекет,
на калфите мурафет,
на чираците добро послушание!
(Записано от Ангел Петков Ангелов, жител на с. Гарван.)*

Сега в Гарван се строи по нови технологии и със съвременни материали. Обликът на къщите в много отношения е променен. Това е закономерно явление в развитието на селото, но интересът към традиционното и автентичното е жив. Той се корени в разбирането на хората, че няма настояще и бъдеще, ако се прекъсне връзката с миналото. Затова идеята да се създаде етнографски комплекс в Гарван намира широк отзвук сред жителите на селото. Хората са амбицирани да привлекат български и чуждестранни туристи и затова в продължение на няколко години те възстановяват автентичната добруджанска къща на Димитър Неков и Йорданка Гойчева, която през 1982 г. е откупена от кметството. Също така ремонтират старата мелница и създават условия за велотуризм. Това е само началото на селския туризъм тук.

Възстановената автентична къща сега се нарича *Добруджанската къща* и е своеобразен център на етнографския комплекс в селото. Добруджанската къща се намира близо до църквата „Свети Димитър Солунски“ и е построена в началото на миналия век. Според сега битуващото мнение къщата е завършена през 1919 г. Според Йорданка Гойчева, наследница на бившите собственици, на която благодаря за предоставената ми подробна информация за настоящия доклад, къщата е построена през 1902-1903 г.

Фиг. 2. Екстериор и интериор на Добруджанската къща в с. Гарван

Добруджанската къща в с. Гарван (фиг. 2) представлява разгърната етнографска експозиция на добруджанското жилище с традиционната уредба, характерна за началото на XX в. Тя има къшк на лицевата си страна, откъдето по стъпала се отива в горния кат (етаж). Влиза се в голяма одая (стая), в която има камина, миндерлъци и лавици. В камината се пали слама или царевичак. Над огнището на синджир е закачено котлето за готвене, а под него има пьорус (пирустия) – триъгълна метална подложка. Подът е застлан с рогозки от папур. Миндерите са постлани с шарени кувертюри, тъкани от вълна, боядисана с естествени багрила. Жените използвали калайкан за кафяв цвят, прасковен лист за лимоновожълт, пиперен лист за зелен, мекиш (горски храст) за черен, смрадлика за светлокафяв, както и синило на прах. Шарките са типични за добруджанския край. Над миндерите на стената на изток е закачена иконата с кандило, което задължително гори вечер. Кандилото е направено от глина във формата на чашка, пълни се с олио, а фитилчето му е от памук. В средата на стаята е софрата, а около нея – трикраки столчета. Около нея се събирало цялото семейство. Задължително вечер бащата разчупвал хляба, като предварително с ръка правел кръст над него. Първото парче слагали под иконата.

Във втората одая спяло семейството. На стената между тези одаи има прозорче, на което вечер поставяли газовата лампа, за да осветява двете помещения. В спалнята има дървени легла, тук е и люлката за бебето и собата (зидана печка), която топлела стаите.

В третата одая е станът, на който стопанката тъкала платна за ризи на мъжете и жените, за кърпи и пешкири и др., както и шаечен плат, от който шиели потури, антерии и вълнени фусти за жените. Тъчели и шарени черги. До стана е чекръкът за навиване на преждата на масури, направени от тръстика. Тук също са хурката с вретеното и раклата с чеиза на булката.

В мазата на Добруджанската къща има място и за животните, които стопаните прислонявали там през зимата, а в двора са стопанските сгради – плевница, хамбара, сайвант, курник, конюшня и обор. В двора е и кладенецът за вода с галята (кофата). Водата използвали за пиене, поливане и поене на животните.

В миналото в Гарван е имало три мелници. Оцеляла е само една. Днес тя е част от етнографския комплекс. Намира се в един двор с Добруджанската къща и е с автентичен мотор от 1920 г. Моторът е корабен. Когато собственикът на мелницата го купил, го приспособили да се задвижва с дървени въглища. В мелницата мелели всичко, което се използва за приготвяне на качамак и мамалига: царевича, жито и ечемик. Последно мелничният мотор е задвижен с въглища през 1990 г. като атракция за посетителите и от тогава не работи, защото липсват специални камъни (ромели), които да смилат зърното.

На 2 юни 2008 г. автентичният мотор на мелницата пригаждат за работа с ток. Тогава се провежда празникът "Мелницата на дядо, хлябът на баба". За целта в пещта за хляб изпичат традиционните за добруджанския край обредни пити.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Предпоставки в Гарван, Силистренско, да се развива селски туризъм са наличието на археологически, исторически и антропогенни ресурси, както и добра социална инфраструктура и институционална подкрепа. Доказателство за това е инициативата за развитие и на велотуризм в района. През 2007 и 2008 година в реставрираната Добруджанска къща се настаняват младежи доброволци от Япония, Чехия, Финландия, Русия и Испания. По време на двуседмичния им престой там те предлагат идеи за развитието на туризма в района, представят модели на кътове за отпих и споделят опита си във велотуризма. Целта е все повече хора да се включат в този сравнително нов за България туризъм.

Интерес към Добруджанския етнографски комплекс проявяват все повече българи и чужденци, които намират добри битови условия в Добруджанската къща, чиста и красива природна среда и хора, готови да разкрият пред всеки тайните на добруджанската кухня, на боядисването на прежда, на меленето на брашно, на всичко, унаследено от вековете.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Алексиева, Й., С. Стамов. Специализирани видове туризъм. Селски туризъм, изд. Кота, Ст. Загора, 2005
- [2] Етнография на България, т. II, Материална култура, С., 1983
- [3] Статев, В. Селски туризъм, изд. „Фабер“, В. Търново, 2007

За контакти:

Татяна Маринова Стефанова, студентка III к., спец. „Икономика на туризма“, ВУ „Земеделски колеж“, филиал – Русе; e-mail: sem.stefanovi@mail.bg

Д-р Цонка Стайкова Иванова, преподавател във ВУ „Земеделски колеж“, филиал – Русе; e-mail: ts.s.ivanova@abv.bg

Езически елементи в обредите на християнския празник Гергьовден

автор: Надежда Василева
научен ръководител: д-р Цонка Иванова

Abstract: *The present report introduces the heathen details, heir. We as well accompany Christian holiday **George's Day** from the ancientness. For the purpose the ethnographic matter is investigated from 15 villages from northeast Bulgaria. The scores show that analogical heathen rites, that target blagging the help and the protection from saint war, are monitored in all metropolitan areas.*

Key words: *Gefrge's Day, saint war, Heathen ritual and rituals practices, The swing for health*

ВЪВЕДЕНИЕ

Св. Георги Победоносец е мъченик-войн, почитан и славен и от християните, и от мюсюлманите. Библейските легенди за него разказват как той участва в битката за християнската вяра, на колко жестоки мъчения е подложен и как след всяко изтезание като награда „свише“ получава „чудотворно“ изцеление. След официалното признаване на християнството Георги се превръща в образец на „идеалния войн-християнин“ и в светец покровител на войната и войската.

Народните поверия и легенди приписват на св. Георги и ролята на змееборец. Легендата за св. Георги, който убива змея, е широко известна в целия християнски свят и е жива до днес. Един от вариантите ѝ разказва, че когато младият войн Георги се връщал от военен поход, видял красива девойка да плаче на брега на едно езеро, което се намирало близо до неголям езически град. На въпроса му защо плаче, тя отговорила, че техният бог е огромен змей, който живее в езерото, и за да го умилостивят, всяка година му принасят в жертва девойка. Сега бил нейният ред, въпреки че е царската дъщеря. Георги решил да спаси хората от жестокия им бог и се опитал да убеди баща ѝ да приемат християнската вяра, за да бъдат закрилени от Христос, но царят поставил условие: само ако младият войн докаже силата си, като убие змея. Така и станало. А от туловището на чудовището невредими излезли всички по-рано погълнати девойки. Царят и поданиците му се поклонили на светеца победител и приели християнството, а Георги се отправил към дома си.

ИЗЛОЖЕНИЕ

1. Произход на празника

Мотивът за убийството на змей е древен, но е приет като епизод от живота на св. Георги едва около X–XI в., когато християнството вече било утвърдено и разпространено. Приписването на този подвиг на война Георги го сродява с древногръцкия бог Аполон, с египетския Ра и с персийския Мардук, което говори, че новопокръстените народи все още били подвластни на митологичните си представи за двуединството на божествата покровители на земеделието и на войната (Георги – от гр. `земеделец`, но според някои изследователи по звучене името е близко до тракийската дума `херой`, т.е. `герой`).

Затова езически характер имат голяма част от гергьовските ритуали: на светеца, закрилник на пастирите и стадата, се пренася в жертва агне, кръвта на което трябва да попие в земята, за да се осигури плодородие; обредните хлябове са със специална украса; за здраве хората се къпят в утринната роса и се люлеят на гергьовски люлки, вързани на високо дърво; всичко се украсява със зеленина и цветя, които притежават магическата сила да лекуват и да пазят от злото и т.н.

В иконографията Змеебореца традиционно се изобразява не като мъченик, а като Победоносец: яхнал бял кон, с копието си той пронизва страшния змей. В тази

символика едновременно с християнската му същност (Георги се иконографисва като светец) са налице и митологически елементи (убива змея в присъствието на царската дъщеря) (вж. фиг. 1). Побеждавайки демона на злото, той възстановява хармонията в природата и в битието на хората.

Фиг. 1. Св. Георги убива ламята

Мотивът за убиването на змея обаче имал голямо значение и за християните, защото чрез този подвиг символично е представена вярата в Христос, която във времето се оказва много по-силна от вярата в много богове (паганизма). Толкова силно е било упованието на хората в силата и храбростта на св. Георги, че той става и основен персонаж в българския песенен фолклор. Една от широко разпространените песни в Североизточна България е „Свети Георги и ламята“:

*Тръгнал ми беше свети Георги
тѣй раненко на Георгьовден,
да си обижда зелен синор,
зелен синор, росен чумен.
Насреща иде старата ламя.
Че си извади свети ми Георги,
че си извади тежък боздуган,
че си удари старата ламя,
че си удари, че си я уби.
Че са шурнали дор три ми реки:
първата река от бяло мляко,
втората река – червено вино,
а третата река – червено жито.*

Като змиеборци българският фолклор представя още св. Петър, св. Илия и св. Димитър. Техните празници са близо до момент на годишен преход – смяната на сезоните. Денят на св. Георги, най-популярния от тях, наречен заради безбройните си подвизи *свети великомъченик Георги Победоносец*, обаче е на 23 април. Днес Българската църква чества Георги Победоносец на 6 май, т.е. по стария църковен календар. Тази дата явно не се свързва с годишен преход, но затова пък е във времето, когато пролетта е в разгара си и земеделците виждат как буйно расте посятото от тях, а овчарите изкарват стадата си на обилна паша. И ако в далечното

минало непременно е трябвало да се открие небесен знак за някакъв край на годината, хората приели за такъв съзвездието Плеяди. Старите българи го нарекли още Власци, Квачка и Кокошката с пиленца заради особеното разположение на звездите в него. То, също както Слънцето, очертава своите четири сезона. Именно съзвездието Плеяди от април до юни не се наблюдава на нощния небосвод и в миналото хората вярвали, че тогава то се намира в Долния свят, в Преизподнята. Приемали го като вредоносно чудовище и в своите митове и легенди го представляли като змей или хала.

Точно на 23 април вечерта след залеза на Слънцето Плеядите също залязват, за да се появят на небето от изток в началото на юни. Затова хората вярвали, че на тази дата Слънцето „посича змея“ и той се скрива под земята. За земеделците и скотовъдите друга съществена причина за тази битка е, че в края на този звезден годишен цикъл митологичният Змей на Преизподнята, наричан още ‘хала’ (от гр. хала - ‘град’, ‘градушка’), през периода април – юни унищожавал посевите с порои и градушки, а с болести морял животните.

На тези по същество езически вярвания се основава предположението, че след като приели християнството, бившите езичници разпознали в образа на св. Георги своето по-ранно божество на Слънцето, и за тях той се превърнал в млад войн, победител на чудовище (змей, хала, ламя), т.е. в св. Георги Победоносец. Именно затова повярвали, че той закриля стадата, пасищата и посевите, когато призори язди бял кон и с оръжие в ръка обикаля нивите на трудолюбивите и благочестиви стопани.

Този култ към предвестника на лятото и покровителя на хората и стадата е присъщ и на другите славяни, а в по-широк план – на почти всички индоевропейски народи. Съпътстващите го обреди и ритуали в голяма степен са идентични и се извършват по едно и също време на годината. Като доказателство, че и у нас още са живи унаследените от древността култови практики, в настоящия доклад е представен етноложки материал от 15 села от Североизточна България. Той представя езическите елементи в обредите, съпътстващи празника на св. Георги Победоносец.

Гергьовден е най-големият пролетен празник. В българската традиционна духовна култура той е най-почитаният и весел пролетен празник. Такова е и името, с което още е известен – Зелен или Цветен Георги. Познат е още и като Гѣргеевден, Гюрговден, Гѣрее и Джурджовден, а сред мюсюлманите – като Хъдърлез или Адрелѣс. С него започва лятната половина на земеделската година. Обредите, които го съпътстват, са изключително богати и многообразни, но традиционно се свързват с покровителството на светеца над земеделците и най-вече над овчарите и стадата.

Макар че е изключително древен, досега няма еднозначно научно мнение за произхода на празника. Някои учени го определят като тракийски [1], други – като славянски [2]. Съществуват хипотези, че е пренесен от Азия от прабългарите [3]. Безспорно е обаче, че на Гергьовден и до днес се извършват много обредни практики и ритуали, които целят да осигурят берекет на нивите, голяма родитба при животните, а за хората – здраве и благополучие. По същество тези практики съдържат много повече езически елементи, които християнството е наследило от паганизма, или не е могло да изкорени.

Росата, водата и зеленината заемат важно място в обредите на Гергьовден. Не само българите, но и голяма част от останалите славяни в деня на празника, преди да пропеят петлите, се „къпят“ в *утринната роса*, защото според народното вярване тогава всичко е „повито в блага роса“ [4]. Бездетните жени „се къпят“, за да родят, а останалите хора – за здраве.

Друг обреден момент е *събирането на росата* и носенето ѝ вкъщи при пълно мълчание – това е *мълчаната вода*, за която се вярва, че има магическа сила. С нея се замесват обредните хлябове.

На гергьовския дъжд всеки се радва, защото се знае, че „всяка капка носи жълтица”. Именно той осигурява богата реколта и хляб за всички.

След „къпането” в росата хората берат избрана *зеленина (божи китки)*,: здравец, бук, коприва, люляк и други цветя и билки, за които се знае, че са „силни”, защото могат да лекуват, т.е. също притежават магически свойства. С тях окичват вратите на домовете, оборите и кошарите. В някои райони ги слагат в завивките на децата, а в цялото българско землище с тях окичват нощвите, съдовете за вода, люлките, на които всички се люлеят за здраве, и рогата на добитъка. Вярва се, че така от св. Георги се измолва здраве и дълголетие за хората, за животните – плодовитост, а за нивите – богата реколта.

2. Обреди на самия Гергьовден

Подготовка за курбана

Думата *курбан* (от библейски еврейски *korban*) означава „доброволно дарение” и „кръвна или безкръвна жертва, принесена по усърдие”. Кръвната жертва, която е жертвоприношение на животно, и съпътстващата я обредна трапеза, са характерни за цялото българско землище от дълбока древност. Курбан се коли на религиозни празници като Великден, Гергьовден, съборите и др. Те имат и етническа окраска, т.е. съхранили са и част от езическата си обредност. Целта на курбана е да се изпълни желание, в случая здраве, богата реколта и голяма плодовитост на животните, за което е необходима свръхестествената помощ на светеца покровител. Затова обредните и ритуалните практики при подготовката и правенето на курбана в селищата малко се различават.

Колко е важно жертвоприношението на едно агне, приготвянето на курбан и обредни хлябове за измолване на помощ и закрила от св. Георги Победоносец, съдим и от народното песенно творчество. В Калипетрово изборът на жертвеното агне и подготовката на курбана се съпровожда с песни, една от които е „Рано рани свети Георги”.

*Рано ми рани свети ми Георги,
тъй ранко, ранко на Гергьовден.
Да си обиди зелен синор,
зелен синор, росен чумен.
Обидил си и се върнал.
Насреца му старата Юда
и тя си влече дор три синджира,
дор три синджира черни роби:
първию синджир все орачи,
вторию синджир все копачи,
третию синджир все усчари.
Примоли се първи синджир:
- Герге ле, Герге, свети ми Герге,
измоли ни, изпроси ни,
ще та дарим добра дарба,
триста кила бяло жито!
Не ще Герги триста кила,
триста кила бяло жито,
най ще Герги вит-превит кравай
и то да е преди слънце,
преди слънце, с право сърце.
Примоли се втория синджир:*

- Герге ле, Герге, свети ми Герге,
измоли ни, изпроси ни,
ще та дарим добра дарба,
добра дарба, триста ведро,
триста ведро руйно вино!
Не ще Герги триста ведро,
триста ведро руйно вино,
най ще Герги скондил чаша,
скондил чаша руйно вино
и то да е преди слънце,
преди слънце с право сърце.
Примоли се трети синджир:
- Герге ле, Герге, свети ми Герге ,
измоли ни, изпроси ни,
ще та дарим добра дарба,
добра дарба, триста ювна,
триста ювна, приодници!
Не ще Герги триста ювна,
триста ювна приодници,
най ще Герги шаро агне,
шаро агне, пещ печено,
и то да е преди слънце,
преди слънце с право сърце .

Навсякъде, преди да заколят агнето, го окичват с венец от зеленина. В Главиница момите правят венеца вечерта срещу празника и го оставят цяла нощ да стои под звездите. След като окичат агнето, дават му да близне сол и го захранват с малко трици, за да е сито жертвеното животно. На дясното рогче на агнето, а в Грънчарово и на двете, слагат запалена свещичка. В Подлез го прекадвяват с керемиди или със свещ, а в Главиница на свещта връзват цветя и зеленина с червен конец. При каденето стопанката обгаря на 3 места вълната по гърба му. Агнето захранват и кадят в кошарата или на двора, а в Кайнарджа и Нова Черна – вкъщи до иконата. Вярва се, че това осигурява пълни кошари и сита година. Има обичай гергьовската свещ цяла година да се пази до иконата. В Калипетрово през лятото я палат, за да прогонват градоносните облаци.

Колене на курбана

Агнето се коли на чисто място от най-възрастния мъж в семейството. За целта той се облича празнично и се закичва със зеленина. Коли агнето, обърнат на изток, към изгрева на слънцето, като се стреми кръвта да опръска стена, огнището или прага на къщата. По кървавите фигури се гадае за живота и здравето на членовете на семейството и за плодородието на нивите. В Иширково вярват, че ако се струпа много кръв на едно място, в дома някой скоро ще умре.

Печене на агнето – курбан в пещ

Напълнено с дреболиите, с ориз или булгур, агнето се пече в пещ цяло. Костите се прибират, не се чупят и не се изхвърлят, а заедно с кръвта се заравят на чисто място, за да не ги ядат кучетата. В селата Бабук, Нова черна и Алфатар това се прави, за да не умират овцете. В Главиница ги заравят на нивата за бекет, а в Иширково и Калипетрово – в саята, за да става мравуняк и да се множат овцете както мравките. В Зафирово пък ги заравят в мравуняк, за да се осигури бекет на нивите и голяма родитба при овцете и другите животни – както при мравките.

Месене на обредните хлябове

Рано сутринта стопанката замесва обредните хлябове, но преди да е изгряло слънцето по-младите жени от дома отиват на чешмата за вода. Те също са облечени празнично и са окичени по главите със зеленина. С цветя и зеленина са окичени кобилицата и бакърите, които за този ден са бели, прясно калайдисани, за да е чисто житото, да не е главниво. Обредният хляб задължително се меси в чисти нощви. Затова в повечето села преди да започне да меси хляба, стопанката остъргва нощвите с дървена лъжица. В Гарван това се прави с парá, а в Алфатар – със сребърна гривна. Нощвите се окичват с коприва, стръкове зелен чесън или клонки от круша, все с растения, за които се вярва, че имат силата да предпазят къщата от болести и черна магия.

Омесеното тесто жената покрива с месал и коприва. В селата Българка и Алфатар отгоре слагат женска дреха, за да се раждат много женски агънца, а в Калипетрово – дисагите, с които ходят на пазар, за да близнят овцете. Водата, останала от месенето, и тази, с която «месачката» си измива ръцете, се хвърля на чисто място – под трендафил или под плодно дръвче, а в Иширково – под хамбара, за да се «вди житото».

Украса на обредните хлябове

Гергьовските хлябове са с разнообразна и богата пластична украса, която е подчинена на основната насоченост на празника като земеделски и животновъден. Освен хляба за къщата през този ден се месят и хлябове със специална украса: в Иширково са наречени 'овчарка', в Калипетрово – 'говедарица' или 'овчарица', в Зафирово – 'харман', в Главиница и Нова черна – 'кошара', защото са предназначени за овчаря и говедаря. За празника се прави и хляб за раздаване, наречен 'гергьовски', както и по-малки хлебчета подавки. В Алфатар са кравайчета, а в Зафирово – питки. В Ценович за раздаване правят и млечник. При приготвянето му задължително разбиват брашното, яйцата и млякото едновременно.

Най-често украсата върху гергьовските хлябове е усукана на колело пръчка от тесто, наречена 'обръч'. Тя е отворена в единия край и символизира търлата, т.е. кошарата. В средата се слагат по-малки и по-големи топчета от тесто, които символизират стадото с овцете и агнетата. Хлябът в Иширково е ограден с дебел обръч от тесто, чиито два края се кръстосват на едно място. В средата се слага извита в единия край пръчка, наподобяваща овчарска гега, около която е разположено стадото, моделирано от по-малки и по-големи топчета тесто. Хлябът в Главиница е голяма пита, оградена с дебел обръч тесто, а в средата има малки топчета, които представляват копите от житни снопове. Наричат го 'харман'. Навсякъде се прави гергьовски хляб във формата на голяма пита с кръстен знак в средата, а по-малките хлебчета са с топче или също с кръст в средата. Най-характерната украса на гергьовските хлябове е писането, шаренето, пъстренето им с гергьовско кокалче от предния десен крак на миналогодишното агне.

Гергьовска трапеза

По традиция на обяд цялото село се събира на обща трапеза – това става в Гарван, Българка и Главан, или се събират хората от една махала, както е в Стрелково, Нова черна и Калипетрово. Най-често обаче на общата трапеза са само роднини и близки. В Калипетрово тя се прави навън, на открито, защото на този ден най-хубаво е да се седне на зелена моравка. На трапезата всеки носи печено агне, хляб, прясно сирене, пресен лук и чесън, които на Гергьовден отскубват за пръв път. Преди да започнат да се хранят, жените си раздават една на друга от всичко, което са донесли. Там, където трапезата е общоселска, попът първо прекадъва храната, след което селяните си раздават. В някои села, например в Подлез и Иширково, носят опечените агнета в църквата, където попът ги освещава, и след това се

събират по махали или пък близки и роднини на обща трапеза. Пак по традиция на попа се дават кожата и предната плешка на агнето.

На гергьовската трапезата и около нея през целия ден на празника се пеят песни и се играят хора и ръченици.

Люлеене на люлки за здраве

Този гергьовски обичай е характерен за цялото българско землище, както и за мюсюлманския празник Хъдърлез. Предполага се, че е унаследен от древността, тъй като е характерен и за другите славянски народи. Израз е на младостта, любовта и надеждата за добруване. Сутринта, докато се пекат агнето и хлябовете, младите се теглят на паланца (кантар), за да се види кой колко е наддал от миналогодишния Гергьовден, и се люлеят за здраве на специално вързани и окичени със зеленина и цветя люлки. На люлките пеят и си припаят един на друг. (вж. фиг. 2) Това продължава през целия ден. В Бабук ергените люлеят момите. Когато засилват люлките, наричат: „Толчени да станат житата, толчени да станат конопите!“, а по-малките момченца удрят момите по краката със зелена пръчка, за да каже всяка името на този, когото харесва.

Фиг. 2. Гергьовски люлки

Гергьовден и сватбеният обичай

Гергьовден е своеобразен завършек на сватбения обичай. Според старите народни вярвания млада булка не бива да стъпва боса по земята на Гергьовден, защото там, където стъпи, трева не никне. Обичаят *събуване и събличане на младата булка* се различава в отделните села. В Зафирово сутринта на празника зълвата събува единия чорап на булката и го хвърля върху плодно дръвче, за да ражда булката, да е плодовита. В Българка кръстницата води младата булка на чешмата сутринта. Там ѝ събува чорапите и ги пуска в коритото, за да се намокрят. Булката си измива краката с гергьовска вода и обува нови чехли, които кръстницата ѝ купува специално за този ден. В Главан кръстникът дава прошка на младата булка на общата трапеза пред цялото село. Тя му целува ръка, а той я опрощава с думите: *”Кумице, вече си простена!”*, след което кръстницата съблича единия ръкав на кожата ѝ, с който булката ходи извън къщи от сватбата до Гергьовден, независимо дали времето е топло или студено. Събува ѝ единия чорап и я обува с нови чехли. От този ден младата булка може да ходи боса и по риза. Това е своеобразен обществен акт, който приобщава младата булка към омъжените жени.

Завършек на празника

На Гергьовден или на следващия ден в Иширково, както и в повечето от изследваните села, на овчаря дават специално приготвения за него хляб, наречен 'овчарка', 'кошара', 'овчарица', както и месо от агнето, прясно сирене, чесън, т.е. от всичко, което е приготвено за гергьовската трапеза. Пак тогава или на следващия ден, наречен 'разпус', се подновяват старите и се сключват новите договори между калфи, чираци, овчари, говедари – с всички наемни работници в стопанството и дома.

Гергьовденските обичаи преди и сега

Гергьовденските обичаи и обреди започват да губят изконното си значение за добруджанеца след 40-те години на 20 век. Най-рано се разколебават вярванията, свързани с броденето на зли, вредоносни за човека сили, както и представите, свързани с вещици, магьосници, джадии и др., които според народната вяра обират максула (произведеното от ниви и роденото и добитото от животни) и практиките за предпазване от тях. В голяма степен са отпаднали също обичаите и обредите, свързани със захранването, запойването и обредното колене на жертвено животно, както и гаданията по вътрешностите му за времето и здравето в семейството. Не се спазват напълно обичаите и обредите около направата на гергьовските хлябове, тегленето на кантар, люлеенето на люлки, връзването за зелено дърво, общоселската трапеза, следсватбените ритуали с младите булки и т.н.

Празникът тържествено отбелязват именниците, които носят името Георги и производните от него.

След 60-те на XX век Гергьовден започва да се празнува на 6 май като Ден на овчаря и пастиря. От древния празник, наситен в миналото с богата обредност, в новия Ден на овчаря и пастиря от нея преминават само отделни моменти, които имат предимно развлекателен характер. На този ден в някои от селата, където животновъдството е силно развито, се правят общи трапези, които са продължение на общоселските събирания от стария празник. Както в миналото, така и сега те завършват с буйни хора и веселие.

3. Гергьовден - Ден на храбростта и на Българската армия

Ако в миналото Гергьовден е бил само един от най-тачените празници, прославящ свети великомъченик Георги и неговите дела в защита на християнството, с времето той е станал и професионален. Светецът войн, покровител на стадата, станал и покровител на българската армия и бойните знамена. Гергьовден в България се нарича денят, в който се чества свети Георги Победоносец. 6 май у нас е и Ден на храбростта.

До голяма степен този празник произлиза от легендата за св. Георги, в която той се преборва със страшна ламя, подвиг, който го превръща в класическа митологична личност за славянските и балканските народи и герой на песенния фолклор. Георги обаче е историческа личност, един от мъчениците в християнския свят. Роден е в малоазийската област Кападокия в благородническо римско семейство. Родителите му също били християни. Красив, смел и с отлично образование, Георги още като юноша постъпва в римската армия. Неговата храброст и доблест не останали незабелязани и от самия император Диоклетян – един от най-яроствните гонители на християните. Императорът не можел да повярва, че неговият любимец също е християнин. Отначало той го увещавал с добро да се откаже от вярата си. Георги обаче бил непоколебим и посрещнал с Божията помощ последвалите жестоки мъчения. Мнозина от войниците и офицерите, виждайки непоклитимата му вяра, започнали да приемат християнството. Своята вяра в Христос изповядала и съпругата на императора – Александра. Разгневен,

Диоклетиан заповядал Георги, да бъде обезглавен с меч. Посекли го на 23 април (6 май). Днес тленните останки на светеца се пазят в манастир край Бейрут.

На този ден в София се провежда тържествен военен парад, превърнал се в традиционен. В него участват представители на всички родове войски и военна техника. През площад "Батенберг", където се провежда парадът, преминават българските рейнджъри, гвардейци, моряци, а над него – самолетите изстребители. След като бъде направен водосвет на българските бойни знамена, парадът минава пред президента и висшите военни.

Денят на храбростта започва да се чества в Българската армия още с нейното създаване. Празникът официално е учреден на 9 януари 1880 г. с указ на княз Александър Батенберг.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Гергьовден е част от богатата култура на християнския и на мюсюлманския свят. Името на светеца е нарицателно за храбър войн, жертващ се за вярата и за спасението на хората, за покровител на животинския и растителния свят. Това, че неговите качества го сродяват с върховните богове на едни от най-широко разпространените езически религии, го прави още по-значим, защото се вярва, че именно той е в състояние да осигури закрила от стихии (змея, ламята), както и здраве, дълъг живот, богато плодородие и благоденствие за всички. Затова унаследените от древността езически заедно с по-късно установените християнски ритуални и обредни практики представят силната вяра и почит към светеца покровител и войн на хората с различен етнически произход и изповядващи различна религия.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Арnaudов, М. Студии върху българските обреди и легенди, изд. БАН, С., 1971
- [2] Арnaudов, М. Очерци по българския фолклор, т. I, изд. "Български писател", С., 1968
- [3] Велев, Г. Български народен календар. Основи и същност. Ч. I, С., ИТ "Тангра", 2000
- [4] Колева, Т. Гергьовден у южните славяни. С., 1981
- [5] Маринов, Д. Народна вяра и религиозни народни обичаи. С., II фототипно издание, стр. 592
- [6] Съботинова, Д. Откоleshно време. С., 1998
- [7] Теодоров, Е. Древнотракийското наследство в българския фолклор. С., НИ, 1972, стр. 9.
- [8] Пак там, стр. 11
- [9] Шейтанова, В. Празничен календар на българина. ИК "Парнас"

За контакти:

Д-р Цонка Стайкова Иванова, ВУ «Земеделски колеж», филиал – Русе; E-mail ts.s.ivanova@abv.bg

Надежда Валентинова Василева, студентка II к., спец. «Икономика на туризма», ВУ «Земеделски колеж», филиал – Русе, E-mail nadi_88@abv.bg.

Сирни заговезни и Курбан Байрам в гр. Ветово, Русенско

автор: Деница Недева
научен ръководител: д-р Цонка Иванова

Abstract: *The following presets the practice of the ritual of asking and forgiveness which is distinctive for the Christians and Muslims. The ritual is studied in the town of Vetovo and in the county of Rousse since there been living Bulgarian Christians and turks and tatar muslims.*

Key words: *the first Sun-day before Lent, Ramadan bayram, Sacrifice bayram, ritual practice, forgiveness, pagan, Christianity, muslimism*

ВЪВЕДЕНИЕ

От миналото до днес човешките взаимоотношения са важен фактор за развитието на обществото. Те са съществена част от ценностната система на човека и се изграждат и регулират на различни нива: семейство, училище, общество, трудов колектив. Те са в центъра на вниманието и на религиозните учения. Чрез специални ритуални практики на голяма част от църковните празници хората се учат на добротворство, почит и уважение към другите. Особено голямо внимание се отделя на семейните взаимоотношения, на общуването между поколенията, на разбирателството и хармонията в бита и труда. Това е основна задача и на източноправославната църква.

У нас почти няма чисто етнически селища. Географското положение на нашата страната, преселенията на народите, формирането на българската нация от няколко етноса и многовековното ни историческо развитие, в което има продължителни периоди на свободно развитие и на робство, на езичество и на християнство, както и много културни фактори са предпоставките българските селища да със смесено в етническо отношение население. Преодоляването на битовите, културните и религиозните различия е предизвикателство пред всички хора през съвместния им живот. В голяма степен регулирането на тези различия е задължение и грижа на религията, било то християнска или мюсюлманска.

Град Ветово е типичен пример в това отношение. В него от векове живеят хора от различни етнически произход. Разбирателството между тях има за резултат урбанистичното развитие на Ветово, разкриването на предприятия, модерното земеделие, интензивния образователен и културен живот и т.н.

Интересът към прошката като ритуална практика сред християните и мюсюлманите се пороци от наблюдението, че именно тя е в основата на разбирателството между българи, татари и турци в града, разбирателство, положено в миналото, живо и до днес.

Предмет на изследване на настоящия доклад е *прошката като ритуална практика в гр. Ветово*, която е характерна за всички етнически групи, независимо от религиозната им принадлежност, и която се иска и дава на християнския празник Сирни заговезни и на мюсюлманския Курбан Байрам. За целта е направена анкета на жители на града, представители на посочените етноси.

ИЗЛОЖЕНИЕ

1. Ветово – история и съвременност

Ветово се намира в Северния централен район на България на около 40 км югоизточно от гр. Русе. Неизбродни гори, просторни пасища и плодородното поречие на река Бели Лом – това е природата, сред която е разположено селището. Благоприятните природни условия и географското местоположение са отлична предпоставка по тези земи да се заселят хора още в далечното минало – според историческите източници от времето на Римската империя.

През Ветово минава един от най-старите пътища у нас, който до днес свързва Русе (Сексагинта приста) с Истанбул (Константинопол) през Разград, Шумен и Върбишкия проход.

Наследство от Първото българско царство е скалната църква в местността Чуката, която се намира близо до река Бели Лом. И до днес в местността Крушака се намира оброчището Райчов камък, на което са правели жертвоприношения (курбани) за дъжд и по други религиозни поводи.

Едно от важните доказателства за съществуването на селището на сегашното му място е фактът, че непосредствено след падането на България под османско робство именно тук отсяда турско население. Основание за това твърдение е, че сред турското население се е запазило предание, според което земята около сегашното селище била владение (хас) на турски военачалник. Той, след като „съградил своята и още няколко къщи, отишъл на воденица на Лома.”

Земите на селището били дадени във владение на турски военачалник, още по времето на османските завоевателни войни на Балканския полуостров. Много вероятно е на това място той да е заварил празно или опожарено българско селище или да е прогонил местното българско население и да е заел неговите опразнени домове. За това твърдение могат да се приведат два аргумента:

* Още през първите години на робството в районите южно от река Бели Лом (Лудогорието, Русе и околните села) насилствено са заселени компактни маси от движещите се след войската турски родове – земеделци и скотовъдци. За настаняването и оземляването им са използвани жилищата и заграбените от местното население имоти.

* В посоченото предание се разказва, че военачалникът отишъл „на воденица край Лома”, което означава, че в района около Ветово е имало развито земеделие, мелничарство и тепавичарство, а мелниците винаги са били собственост на българи.

Според преданието по време на робството стоките от пристанището в Русчук към Шумен и Варна се пренасяли с кербани. Кербанджиите се уговаряли да спират за почивка във „Ветуа”, т.е. – на „хълмиста поляна”.

За първи път името на селото се споменава в писмен документ от 1694 г. във връзка с данъка „джелеб кешани”, с който били облагани по-едрият животновъди във вилаета. Но в документа не е указан етническият произход на населението, защото с този данък се облагали всички. Широко разпространено е мнението, че от заселването на първите турци до първите години след Кримската война (1853-1856) в селото не са живеели българи. Но в регистрите на Русчушкото валийство от 1734 г. за събирането на данъците „бедел и билдар” е записано, че с тях е облагано и българското население.

Кримската война е причина да се промени етническият състав на населението и във Ветово. След нея турското правителство приема в пределите на империята компактни маси татари. За да се усили северната граница с мюсюлманско население, което да потиска свободолюбивия дух на българите християни, турските власти заселват татарите южно от река Дунав. По тази причина и във Ветово са настанени няколко татарски семейства, които създават махалата, позната и до днес като „Татарска”.

Днес във Ветово живеят около 5000 жители – етнически българи, турци и татари. Освен това тук обитават и роми, чиито традиции не са обект на това проучване.

Във Ветово българите са християни, а турците и татарите – мюсюлмани. Както е известно, християнството и мюсюлманството изповядват общи нравствени ценности, унаследени от юдеизма и от още по-ранни религии. В много случаи се наблюдават и аналогични ритуални практики, съпътстващи християнските и мюсюлманските празници. Общото се дължи и на многовековното съжителство на хората, а след Освобождението – на общия труд, основно в областта на

земеделieto и животновъдството, и на стремежа селището да придобие съвременен културен облик. За всички е ясно, че това може да се постигне само с общите усилия на всички жители, което изисква разбирателство и уважение в човешките взаимоотношения. Те се възпитават първо в семейството и един от традиционните обреди за българи и мюсюлмани, които целят хармония между хората, е *искането и даването на прошка*.

2. Сирни заговезни, Курбан Байрам и прошката като ритуална практика във Ветово

Подробно проучен и описан в българската етнологика и етнографска литература е периодът на Великия пост в *християнството*. Той основно е съобразен с официалния църковен канон, но в същото време в миналото, а в някои населени места и днес, се изпълняват някои обреди, които отвеждат към още по-далечното минало, във времето на езичеството.

Православната църква нарича началото на Великия пост „преддверие на божественото покаяние“, защото хората, постейки, се отказват от своите грехове, „очистват се“ и се доближават до Христос, т.е. от „физически хора се превръщат в духовни човеци“. Първата седмица от постите българите наричат „сирна неделя“, „сирница“, „сирни поклади“ или „прошка“, защото православната религия разрешава консумацията на масло, сирене и яйца. Източноправославните християни празнуват Сирни заговезни (Неделя сиропустна) в неделя, седем седмици преди Великден и една седмица след Месни заговезни – църковен празник, на който се заговява с месни ястия („говей“ означава „постя, въздържам се“). Църквата определя този ден като празник на всеобщото опрощение. На вечерната служба (вечерта на Сирни заговезни) присъстващите в храма се молят за прошка. След изпълненото с разкаяние обръщение към Бога молещите целуват иконите и кръста в ръката на свещеника и взаимно се опрощават, като по-младите целуват ръка на по-възрастните. С това се изчерпва църковният християнски ритуал на искането и даването на прошка.

Народният обичай обаче е много по-богат и съдържа множество езически практики. Димитър Маринов [1] е от учените етнографи, които подробно изследват обичаите на Сирница в цялата българска етническа територия. Той приема, че названията за означаване на празника са два типа с близко звучене в отделните краища на страната. Първият тип название се определя от обредната храна, използвана на празника: Сирница, Сирни заговезни, Сирни заговелки, Заговялка, Алва пазаръ (Източна България), Сирни поклади (Западна България), Сирна запошка (Югозападна България). Второто название пък е свързано с обичаите, които се изпълняват на този празник, и се среща в Западна България и в Родопската област: Прощчани поклади, Прочка, Пустовете, Ората, Орадие. В обичайния празничен комплекс се разграничават три основни обредни компонента: обредната трапеза, празничните огньове и кукерските игри.

През Сирната седмица, във вторник и петък, жените не перат, не чукат с бухалки и не простират бяло пране, за да не бие градушка през лятото. Широко разпространена е поговорката „Градът се сири през Сирница, а Тодорица го мятя“. С най-богата обредност обаче е наситена Сирната неделя. Още преди обед младоженците тръгват на гости у кумовите и в своите възрастни родственици. Те им целуват ръка и им искат прошка, защото вечерта, когато седнат около трапезата да заговяват, те трябва да са се помирили и опростили със своите роднини. „Прощавай!“ – казват младите, когато се наведат да целунат ръка. „Господ да прощава, простен да си!“ – благославят възрастните. Вечерта цялото домочадие се нарежда около трапезата, на която са подредени гозби от риба, баница със сирене и яйца, мляко и неизменната бяла халва. Вечерята обикновено е в кръга на няколко близкородствени семейства, в атмосфера на веселие. Най-малките членове на

семейството с нетърпение очакват традиционното „хамкане“ („ламкане“ или „люскане“). Те сядат на пода в кръг. Баба им завързва парче халва, сирене или варено яйце на дълъг червен вълнен конец. Единия край на конца тя завързва на гредата на тавана или на хурката си. Другия край с халвата разклаща сред седящите деца, които държат ръцете си зад гърба. Всяко се стреми да захапне люлеещото се парче халва. След като някое дете успее, бабата запалва конца и по начина, по който той гори, тя гадае дали годината ще е плодородна, ще се плодът ли домашните животни и дали още неженените членове на семейството, ще се задомят. Пепелта от изгорелия вълнен конец се пази за лек.

След вечеря мъжете гърмят с пушки, като по този начин известяват началото на Великденските пости. Гърмежите имат за цел да осигурят благополучен приплод на овцете и роенето на пчелите. Вярва се също, че гърмежите и шумът ще пропъдят бълхите.

Съществен момент в сирнишката обредност представляват паленето и прескачането на големи огньове. През цялата Сирна седмица момчетата събират клони и царевична шума, които носят на високи места извън селището. Подреждат клоните и шумата около висок кол, на върха на който в някои райони забучват глава на петел, заклан през Месните заговезни. По махали младежите се съревновават да събират клони, за да направят най-високите купни. Вечерта на Сирната неделя те запалват огньовете, които в различните места се наричат „оратници“, „олелии“, „сирници“, „курковници“, „ойдалелии“ или „урбалки“, а във Ветово – „олелинги“. Високо лумналите в привечерния мрак огньове осветяват далеч наоколо и създават особено настроение у всекиго. Действиата около огъня включват още изричането на различни хумористични римувани стихове (често пъти цинични), прескачането му, както и разхвърлянето на загасената жаравя. Във Ветово участниците задължително са маскирани и извършват ритуала мълчаливо. За разлика от другаде, където участници са само млади мъже и момчета, тук участват мъже, жени и девойки. Предпазният характер на тези огньове е ясно изразен както в действията, така и във вярванията, свързани с огъня. Всеобщо е народното схващане, че докдето стига светлината на този огън, дотам през лятото няма да падне градушка. Прескачането на огъня пък цели предпазването от бълхи.

Всички тези практики представляват магически по тип действия с предпазна и профилактична функция и затова развлекателният днес характер на тези обичаи в древността е свързан с действия, които са имали сериозно предназначение за изпълнителите и зрителите.

Хората на Сирни заговезни са последните зимни хора. От Сирната неделя до Великден се преустановяват и сватбите.

През Сирната неделя в западните райони на България се връзват люлки и младите се люлеят за здраве, като припаят кой момък коя мома ще вземе. Във Ветово тогава ергените крадат дворните порти на момите.

Един от най-типичните и най-интересните моменти от празничната обредност на Сирница, а и изобщо в традиционния български календар, са народните маскарадни обичаи и игри от типа на кукерските. Те са познати в Източна Тракия, в някои райони на Добруджа, Средногорието и Родопската област. Кукерите са мъже, най-често ергени, със зооморфни маски, облечени така, че да наподобяват съответното животно и с чанове на кръста. Кукеровден е понеделникът след Сирни заговезни. Тогава кукерите „играят“, за да прогонят злото и вредните животни.

Сирница с представените обичаи – особено с празничните огньове и кукерските игри – е един от най-обичаните български празници, отличаващи се със силно изведен социален характер. Въпреки множеството регионални варианти в обредността у нас, основният смисъл на тези обичаи остава един и същ: чрез редица магически действия и практики да се прогонят злите сили, вредните гадина и

насекоми, т.е. „лошотията“, която се активизира при настъпването на пролетта, и да се осигури плодородие, плодовитост и здраве на хората.

А ритулната практика *искане и даване на прошка* влияе положително върху семейните и социалните отношения.

Аналогичният ритуал *искане и даване на прошка при мюсюлманите* се извършва на празника Курбан Байрам. Тогава те принасят жертва, обикновено коч, в името на Аллах за изкупуване и опрощаване на всички грехове през изтеклата година. В мюсюлманството се празнуват два байрама – Рамазан (Шекер Байрам) и Курбан Байрам (Коч Байрам). Между тях има 70 дена промеждутък. Денят на празнуване се определя по лунния мюсюлмански календар. Месецът преди Рамазан Байрам се нарича 'рамазан' и през него се спазва пост (уруч, трепене, говеене). Тогава през деня до залез слънце не се приема храна и нищо не се пие.

Курбан Байрамът продължава четири дена. През първия, след молитвата в джамията, на която присъстват само мъже, семейството се събира на празнична трапеза. Тогава младите честитят празника на родителите си и искат прошка.

Традиционно на този празник по-заможните хора в знак на благодарност, че Аллах ги е дарил с богатство, дават месо от жертвеното животно на по-бедните,

За това как днес се иска и се дава прошка във Ветово, бяха анкетирани по един представител на всяка от трите етнически общности. Като носители на вярата, и с активното си отношение към традиционната култура те разказват за унаследеното от древността и съхранено във времето духовно наследство.

Драгана Недева (българка, християнка, средно образование, 74-годишна):

Големият християнски празник Сирни Заговезни българите тук празнуваме също седем седмици преди Великден. На трапезата слагаме баница, сирене и бяла халва. След вечеря изпълняваме обичая „хамкане“. Закачаме варено яйце или парче бяла халва за тавана и го завъртаме. Децата се опитват да го хванат с уста, без да си помагат с ръцете. Настава голяма веселба.

Много от ритуалите и обичаите на празника обаче са езически. В Североизточна България такива са кукерските шествия, паленето на огън, тук го наричаме „олелинга“, и прескачането му за здраве. На този ден децата и възрастните се маскираме и обикаляме всички къщи, без да говорим, за да не се разпознаем. На олелинга се събираме млади и стари и се черним за здраве, а огъня, за разлика от другите места, прескачат и мъжете, и жените, за да се прогонят злите духове, болестите и змиите.

Тук, във Ветово, през нощта на Сирни заговезни ергените крадат портите от дворовете на тези моми, които харесват, а сутринта бащите на девойките тръгват да търсят портите си. Това е предупреждение, че в най-скоро време ще бъде открадната и момата!

На този ден обаче извършваме нещо много важно: всеки член от семейството с целуване на ръка иска и получава прошка от по-възрастните. Така укрепваме доверието между нас и живеем още по-сплотено.

Мехмед Велиев (турчин, мюсюлманин, средно образование, 77-годишен):

Турците принадлежим към ислямската религия и празнуваме два големи свещени празника – Рамазан и Курбан Байрам. Рамазан Байрам няма точна дата. Предходният месец преди Рамазан постим в продължение на тридесет дни, които се наричат „месец рамазан“. Приемаме го като дар от Аллах за успешно приключен пост и празнуваме три дни. Първият ден от рамазан мъжете ходим на гробовете на починалите си близки и докато не се върнем, празникът не започва. Вторият ден е много важен за нас, защото младите целуват ръка на по-възрастните, за да поискат и получат прошка. Всички спазваме този обичай, защото той ни сплотява, прави ни още по-близки. Третият ден на празника продължава до късен следобед. По време

на празника алкохол не се пие и не се яде свинско месо, а по време на постите от изгрев до залез слънце не трябва да се яде абсолютно нищо.

На трапезата на Рамазан се поднасят сладкиши и баклава, задължително нарязана на квадрати.

А на първия ден от празника Курбан Байрам всички мъже, хубаво облечени, посещават джамията, където ходжата произнася празнична молитва. След като се приберем, празникът започва с обща трапеза. Курбан Байрамът приключва в късния следобед на четвъртия ден.

Курбан (кабуре) означава `станах близък до Аллах`. Вечерта преди Курбан Байрама се пренася в жертва овен. Жертвоприношение е позволено до третия ден на празника. Главата и гърбът на овена се боядисват с червена боя и му се поставя червена панделка. Той трябва да е най-едрият и да е най-малко на шест месеца, за да не се е отделил от стадото. Ако се пренесе в жертва коза или теле, седем човека трябва да си разделят месото, от което приготвят домашна наденица. Половината от курбана се раздава на бедните, но месото трябва да бъде от дясната страна на животното.

И на този празник с целуване на ръка се получава прошка.

Хюлия Маджирова (татарка, мюсюлманка, висше образование, 33-годишна):

Татарите принадлежат към ислямската религия. Ние сме сунити. Предците ни са пристигнали в България след Кримската война и се установили в Североизточна България. Най-компактно население на татари има тук, в град Ветово. Все още са живи някои наши характерни традиции, въпреки че двата сакрални празника Рамазан и Курбан Байрам отбелязваме едновременно с другите мюсюлмани. Посрещаме байрама празнично облечени, обичай, който се спазва предимно от възрастните. За празника възрастните татарки оцветяват ръцете си с червена къна, обличат саморъчно изработени дълги тюркоазеносини или червени рокли, обшити с пайети и синци. Друг аксесоар към традиционното женско облекло е корона на главата, подчертаваща красотата на татарската девойка. Синият цвят символизира нашия традиционен флаг – конска опашка на син фон.

Характерно за мъжките носии на татарите от Ветово са богатите с нашивки ризи, елечи и потури. Открояващ се елемент са металните халки, които се поставят на носа и крайниците в знак на величието, мощта и богатството на татарина.

В навечерието на празника малки деца се събират на групи и обхождат татарските семейства, като пеят характерна за празника татарска песен, с която пожелават здраве, щастие и благоденствие на семейството. Стопаните ги даряват с пари, сладки и най-вече с бонбони, защото Байрамът е шекер (сладък).

На празничната трапеза поднасяме питки, наречени „колачета“, и халва, които също така се раздават на съседите за здраве и в памет на починалите. Легендите разказват, че в този ден душите на мъртвите посещават домовете си и по този начин ние се стремим да ги умилостивим.

На Рамазан Байрам по-младите целуват ръцете на по-възрастните в знак на уважение, а тези, които са били в конфликтни отношения, искат и получават прошка.

Курбан Байрам празнуваме седемдесет дни след Рамазан Байрам, но различното при нас е, че принасяме в жертва по два овена. Първото животно се коли ден преди байрама и е за мъртвите, а за живите в деня на самия празник се принася в жертва друго животно, с чиято кръв се намазват челата на децата. Основните ястия на трапезата задължително трябва да бъдат седем или девет: супа от леща, баница, баклава, мляко с ориз, халва, кисело зеле и яхния с месо от жертвеното животно.

Рано сутринта на празника мъжете посещават джамията, където слушат празнична молитва. След като тя приключи, според възрастта си мъжете се редят,

като най-малкият целува ръка на по-възрастните в знак на уважение, а след като я целуне, поставя ръката на челото си и изрича: „Байрам болсун“ (Честит празник).

Четиридесет дни продължава строгият пост, който спазват татарите преди Курбан Байрам. Смята се, че така пречистваме както душата, така и тялото си.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Общият произход на християнството и мюсюлманството, еднаквите ценности, които те проповядват, и продължаващото вече векове съжителство между българи, турци и татари в град Ветово е оказало влияние и в техните традиционни битови и религиозни празници.

Християнският Велик пост кореспондира с мюсюлманския месец рамазан така, както християнският празник Сирни заговезни кореспондира с мюсюлманските Рамазан и Курбан Байрам по искането и даването на прошка. И в двата случая се откриват общите цели: пречистване на душата и тялото и хармония и разбирателство в рода. Различията в някои от ритуалните практики, присъщи за тези празници, между татарите и турците мюсюлмани не променят характера и целите на празника. Те са само доказателство за съхраненото във времето етническо самосъзнание на татарите.

Живите все още езически обреди и обичаи, които съпътстват християнския празник Сирни заговезни, са загубили значението си, което са имали по време на езичеството, и днес имат повече развлекателен характер.

Едно обаче обединява хората от трите етноса във Ветово – *искането и вземането на прошка* – ритуал, който се извършва в рода и осигурява неговата сплотеност и просъществуване, което е и основата на ценностната система на всички, без значение от техния етнически произход и на религиозната им принадлежност.

ЛИТЕРАТУРА

1. Етнография на България. Т. III, БАН, С., 1985
2. [1] Маринов, Д. Народна вяра и религиозни народни обичаи. БАН, 1994
3. Попов, Р. Кратък празничен народен календар, БАН, С., 1993
4. Православен календар с описание на църковните и народни празници, изд. ПИК, В. Търново, 1993

За контакти:

Деница Красимирова Недева, студентка I к., спец. „Икономика на туризма“, ВУ „Земеделски колеж“, филиал – Русе; e-mail

Д-р Цонка Стайкова Иванова, преподавател във ВУ „Земеделски колеж“, филиал – Русе; e-mail ts.s.ivanova@abv.bg

Магическата сила на водата и ритуалът превъртане на вода

автор: Катерина Генова
научен ръководител: д-р Цонка Иванова

Abstract: Till ancient times the water is known of it's magic powers to heal, protect and purify people. People from all over the world honor the water-ghosts and make great sacrifices to them. The water is a symbol of the moon, the eternity and the infinity. Because of that it is used in most of the magic rituals. The water takes a great place in the bulgarian mythology. One of the most powerful bulgarian magic rituals is the so called "turning of the water". It is used to heal psychic disorders, causing different types of depressions, fears, illnesses and troubles.

Key words: water, magic, powers, river, heal, ritual

ВЪВЕДЕНИЕ

Водата във Вселената е уникално вещество – без нея нашето съществуване не би било възможно. Научен факт е, че от водата са се зародили сушата и животът. Затова и в митологичен план тя се свързва с първотворението. Водата съставлява 70-90% от човешкия организъм и три четвърти от планетата Земя. В нея се намира голяма част от животинския и растителния свят на Земята. Съществува научна хипотеза, че водата възприема всяко въздействие върху нея и го запамятава. Хипотезата има много последователи - учени от САЩ, Русия, Япония, България и от др. страни. Масару Емото [1] провежда множество експерименти с вода, подложена на музика, слово, мисли и фотографии, прикрепени към съда, в който тя е налята. Той стига до извода, че водата силно се повлиява от това въздействие и като резултат променя структурата си. Предполага, че в такива случаи водните молекули образуват течни кристали, в които се съхранява всичко, което се вижда, чува и усеща. Според изследователите човешката енергия също въздейства на водата и влияе върху нейните свойства. Например, когато сме заредени с положителна енергия и мислим позитивно, посегнем към водата и ѝ кажем „благодаря“ преди да отпием, качеството ѝ се подобрява. Емото документира това с богат снимков материал на вода преди и след външното въздействие върху нея. Макар подходът му да не е строго научен, а изводите му за „паметта“ на водата да са спорни, те са аналогични на изводите на руските учени Дерягин и Чураев от 1971 г., когато за първи път в света те изследват „паметта“ на водата.

В Научноизследователския център по медицинска биофизика (НИЦМБ) в София, създаден през 1993 г., български учени също изследват уникалните свойства на водата. Те проучват промените в структурата ѝ в резултат от взаимодействието ѝ с лекарства, билки и хомеопатични разтвори. Според ръководителя на НИЦМБ д-р Игнат Игнатов водата притежава необикновени химически и физически свойства, както и огромен потенциал да запамятава всяко въздействие върху нея.

Независимо от големия научен интерес към тази уникална природна течност тя остава едно от все още неразгаданите докрай химични съединения. Днес са известни 150 изотопни разновидности на водата и около 200 разновидности на леда. В зависимост от химичното и минералното ѝ съдържание, от мястото на добиването ѝ и от външните въздействия върху нея водата е позната под различни имена: минерална, силициева, тежка, „жива“, „мъртва“, светена и т.н. Независимо от това тя продължава да пази тайните на магическата си сила, на които тайни хората са подвластни от дълбока древност.

В миналото хората вярвали, че водата е повелителка на луната и съчетанието ѝ с нейните символи (нощта, мрака, звездите и др.) неимоверно увеличава силата ѝ. Вярвали още, че така, както живият организъм не може да съществува без вода,

така и човешкото тяло не може без душа. Затова възприемами водата като символ на душата. Вярвали в мощната ѝ оплодителна сила, използвали я за лекуване и като „катализатор“ в много магии.

Много ритуални и обредни практики с вода са не само важна част от религиозните и фолклорните ни празници и обичаи, но са и неизменна част от нашето битие, например при изпращане за сполука се излива вода, напиването на вода, измиването при смърт и т.н. Извършваме ги, без да се замисляме на какво се дължи скритата им сила и откога и защо съпътстват живота на хората. Факт е, че са наследени от времето на паганизма, и че ритуалните практики, свързани с магическата сила на водата, са аналогични не само сред славянските народи. Християнството не е унищожило вярването, че водата е най-голямата природна сила, а е включило в календара си много езически обреди с нея, като ги е приело в своята обредна система.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Силата на водата се признава от всички религии по света. Например индусите считат, че водите носят необикновена женска енергия – shakti, и затова голяма част от храмовете им са разположени в низините на река Ганг, която е олицетворение на богинята Ганга. Те смятат водата там за свещена и вярват, че тя има способността да пречиства душата на мъртвите и заради това повечето вярващи индийци желаят да бъдат кремирани и прахът им да бъде хвърлен в Ганг.

В източните религии водата е вечността и безкраят. Не случайно китайският символ за вечност се изобразява с реки и течаща вода.

От древни времена е известно и шаманското почитане на водата като дух. Водните духове играят водеща роля и в митологията на циганите по целия свят. Например румънските цигани почитат „Wodna Zena“ (Водна жена). В нейна чест те изливат няколко капки вода на земята, след като напълнят стомните си. Смятат за оскърбление предлагането на вода, без изпълнението на този ритуал, тъй като това би разгневило Водната жена. И унгарските, и румънските цигани никога не наливат вода срещу течението, за да не се раздразни водният дух. Според тях, ако човек налива вода нощем, трябва да духне 3 пъти над стомната и да излее няколко капки от нея върху жарава.

И днес водата се използва в магии за любов, пречистване, лечение, дружба, красота и т.н. Приема се, че тя има силата да носи енергията на творческото въобръщение, духовността и медитацията и да ги предава на пиещия. Водата, използвана в някакъв ритуал (без значение дали е религиозен, или не), се счита за светена и се използва от православните християни при кръщенета, сватби, причастия и др.

Най-голяма магическа сила имат *мълчаната, неначната, цветната и светената вода*, както и водата, загребана отведнъж и донесена от щастливо момиче – с живи родители.

Мълчаната вода се носи от чисто момиче (или млада булка) в невестини дрехи през нощта – преди изгрев слънце. Тя се налива от три източника и се носи при пълно мълчание. Човешки глас не бива да я стряска, за да не развали магията ѝ и да донесе зла сила по нея. Ако носещият водата срещне някого по пътя, трябва да отпие три пъти от стомната. С такава вода се посрещат младоженците в новия им дом и се топят китките и пръстените на Нова година, Гергьовден и Еньовден. С мълчана вода се замесват и обредните хлябове за сватба и Гергьовден.

Цветна е водата, в която са потопени цветя, билки, пъпки и/или други части на растение. Тя има силата да предава жизнеността на зеленината и красотата на цветята на хората и затова с такава вода се мие булката преди сватбата.

Светена вода е тази, в която е бил потопен християнският свети кръст. На Йордановден в такава вода се къпят децата, момите и младите булки, за да са здрави и плодови.

Лявата вода се налива от място, където водата завива наляво. За нея също се вярва, че има голяма продуцираща сила. Вероятно в миналото са я свързвали с опозицията ляво – дясно, т.е. с нощния завой, който прави Слънцето към новата зора.

Българите, както и всички славяни, вярвали, че всяка вода си има *стопан* – пазител в образа на свещено животно (жаба, риба, птица и т.н., но най-често змия), което не бива да се убива: ако някой го направи, ще го сполетят големи беди. Водата се обитава и от самодиви, русалки и други духове, от които човек трябва да се пази, но при нужда те може да му помогнат. Когато се ходи на такива чешми, извори или кладенци, е хубаво да се остави някакъв белег (конец от дреха, камъче, хартийка). Белегът играе ролята на жертва. На водата и на нейните духове се принасят и по-големи жертви и се колят курбани.

Нощем вода се пие в мълчание, за да не сполети зло, а най-доброто изцеление с течаща вода е преди да изгрее слънцето. Добре е молитвите за здраве, любов, късмет и т.н. да се изричат над вода, която после да се изпие.

Поради магическата сила на водата да очисти и предпазва, повечето обичаи се извършват край водоизточник, а къпането, запойването, пръскането и обливането с вода са едни от най-често срещаните ритуални практики на българите. Примерите са много: лазарките хвърлят венците си във водата, Еньовата буля гадае през два бряга, момиченцата от свитата на пеперудата след обрета се изкъпват в реката, къпят бабата-акушерка на Бабинден, именниците също се къпят и т.н.

Водата играе съществена роля и в бита на българите. Защото тя тече бързо и отмива всичко по пътя си, ние я възприемаме като извор на живот и плодородие. Затова съществуват множество заклинания („Да ти върви по вода“) и поговорки („Без хляб може, ала без вода не може“; „С водата шега не бива“, „Огън и вода хатър не знаят“ и др.), с които народът ни отдава дължимото ѝ. Тъй като тя е по-могъща и от огъня, битова пословицата: „На огъня поклон до колене, на водата – доземи.“

В митологията има и множество вярвания и знамения, свързани с водата:

- Който пие вода в шепа, ще носят душата му в шепа на оня свят.
- Ако разлееш вода, без да искаш, носи късмет – ще вали дъжд.
- Съд с вода не се оставя върху огъня, без да се вари нещо в него, за да не е ялов добитъкът.
- Ако мъж пръв пие от стомната, водата в нея ще е сладка.

1. Роля и функции на водата в семейните ритуали на българина

Във всяка световна религия водата се приема като средство за пречистване. В християнската – също. Християнската църква си служи със *светена вода* и затова извършва няколко вида освещаване на вода. *Малък водосвет* се прави за поръсване за здраве, за освещаване на дом и др. под., като това може да се осъществява по всяко време на годината и деня и на всяко място. *Великият водосвет* се извършва само в храмовете в навечерието на християнския празник Богоявление (Йордановден). Освещава се и цялото водно пространство (река, езеро, море, извор). Тази практика води началото си от ранната църква и има за цел да възпомене кръщенето на Исус Христос във водите на р. Йордан чрез потапяне на Светия кръст. Много от езическите празници и ритуали, свързани с водата, се приспособяват към новата религия и намират място в християнския православен календар: Игнажден, Бъдни вечер, Мръсните дни (от Бъдни вечер до Йордановден), Васильовден, Попова коледа (5 януари, тогава водата се освещава в църквата), Ивановден, Бабинден, Антоновден, Атанасовден, Трифоновден, Тодоровден, Блоговец, Връбница, Йеремя, Спасовден, Вартоломей, Горещници, Секновение (29

август – на този ден водата става по-студена, също както нощта става по-дълга, и къпането в реките след този ден е опасно) и Симеоновден.

Ако се проследят обредите и ритуалите с вода, извършвани в тези дни, се констатира, че, отново с магическата си сила, тя трябва да осигури здраве, красота, сила, плодородие, плодovitост при хората и животните, да прогони злото и да пречисти душите и домовете. Три са обаче дните в християнския календар, когато на водата се гледа като на средство за осигуряване на живот, здраве и абсолютно благополучие.

Богоявление (6 януари – Йордановден, Водици, Водокръщи). Ритуалите преди и на самия празник се свързват предимно с освещаване на кръста, водата и целия свят. Вярва се, че в полунощ водата в реките спира да тече и става лековита. След службата вярващите се отправят на тържествено шествие до най-близката река, където попът хвърля кръста. За него скачат нечетен брой младежи и се вярва, че който го намери, ще бъде здрав и щастлив през цялата година.

Съществуват различни обичаи и практики за приемане на богоявленската вода, но много от тях не са църковни, а чисто езически, магически или суеверни: от светената вода се пие и ръси за здраве; пази се за лек през годината; момичета сипват по малко във вратовете на всеки член от семейството, а именниците обливат; болните се къпят или пръскат с вода от мястото, от където е изваден кръстът; всеки отпива по глътка светена вода на гладно и измива ръцете и лицето си за здраве; момата умива лицето си, за да е бяло и червено през цялата година; в осветената вода се топят домашните икони; в нея се хвърлят три трески от бъдника, за да се прогони злото; с нея се заквасва хлябът и т.н. Обредното къпане на пеленачетата, сгодените и младоженците навръх Богоявление е символ на кръщението. В Югозападна България се къпят само младоженците и момченцата до едногодишната им възраст. Затова там празникът се нарича Мъжки водици. В Родопите същият обичай се нарича „хаскане“, поради възклицанията, които придружават трикратното потапяне във водата.

Гергьовден (6 май). Вярва се, че св. Георги отключва небесната вода, т.е. дъжда, росата и влагата. Затова и народът е създал много поговорки, свързани с този ден: „Всяка капка гергьовска водица (росица) е златна (жълта) жълтица“; „Гергьовски дъжд година храни“; „Колкото капки гергьовски дъжд в полето, толко крини зърно в хамбара“; „Гергьовски дъжд цена няма“; „Гергьовският дъжд е по-скъп от царската корона“, с които доказва възлещната оплодителна сила на водата на Гергьовден. И тук езическите практики и суеверието преобладават над църковната норма. Знае се, че Гергьовската вода е лява, мълчана, цветна, ненапита и цяла. Носи се рано сутринта от млада булка или мома, за да е плодovitа годината. За да се пречисти кръвта, се пие студена вода на гладно, най-добре от стомна. Всички хора се „къпят“ в росата за здраве, а болните се къпят в лява вода. Вярва се, че къпането в реката на Гергьовден предпазва от треска. С гергьовска роса се мият и лицата против лунички. С такава се замесват обредните хлябове и се заквасва млякото. Празничният хляб се замесва от девойка или млада булка с прясна цветна вода. Водата за замесване се топли върху жар и в нея се поставят трън, за да пази от зло, и клонка от бук, за да бухва млякото и да е в изобилие. С водата от котела за здраве се ръсят децата, невестите, харманът, кошарата и оборите.

Еньовден (24 юни). Вярва се, че на този ден слънцето се окъпва в жива вода и се обръща, за да тръгне към зимните си палати. Когато види по пътя си и поръси с възлещни лъчи, ще е здрав и щастлив. Затова всички се търкалят в росата за здраве и се къпят в реки или извори, защото се смята, че слънцето се е изкъпало в тях. В нощта преди празника не се точи и пие вода. Малкото момиче („Еньовата буля“) гадае на реката, по която минават въпросите на хората и техните отговори от отвъдното.

Безспорно водата е неизменна част от ритуалите на семейните празници на българина, поради нейните очистителни и защитни функции. Тя се свързва с границите между мрака и светлината и между световите, като в същото време е и медиатор между тях. Затова съществуват и много ритуали с вода, повечето от които представляват *бяла магия*, т.е. целят осигуряването на здраве, живот, психическо равновесие, и любов; тя гони и злите сили.

Гасене на плача. Нищо не би могло да устои на магическата сила на огъня и водата. В миналото вярвали, че ако плачът на новороденото е „наметнат“ откън, може да се „угаси“ от две съседки с магия. За целта на огъня слагали съд с вода и едната от жените пускала три пъти в него въглени, а другата я питала „Какво гасиш?“. Отговорът бил: „Два гласа гася, един оставям.“

Вечер, когато детето плачело, майката поднасяла под главичката му купа с вода и три пъти слагала в нея маша с въглени от огъня. След това хвърляла водата „там, където преваля слънцето“, като заедно с нея „хвърляла“ и плача на детето.

Баене с огън и вода. Действието и взаимодействието на огъня и водата предрежават ефекта от баенето – чрез тях се изобразява болестта и нейното премахване. Въглените символизират болестта, която се „гаси“ във водата. Това е показано и в текста на баячката:

*Излязла е змия
в дяволски корен,
с едно око огнена,
с друго око водна.
Пукна се водното,
та погаси огненото.*

Огънят и водата притежават и защитна сила. При баенето съдържанието на закланието се кодира във водата и по контактен път, чрез запойване или измиване, се осъществява изцелението. Водата трябва да е мълчана, чиста, лява, и светена. Чистата вода гони всички зли сили и осигурява сбъдването на закланието.

Разваляне на магии с мълчана вода и сол. Водата, звездите и солта са едни от най-силните помощници при развалянето на магии. Един от начините за разваляне на магия е следният. В шише се налива мълчана вода от три извора. Вечер (между 21:30 и 22:00ч. астрономическо време) се пълни метална кофа или котел с вода от чешмата, към която се добавя и мълчаната вода. Съдът се оставя да престои под звездите. В 3 часа сутринта (при трети петли) водата се топли върху печка, огнище или котлон (но не и с бързовар) до температура, поносима за къпане. Омагьосаният сяда в метално корито (не трябва да е пластмасово или вана) и слага между пръстите на краката си по щипка сол. С лявата си ръка полива солта на десния си крак и казва: „Боже Господи! Както солта се топи във водата, тъй да се стопи болестта от мен, дали от Господа, дали от дявола, дали от душманина!“ Същото се повтаря с левия крак, но с дясната ръка. После човекът полива по три пъти раменете си със срещуположни ръце, като съпътстващите думи са: „Боже Господи! Нека да изчезне лошата болест от мене!“ Накрая се облива прав от главата до петите с остатъка от водата. Мръсната вода се връща обратно в съда и се изхвърля на кръстопът. Този, който я изхвърля, не трябва да се обръща назад, когато се връща в дома си.

2. Ритуалът превъртане на вода

Превъртането на вода е древен български магически ритуал, който се използва за лечение на тежки психически травми и разстройства, водещи до различни страхове, фобии, болести и беди. Той се предава от поколение на

поколение и думите на заклинанието му се пазят в строга тайна, за да не загубят силата си.

Ритуалът се изпълнява от жена, която е наследила способността си да лекува с превъртане от своята баба или прабаба. Тя няма право да казва заклинанието на никого, докато не реши, че е вече време да го предаде на наследницата си. Това става в момента, в който усети, че не е достатъчно силна, за да поглъща негативната енергия, която приема чрез водата. Тогава жената избира своята наследница от малките момичета в семейството си и лично ѝ предава вълшебните думи.

Превъртането на вода протича по следния начин: В съд (шише, канче, чаша) се налива вода и се носи на баячката. Възможно е и тя сама да направи това, но е препоръчително водата да се носи от болния или от неговите близки. След като я вземе, жената започва да излива водата върху керемидата (за предпочитане е да е турска или циганска) и да я хваща обратно в съда, т.е. да я *превърта*. Докато го прави тя е с гръб към останалите и три пъти нашепва на водата магическото заклинание. Това осигурява около 12 *превъртания*. Никой не бива да разсейва баячката и да я откъсва от транса, в който е изпаднала. Ако баячката ще *превърта* на много близък член от нейното семейство, първо трябва да си сложи метална лъжица на кръста (в колана или престилката) и след това да започне. След приключване на ритуала болният или близките му хвърлят в краката на жената дребна парá, защото е прието, че това е „цяр за парá“. Получената вода трябва да се изпие преди да изгуби магическата си сила, т.е. в срок от три дена.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Описаните по-горе вярвания и ритуали доказват, че в древното разбиране на природата като живо същество, в различните митологии и религии главно място се отнежда на водата. Тя е свързващото звено между различните нива на Космоса, границата между живота и смъртта, и е един от четирите основни елемента – вода, огън, земя, въздух.

И днес водата не спира да озадачава учените със своите свойства, чрез които оказва голямо влияние върху живата и неживата природа. Тъй като има свойството да възприема и запомня влияния от околния свят, водата се използва за лечение на различни болести. Дори учените са съгласни с това. Затова и техните изследвания продължават.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Емото, М. Послание на водата, тт I-II, 1999 - 2001
- [2] Георгиева, И. Българска народна митология, София, 1983
- [3] Димитрова, А. Магии, ритуали и гадания - II част, пътеводител в света на магическото
- [4] Лиланд Г. Ч. Цигански магии, вещерство и гадателство
- [5] Маринов, Д. Избрани произведения, София, 1984
- [6] Старева, Л. Български магии и гадания, София, 2007
- [7] Старева, Л. Български обичаи и ритуали, София, 2007

За контакти:

Катерина Георгиева Генова, студентка I к., спец. „Икономика на туризма“, ВУ „Земеделски колеж“, филиал – Русе; e-mail: kqgbg@yahoo.com

Д-р Цонка Стайкова Иванова, преподавател във ВУ „Земеделски колеж“, филиал – Русе; e-mail: ts.s.ivanova@abv.bg

Общото и различното в българското и в руското коледуване

автор: Невяна Николаева
научен ръководител: д-р Цонка Иванова

Abstract: *The report represents substantial moments of the Bulgarian and Russian celebration of Christmas and the following Christmas carols. There has been make an attempt get explain the reasons about the likeness and difference in the ritual and ceremony practices, which are specifically for the celebration of Christmas in Bulgaria and Russia.*

Key words: *Christmas (specific rite- which is perform on the Christmas Day), ritual songs, christmas wishes*

ВЪВЕДЕНИЕ

Много често извършваме обредите по силата на традицията, без да вникваме в същността на действията си, в значението на облеклото и украсата му, с които тогава сме длъжни да бъдем, на предметите, с които си служим, и в смисъла на наричанятия и на песните, които изпълняваме. Приемаме ритуалните практики като даденост, унаследена от древността, на които възлагаме надеждите си за дълъг и щастлив живот, за здраве и добруване. Спазваме календара на религиозните и народните празници, защото ги приемаме като основна част от нашата национална култура, а те са аналогични на празниците на много от индоевропейските народи и в частност – на славянските.

Интересът към общото и различното в българското и в руското коледуване се пороци преди всичко от почти еднаквото съдържание и еднаквата цел на обредните песни и наричания, които се изпълняват тогава, – да осигурят здраве, богата реколта и благоденствие. Сродни по произход и език, българският и руският народ имат общ религиозен и – в голяма степен – празничен календар. В същото време обаче обредните различия са съществени.

Целта на доклада е да представи ритуалните практики по време на коледуването и да направи опит да обясни на какво се дължи общото и различното в тях.

ИЗЛОЖЕНИЕ

1. Възникване на календарната обредна поезия

Фолклорът е паметта на народа и основна част от неговата духовна култура. Той изразява ценностната система, вярата в доброто и съпротивата срещу злото на човека. Фолклорните творби са наситени с образи и символи, много от които с времето са загубили основното си значение, но продължават да са източник на знания за бита, труда и вярванията на хората.

Обредните песни са един от най-старите фолклорни жанрове. Предполага се, че са възникнали, когато оръдията на труда са били примитивни и човекът много остро чувствал пълната си зависимост от окръжаващата го природа. Затова обредните песни непосредствено се свързват с първобитния труд, който обезпечавал елементарни средства на съществуване чрез лова и земеделието. В тях са отразени древният анимизъм и антропоморфизмът. Този процес на създаване на песенния фолклор е характерен и за славянския етнос.

В дълбока древност, още до първото разселване и по времето на паганизма, славяните създават своя празничен календар. Той тясно е свързан с живота и поминъка на народа, главно със земеделието и животновъдството, и затова се определя като *аграрно-животновъден*. Тогава възниква и обредната поезия – едновременно за всички славянски племена. Още тогава тя е обособена на календарни, семейни и битови песни, които обаче са имали сродни обредни функции

и са се отличавали с близка по тип художествена система. Според съдържанието и посланията си песните се изпълнявали на съответния празник. Тогава се извършвали и обреди, които целели да осигурят богата реколта, да донесат здраве, щастие и благополучие на семейството и на членовете му поотделно. В същото време те носели веселие и създавали празничното настроение. Обредите обаче имали сложна същност. В тях все още личат следи от старинни примитивни народни схващания от епохата на докласовото родово общество и на ранния феодализъм. При родовообщинния строй човекът е бил в пряка зависимост от природата. Неспособен да си обясни нейните явления, той си ги представял като одушевени същества и вярвал, че може да им повлияе с определени магически действия и заклинания, за да си осигури богата реколта и благополучие. От това произлиза, а магията в разнообразните ѝ форми – профилактична (предпазна) и репродуктираща, която цели да осигури плодородие, охолство и богатство. Освен това магията се основава на вярата в силата на словото и на култа към предците, които се приемали за защитници и покровители на човека, способни да го бранят от злите сили. Обредите, извършвани на славянските празници, и съпътстващите ги песни съдържат отгласи от тези вярвания. Например в Русия култът към предците винаги е бил по-широко разпространен, отколкото в България. „Сдобряването“ с тях и умилостивяването им и днес е традиционна практика в много райони на страната.

С времето обредните песни все повече се обогатяват с битови мотиви, но като цяло те продължават да изразяват вярата, че чрез тях може да се повлияе върху природата и да се измоли от нея богата реколта, множене на стадата, здраве и добруване на семейството. Те възпяват силата на момъка и хубостта на девойката и в същото време образната им система е богата на различни митични същества.

Светогледът на славяните съществено се променя с историческото им развитие. С преминаването към феодализма се налага нова религия – християнската, която не успява да изкорени от народното съзнание езическите вярвания и празници, а ги осмисля и практикува в духа на своето учение. Християнството унаследява голяма част от езическите празници, свързани с труда и с промените в природата, включва ги в своя календар и ги адаптира към своята обредност. Така те с времето губят своя езически смисъл и съдържание, съхраняват само най-съществените си черти и се превръщат в обичаи. В някои случаи днес дори се възприемат като забавни игри.

Обособява се и друг вид обредни песни – религиозно-легендарните, които нямат народен произход, а са създадени под влияние на християнството.

Календарните песни са многобройни и разнообразни. Групират се в цикли съобразно обредите, към които се отнасят. За основа на това деление са използвани народният земеделски календар и промяната на годишните времена според движението на Земята около Слънцето. По този начин народните календарни празнични обреди и песни се делят на четири цикъла, следващи зимния и летния слънчев кръговрат и пролетното и есенното равноденствие. Като се има предвид трудовата дейност на селянина, зимният, пролетният и летният цикъл се обединяват в един, който обхваща предимно обреди, предназначени за осигуряването и подготовката на по-добра и по-богата реколта, а есенният цикъл, който е много по-кратък – с нейното прибиране. В миналото обредните и ритуалните практики се извършвали през определени дни и/или месеци от годината и така се превърнали в народни празници. Устната поезия на народа, свързана с този земеделски календар, получила названието *календарна обредна поезия*.

Евдокия Метева [1] определя, че българските и руските календарни обредни песни са възникнали още в доисторическата епоха и са отразили ранните езически вярвания на хората. Най-силно изразен сред славянските племена е бил култът към Слънцето. В руските и в българските обредни песни персонаж са някои от славянските езически богове, преди всичко богинята на есента, любовта и на

семејството Лада, както и митически същества от нисък порјадък. Християнското духовенство води продължителна борба с езическите празници и обреди и ги определја като „бесовски игри“, но не успява да ги изкорени. Процесите на християнизација на езическиот обреден фолклор са карактерни за сички европејски страни, но се осъществявали с различна интензивност. Те са особено јавни в творчеството на западните славјани, подчинени на католическата црква, и в голяма степен във фолклора на јужните и источните славјани, сврзани с источноправославната црква. От своя страна, християнската намеса е по-силна в българското обредно творчество, отколкуто в руското. Затоа в българските коледни песни по-често се среща образът на родилия се млад бог и на неговиот крѣстник Йоан, вѣзхвалява се света Богородица, упоменават се град „Росалим“ (Иерусалим) и река Йордан, непосредствено сврзана с библејската легенда за Христовото крѣщение. В сѣщото време в руските коледни песни християнските елементи са многу малко. В голяма степен песните се односят до земеделскиот труд, предназначени са да измолјат здраве, любов и благоденствие и да осигурјат радост и веселие на празника.

Постепенно езическите и християнските обреди губјат своето култово сѣдържание и се преврѣщат във весели обичаи, а обредните песни в – битово-лирически. Наблюдава се и друг процес – в обредните песни проникват социално-битови и даже исторически мотиви. В някои български коледни песни се пее за исторически личности, например за последниот българскиот цар Шишман или за бојарина Дан, които народът сврзва с падането на българското царство под османско робство.

В руските обредни песни нема исторически лица и мотиви.

2. Българското коледување

В българскиот фолклор зимните обреди започват с подготовката за *Коледа*, којто е голям старинен народен езически празник, посветен на слънчевият крѣговрат през декември. Думата *‘коледа’*, на руски *‘колядка’*, в сѣвременниот български и руски език означават *‘християнски празник; Рождество Христово’*. Общоприето е мнението, че *‘коледа’* произхожда от латинската дума *‘calendae’*, с којто се означавал прѣвиот ден на новата година. Християнската црква сляла този ден с Рождество Христово. Обредите и песните се односят както за началото на новата астрономическа година, така и за *‘раждането на млада Бога’* и изразјават пожелание за плодовитост, здраве, богатство, сѣстлив живот и брак. В основата им е залегнала репродукцијата магия, којто цели да осигури изказаните благопожелания.

Обредите, които се изврѣшват на Коледа у нас и в Русија, са сходни. В Българија рано сутринта на 24 декември започва подготовката за празника с приготвянето на различни видове хляб. Основниот обреден хляб е крѣгъл с пластична украса от тесто – крѣст или крѣг, и се нарича *боговица*, *бѣдняк* или *светец*. Момите приготвјат специални краваи, предназначени за коледарите. Най-често краваите са елипсовидни и с украса от орехи, брѣшлян или чешшир – растенија, за които се вярва, че притежават магическа репродукцијата сила. От тестото се навиват и обрѣчи (плитки) и затоа в коледните песни се пее за *‘вит-превит’* кравай. Вечерта срещу Коледа се нарича *Бѣдни вечер* и се празнува многу тържествено – с трапеза от постни јастия (сарми, фасул, ошав, чешън и т.н.), които задължително се прекаждат. В огнището се поставја бѣднякът (дърво, специално отсечено от момѣ за женене или от младоженец), којто гори цяла ноц, и т.н.

Според Петър Динеков [2], кога то се нахранјат, членовите на семејството едновременно стават от трапезата, за да се измѣтјат яйцата под квачката наедно, да не се разпиљават кокошките, пилетата и пчелите. Стопанинът пристѣппа наведен до пода, за да бѣдат класовите на нивата пълни и приведени от жито, а в някои райони на страната орачът подскача, за да бѣдат високи житата и т.н.

Най-важният обред обаче е *коледуването*. В България то се извършва от групи от по 10-15 момци или млади мъже – *коледари* (коладници, куледаши). Подготовката им започва на Игнажден, деня, в който започват родилните мъки на Богородица. Тогава избират и водач – *станеник* (старец). Коледарите са облечени в традиционно празнично облекло, наметнати са с ямурлуци, на главите са с кожени калпаци, украсени с цветя и с наниз от пуканки и сушени плодове. Носят криваци, които удрят по земята, когато изказват благопожеланията си пред домакините, в чийто дом са. Всички тези подробности в пеенето и в облеклото им отнасят към времето на шаманизма, когато заклинанията, специалните дрехи и атрибутите към тях са имали магическо предназначение и въздействие.

За българските коледари не е характерно маскирането, каквато е традицията в Русия.

Фиг. 1. Български коледари

Коледарите обхождат домакинствата и пеят песни с благопожелания и възхвала на всеки член на семейството. На овчар се пожелава да се множи стадото му, на девойка се пее за красотата ѝ, а на момците – за тяхната храброст и ловкост. След като коледарите изпеят песните, стопаните богато ги даряват, с което също се цели имотност. Домакинята им дава краваи, а домакинят – пари.

Широко разпространена е коледната песен „Добра вест на коледари“, в която се пее за благополучие на стопанина земеделец и животновъд и в която благопожеланията се представят като вече изпълнени. Подобен характер имат и други коледни песни. Вярата в магическата сила на словото в тях се изразява чрез представянето на охолния живот и добруването на богатите, болярите, войводите и царете – по този начин също се пожелават щастие и имотност на домакините. Често се изпълнява легендарната коледна песен за Дан войвода и цар Шишман, която разказва, че идват гости на Дан войвода, за да го калесат за кръстник на мъжката рожба на цар Шишман. Песента пресъздава пътуването и тържественото посрещане на Дан войвода, чието име се среща и в друга много разпространена песен, пожелаваша първородният син на къщата да стане войвода и цар:

*Имам сина среброглава,
среброглава златокоса;
дай го, Дане, дай го, бане,
цар да бъде, бан да бъде!*

Тематиката на коледните песни в България е разнообразна. Тя включва митични, религиозни, скотовъдски, любовни, битови и исторически теми. Особеното в случая е, че не всички коледарски песни датират от дълбока древност – някои от тях са прикрепени по-късно към обичая. В много от съществуващите български коледни песни е налице силното влияние на библейските легенди и на апокрифите. В тях персонаж са Богородица и светците, от които най-популярен е свети Георги. В някой от тези песни, особено възникналите под влияние на апокрифите, проникват и социални мотиви. Една от тези песни е „Богородица при мъртвите души“, създадена под влияние на апокрифа „Ходене на Богородица по мъките“. Песента изразява

схващанията на народа за социална справедливост:

*Седнал господ да вечеря
със слънцето, със месеца;
божа майка диван седи,
диван седи и се моли ...*

По-нататък в песента се разказва, че Богородица отключва черна земя и вижда, че на она свят богатите имат сребро и злато, но нямат хляб и гозба, и се молят:

*- Ой ви вази, вий сюрмаси,
да ви дадем сребро и злато,
Вий ни дайте хляб и гозба!
Отговарят сюрмасите:
- Вий си яжте среброто и златото,
ний ще си ядем хляб и гозба!*

Българските коледни песни разкриват образния и мисловния свят на селянина. Тяхната поетика има няколко особености: осмосричен стих; типичното начало на голямата част от песните: „Станинине, господине”; обръщението, което се повтаря постоянно: „Ой, коледо ле” и др. Върху тези особености е изградена композиционната рамка на българските коледни песни, които, за разлика от руските, се изпълняват многогласно, но акапелно.

3. Руското коледуване

Най-много обреди и песни съпътстват така наречените ”коледни празници”, които в миналото в Русия продължавали две седмици – от 24 декември до 6 януари. Днес руснаците отбелязват Коледа на 14 януари. В християнския календар началото и края на тези празници определяли раждането и кръщението на Христос, но в тяхната основа е почитането на зимното слънцестоене, тъй като в края на декември денят започва да „расте”, което се свързва с представата на народа за новото раждане на слънцето. А в средата на тези празници, 1 януари, е началото на новата календарна година.

Руснаците, както повечето европейски народи, още в дълбока древност, по време на езичеството, обръщали голямо внимание на двете седмици преди зимното слънцестоене. Тогава са най-дългите нощи на годината и хората са ги възприемали като особено, мистично, време, което е най-подходящо за гадаене на бъдещето и на това какво ще се случи през настъпващата нова календарна година. Това е било и времето за сдобряване с духовете-покровители чрез подходящи обредни действия. Тогава обаче земеделците най-дълго си почивали от тежкия труд на полето и се отдавали на веселие. Счита се, че именно последното е най-важната причина руските коледни (святоточные) обреди да са устойчиви във времето и в голяма степен да се съхранят след приемане на християнството. Изконните традиции обаче днес са се запазили в малко райони на Русия. Коледуването там се извършва по старовремски обичаи на Сочельник (Бъдни вечер).

Руските празнични обреди също целят да осигурят богата реколта. При тях се изпълняват два вида песни – *подблюдни* и *коледни*. Подблюдните придружават новогодишните гадания, при които се припаяват пръстени или гривни, поставени в блюдо или друг съд с вода, покрит с кърпа. Според съдържанието на съответната припаявка-гадаене се определяло бъдещето на човека, чийто пръстен или гривна се изваждат от съда в момента, когато се пее. Тия подблюдни припевки-гадания започват винаги с възхвала на хляба, като израз на дълбоката почит на селянина към него. А самите гадания предсказват най-често богатство и успех в стопанството и в личната съдба на човека, а понякога болести и смърт.

Аналогично гадаене по пръстен или гривна, потопени във вода, се извършва и в България, но на Нова година, Гергьовден, Еньовден и на Лазаровден. Нарича се *ладуване*, защото тогава момите гадаят за кого ще се омъжат, като се обръщат към Лада, славянската богиня на любовта и на съпружеския живот.

Руските, както и българските коледни празници, включват обреди, пазещи човека от силите на природата и осигуряващи му благополучие в семейния и в личния живот. Те започват вечерта на 24 декември с традиционна празнична трапеза, изпълняваща определена магическа функция. В Русия на нея са слагат основните продукти на земеделския труд, особено тези, които при варенето увеличават своя обем: купа с пшеница или ечемик, ориз, сушени плодове, блини и т.н. Изобилието на празничната маса и подборът на ястията се свързват чрез имитивна магия за бърз растеж на земеделските култури и за богата реколта. Приготвят се изделия от тесто, изобразяващи прасе, коза, крава или други животни, както и изразяващи плодовитостта магически изображения. (В България такава магическа функция изпълнява специално направеният *слънчев хляб* с изображение на пастир със стадо овце или крави.)

Древен общославянски произход имат и коледните обичаи, основани на вярата на пречистващата сила на водата и огъня. Вярва се, че те предпазват земеделеца от нечисти сили. За да ги уплашат, запалват „свещени огънове“ или стрелят с оръжие.

Един от най-характерните руски святи обреди е *коледуването*, при което коледарите – мъже и жени, млади и стари, маскирани като цигани, дяволи, птици, животни и др., обхождат на групи християнските домове и под съпровод на музика пеят *колядки* (възхваляващи песни) с пожелание за здраве, богатство, богата реколта (вж. фиг. 2). Този обред, превърнал се в следствие във весел обичай, в миналото е бил основан на силата на словото да осигури благоденствие. Характерно за руските новогодишни и коледни песни е, че в тях не са проникнали исторически и религиозни християнски елементи. Те съдържат само благопожелания за успех в земеделския труд, за богата реколта, щастие и охолство.

Фиг. 2. Руски коледари

Руските, както и българските коледни песни, са неголеми по размер и са съставени от три основни части: призив да се покаже домакинът, благопожелания и искане на подаръци.

Призивът обикновено въвежда в обстановката на действието и предшества самото коледуване. Влизайки в къщата, коледарите пеят:

Станинине, господине!

Тебе пеем, домакине!

Добри сме ти гости дошли,

добри гости коледари ...

...

От Бога ти много здраве,

А от нази веселбица...

Колядовщики,

Недоросточки,

Недоросточки,

Красни девушки

Сочили, искали

Иванова двора.

Представя се и моментът на изпълнение на обряда – зимата, когато земята вече е покрита със „беличък сняг“.

Третата част е изградена върху магическата сила на словото и съдържа главните пожелания:

*Добро утро, болярине!
Добър сме ти глас донели...
Овци ти се изягнали,
все ягънца ваклошатки...
Кобилки се изждребили,
все кончета златогриви...
Козици ти се изкозили,
все яренца правороги...
Кравици се изтелили,
все кравици белобозки...
Кошери ти изроили,
все пчелици, все леваци...*

*Пришла коляда
Накануне Рождества.
"Дайте коровку,
Масляну головку!
А дай бог тому,
Кто в этом дому!
Ему рожь густа,
Рожь ужиниста!
Ему с колоса - осьмина,
Из зерна ему - коврига,
Из полузерна - пирог!
Наделил бы вас господь
И житьём, и бытьём,
И богатством,
И создай вам господь
Ещё лучше того!"*

Тук се величат домът, домакините и техните деца. В българския и в руския фолклор съществуват много коледни песни, посветени на синовете и дъщерите на домакина. Именно в тази част от песните широко се използва художествената идеализация: домакинят винаги се явява като възплъщение на ума и трезвостта, а неговата жена е добра, разумна домакиня и многодетна майка, живееща с него в съгласие и любов („с женою в совете живет“).

В някои български песни тези сравнения се превръщат в разгърнат епически разказ. Например в една от коледните песни е представена красотата на девойка, която влиза в облог със слънцето, че тя ще го надгрее, защото е по-хубава от него и по-гиздава от брат му – месеца. В тази песен, позната в многобройни варианти, девойката блести със своята хубост и сила:

*Кога огря ясно слънце,
то огряло две планини
и третата насиняло.
Кога огря малка мома,
тя огряла сичка свята.*

В руските коледни песни обикновено се идеализира не толкова външната красота на човека, а неговите душевни качества и социалното му положение. В тях обикновеният селянин се превръща в знатен болярин, призван да раздава правосъдие („суды судить, да ряды рядить“), и в щедър домакин, носещ от Москва богати дарове за синовете и дъщерите си. (В някой български песни коледарите даже се обръщат към домакина, наричайки го „болярин“, а в по-късните – „чорбаджийо, болярино“).

Руските коледни песни обикновено завършват с искането на подаръци, което също има ритуален характер: щедростта на природата трябва да съответства на щедростта на домакина. Затова домакините дават на коледарите тестени изделия с формата на домашно животно („дай коровку масляну головку“), или парче от коледната пита. Тези искания често се изразяват в закачлива хиперболизирана форма:

*Наша-то коляда
Ни мала, ни велика,
Она в дъвери не лезет
И в окно нам шлет:
Не ломай, не гибай
Весь пирог подовай.*

След получаването на подаръка следват нови пожелания към домакина за богата реколта, много животни, ситост и доволство в дома му. Именно в тази част на песните съществено място заема художествената хиперболизация, изпълнявала някога също магическа функция:

*А дай бог тому,
Кто в этом дому,
Ему рожь густа,
Рожь ужимиста:
Ему с колоса осьмина,
Из зерна ему коврига,
Из полужерна – пирог.*

Коледните песни често завършват с припеви, обещаващи плодородие на домакина („Виноградъе красно-зеленое мое”).

В българските, както и в руските коледни песни невинаги се съхраняват всички структурни звена, като всяка тяхна част може да се изпълнява самостоятелно в зависимост от ситуацията.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Направеният сравнителен анализ на българските и руските коледни обичаи и песни още веднъж доказва общото начало на духовната и религиозната култура на двата славянски етноса. Светогледът им се е зародил в предписмената епоха, още преди преселението им на нови територии, когато са изграждали и развивали представите си за света, човека и труда. Това е намерило отражение в техния песенен фолклор и в празничните им обреди, останали живи и до днес, макар че са загубили голяма част от своето предназначение. По-късно, през историческото си развитие на новите територии и под влияние на християнството и на културата на съседни и по-далечни народи, българите и русите са обогатили и развили своя песенен фолклор и са променили обредната си система, но са запазили вярата и надеждата си за по-богат и щастлив живот.

Днес отнасяме българското и руското коледуване към маскарадните игри, съхранили в себе си вярата в боговете, които могат да укротят природните стихии, да предпазят от злите сили и да осигурят благоденствие, т.е. към онова добро, към което всеки човек се стреми независимо кога и къде живее.

ЛИТЕРАТУРА

1. Романска, Цв. Славянски фолклор. НИ, С., 1970
2. [1] Метева, Е. Русский фольклор. С., 1991
3. [2] Динеков, П. Български фолклор I ч., С., 1972
4. Круглов, Ю.Г. Христоматия. Ленинград, 1987

За контакти:

Д-р Цонка Стайкова Иванова, преподавател във ВУ „Земеделски колеж“, филиал – Русе; е-mail: ts.s.ivanova@abv.bg

Невяна Костадинова Николаева, студентка II к., спец. „Икономика на туризма“, ВУ „Земеделски колеж“, филиал – Русе; е-mail: pigeonf@abv.bg

СЕКЦИЯ
„Педагогика и методика на обучението”

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

1. Агресивността при децата	124
автор: Тияна Божилова	
научен ръководител: доц. д-р Соня Георгиева	
2. Палитрата на детското възбуждане	128
автор: Александра Вълчева	
научен ръководител: доц. д-р Соня Георгиева	
3. Модел на Програма за превенция и справяне с насилието в Общешитието за средношколци – гр. Русе	132
автор: Валентина Василева	
научен ръководител: доц. д-р Петър Петров	
4. Интеркултурното възпитание – като ценност в света на разнообразието	135
автор: Светлана Желяпова	
научен ръководител: доц. д-р Соня Георгиева	
5. Лъжата при децата – причини и начини за преодоляване	139
автор: Дориана Стоянова и Ростислав Илиев	
научен ръководител: доц. д-р Соня Георгиева	
6. Възможности за използване на теорията на вероятностите и статистиката в уроците по математика в началното училище	145
автор: Милена Георгиева	
научен ръководител: доц. д-р Виолета Ванева	
7. Взаимоотношенията в семейството и тяхното влияние върху детето /подходи при родителските роли/	149
автор: Кремена Великова	
научен ръководител: доц. д-р Соня Георгиева	
8. Личността на учителя и влиянието ѝ върху мотивите за учене	155
автор: Десислава Цвяткова	
научен ръководител: доц. д-р Соня Георгиева	
9. Сътрудничеството в областта на закрила на децата	159
автор: Багряна Илиева	
научен ръководител: доц. д-р Н. Петрова	
10. Възпитание на умения за работа в екип чрез обучението по предмета „Човекът и обществото”	164
автор: Калина Стойчева	
научен ръководител: доц. д-р Соня Георгиева	
11. Въздействие върху националното съзнание чрез запознаване с исторически факти и събития	172
автор: Деница Йорданова	
научен ръководител: доц. д-р Соня Георгиева	
12. Обучението на незрящите в България	176
автор: Нели Аврамова	
научен ръководител: доц. д-р Виолета Ванева	
13. Дидактическите технологии. Проблемни области и направления	180
автор: Лора Радославова	
научен ръководител: доц. д-р Петър Петров	

-
14. **Страхът – идентификация, видове и механизми за преодоляване на детските страхове** 184
автор: Нергис Давудова
научен ръководител: доц. д-р Соня Георгиева
15. **Професионално-комуникативни качества на преподавателите от висшите училища, които влияят върху учебния процес**..... 191
автор: Елка Русинова
научен ръководител: доц. П. Петров и доц. А. Добрева
16. **Възможности за използване на педагогическата соционика в средното училище** 197
автор: Мария Ковачева
научен ръководител: доц. д-р Виолета Ванева

Агресивността при децата

автор: Тияна Божилова

научен ръководител: доц. д-р Соня Георгиева

***Aggressive children's behaviour:** In this parents' intensive time, teachers do not have time for the most important, to try to help the children to be good or at least not so bad. And this is very important and in this development I have tried to reveal the reasons for child's aggression and to propose how aggression could be affected so that to be reduced*

Keywords: Aggression, family

Много са негативите, които съпътстват поведенческите прояви на хората. Значима сред тях е агресията. Разнообразните и форми на проявление [2, 14] и честотата ѝ са знак, че вниманието към нея трябва да бъде специално. В него трябва да намерят място не толкова теоретичните постановки, а и практическите модели за справяне с агресията. В този смисъл, намирам проблемът за нерешен и актуален. Личният ми интерес е свързан с желанието да живея сред връстници с едно по- хубаво бъдеще, с убеждението ми, че един практико- приложен модел би могъл да накара хората да се замислят, да почувстват, да разберат колко е велико чудото на природата- живот и колко той е ценен.

Агресивността е поведение, насочено към причиняване на определена вреда на друга личност. Това поведение предполага негативно отношение, болка, унижение, обида... (съзнателно намерение за причиняване на зло).

Още от най-ранна възраст могат да се открият различни прояви на агресивността, изразени с разнообразни средства и сила.

Агресивността е нормална част от развитието на детето. Във възрастта между 2 и 4 години повечето деца грабят играчки от ръцете на другите, удрят, ритат или си крещят до посиняване един на друг от време на време. Понякога причината е просто страх -детето може да нападне, ако например се чувства изместено от друго дете. Други възможни причини се дължат по-малко на инстинкт и повече на конкретни обстоятелства.

В тази възраст детето усвоява много нови умения от рязането с ножица до говоренето със сложни изречения. Това лесно може да го накара да се почувства претоварено от всичко, с което се опитва да се справи и това да избие в бой с някое приятелче. Ако детето скоро е тръгнало на детска градина, то трябва да привикне да е далеч от дома и ако в добавка към всичко това се почувства пренебрегнато или сякаш не получава достатъчно внимание, то може да отреагира като се сбие с първото дете, което му се изпреди на пътя. А понякога детето просто е гладно и уморено и тъй като не знае какво да направи в такива моменти, реагира с хапане, удране или внезапно избухване.

Хубавото е, че детето най-вероятно ще израсте това агресивно поведение, когато открие, че може да използва думи вместо юмруци за да разреши проблемите. Ключът към това е да му помогнете да осъзнае възможно по-скоро , че ще постигне по-добри резултати като изкаже притесненията си отколкото като скубе приятелчето си. През последните години се забелязва увеличение на детската агресивност, което се обяснява с значителните промени, настъпили у нас през последното десетилетие. Прогресивното обедняване на населението./Много семейства живеят на границата на социалния минимум, а някои даже и под него./

Под термина агресия, разбираме **специфичната форма на поведение което се изразява в демонстрация на неприязън, а често и на груба сила спрямо другите с намерение да им причини, вреда, болка или двете едновременно.**

1. Семейната среда [5,28] - е един от най-силните фактори за асоциалното поведение и агресивността на детето, особено това в семейството в което бракът е несполучлив. Битовите скандали, особено тези при които насилието е неизменен спътник и на които децата стават свидетели.

Това създава дълбока пропаст между детето и родителите. За него те вече не са безспорен авторитет, изпитва чувство на несигурност и обърканост. Което компенсира с агресивно поведение. У него доминира страхът и инстинкта за самосъхранение.

Пример 1: Дете на агресивни родители е развило агресивно поведение спрямо бездомните кучета и котки. Пребива животните с камъни и полуживи ги разпъва и кове с пирони по дърветата на улицата. В семейството: Бащата е безспорен авторитет, битовите скандали завършващи с насилие са често явление, на които детето е пряк свидетел, а понякога самото то е малтретирано от бащата.

Реакцията на детето е реакция на противопоставяне, която стои в основата на: Зле прикрита или явна омраза, лицемерие, подтиснати или открити заплахи.

2. Училището: е другият мощен фактор, където се формира или проявява агресията на децата. Агресивните деца са небрежни към училищните дейности и към учебния процес. Показват слаб успех, незаинтересованост към училищните мероприятия. Те са в непрекъснат конфликт с учители и съученици. Имат проблем с адаптацията в училищната среда. Тези деца са немарливи към своята външност, небрежни в облеклото. Значителна част от тях употребяват алкохол, пушат цигари, вземат опии.

Пример 2: Момиче на 10-12 години, расте в социално нездраво семейство. Майката, жена с лабилна психика. Има втори брак, друго дете. Почти не се интересува от първото си дете а при редките си гостувания при нея и новото и семейство детето е малтретирано. В училище показва слаб успех. И поради това има създадено негативно отношение към него от страна на учителите и съучениците.

След намесата на училищния психолог и социалния работник, [3,14]. Детето беше изведено от социално нездравата семейна среда. Настанено в приемно семейство. Още през първия месец от адаптирането си, успехът на детето в училище значително се подобри. Освен това показва и прекрасни артистични заложби.

3. Екранните филми и екшъни: които осигуряват достатъчно мощен поток от модели на престъпници-герои, които варират от проститутки и сводници до касоразбивачи, убийци и гангстери.

4. Улицата: Децата се забавляват с игри, в които жестокостта е същност на играта. Или стават преки свидетели на насилие. Децата спонтанно възпроизвеждат поведението на което са свидетели.

Ролята на социалния работник и неговият подход към агресивното дете:

- разговор с детето и опит да се спечели неговото доверие. Бихме могли да предложим сбор от логични аргументи, свързани с агресията и страданията, които предизвикват актовете на насилие;

- наказанието на детето не е най-правилният подход. Родителите, които използват сурови наказания, обикновено възпитават крайно агресивни деца. Не напразно народът е казал: „Насилието поражда насилие“. Наказанието може да бъде полезно, само ако се прилага мъдро в атмосферата на сърдечност;

- даване на подходящ пример: Агресивността на детето би могла да се намали като му се показва агресивен модел на поведение, който свършва зле;

- награждаване за добро поведение: Дава му се награда за не агресивно поведение. Често малките деца се държат агресивно, за да предизвикат вниманието на околните върху себе си. Те предпочитат да бъдат наказвани, а не пренебрегвани.

Детското агресивно поведение има някои типични особености:

1. Опитвайки да защити своите притежания детето може да използва сила и това е инструментална агресия. По-големите деца могат да си послужат с личностно ориентирана или враждебна агресия - критика, обиди, присмех, унижение. Преминването от инструментална към враждебна агресия е свързано с развитието на способността да се осмислят чуждите намерения и мотиви.

2. Агресивните деца виждат света като враждебно място. Те откриват в чуждите действия много повече враждебност и злонамереност, отколкото не агресивните деца.

3. Някои от децата реагират агресивно само, когато трябва да отговорят на определена нападка, заплахата или фрустрация. Тази агресивност може да се определи като реактивна. Други деца могат да демонстрират проактивна агресия - използване на сила, за да се вземе надмощие над другите или за да упражнят натиск, заплахата, за да спечелят внимание, някаква награда. Както реактивната така и проактивната агресивност нараства с възрастта.

4. Децата проявяват агресивност когато са фрустрирани от родители и обикновено тази агресивност е физическа (удряне, блъскане), докато четири - седем годишните деца проявяват агресивност в конфликтите с връстниците и тази агресивност е вербална (обиди, присмех).

Независимо от така представените особености не може да не се отчете и негативното влияние на семейството [7, 26] за детската агресивност:

- че много от родителите съзнателно ограничават агресивността, но в случаите когато детето трябва да се защити, те могат несъзнателно да формират агресивно поведение като го подкрепят;

- други дават собствен модел на поведение, с оценките и диспозициите към различни форми на насилие и тяхното изразяване или чрез собствените си предразсъдъци;

- загубата на контрол върху детето в неговия ежедневен живот, особено когато това е съчетано с непълноценни отношения (недостатъчното познаване на детето, не чувствителност към това което прави, незнание за връзките му с другите деца, за поведението му);

- чрез слабата дисциплина и незаинтересованост от поведението му;

Ранните жизнени преживявания може да се окажат определящи за агресивността. Подтиснатите, бити или малтретирани деца израстват след това често като родители, които малтретират собствените си деца.

За да се намали агресивността е необходимо:

- да се преосмисли същността на агресивността, да се ограничат моделите представящи агресивността в положителна светлина;

- да се намалят условията насърчаващи агресивността;

- да се ограничат причините в битието, които предполагат агресивно поведение;

- да се показват приемливи модели на поведение, в които няма потенция за изпълнени с насилие ситуации.

Трудно е да се каже дали склонността към агресивност е наследствено обусловена или придобита. Със сигурност обаче може да се каже, че много от агресивните форми на поведение се овладяват още от детството. Затова затвърждавайте чувството за отговорност!

Ако агресивността на детето доведе до повреждане на чужди неща или до бъркотия, детето трябва да помогне това да се оправи. То може да залепи счупена играчка, например, или да събере бисквитите или кубчетата, които е разхвърляло в гнева си. Не формулирайте това като наказание, а просто като естествено следствие от гневна по-стъпка. Също така се уверете, че детето е наясно, че трябва да каже "извинявай", когато премине границата - дори ако трябва да го заведете за ръка до засегнатата страна и да го кажете вместо него. Извинението на детето може първоначално да звучи неискрено, но урокът ще намери почва у него.

Възнаграждавайте доброто поведение.

Вместо да обръщате внимание на детето само когато се държи лошо, опитайте се да забележите и когато се държи добре – например, когато моли да си поиграе на компютърната игра, а не грабва направо мишката, или когато отстъпва люлката на чакащо дете. Кажете му колко се гордеете с него. Покажете му, че самоконтролът [3, 396] и мирното решаване на конфликти са по-удовлетворяващи - и дават по-добри резултати, отколкото блъскането на децата. Сложете например специален календар на вратата на хладилника или на стената в детската стая и награждавайте детето с пъстър стикер, когато е съумяло да се сдържа.

Човечеството живее в непрестанен стрес. Емоциите са силни психични състояния, включващи обикновено възбуда и силна енергия, които пораждат чувствата и страстите. Това състояние винаги има определена посока: положителна и отрицателна. Така например гневът и страхът, радостта или скръбта, възторга или възхищението, мъката или разкаянието, любовта или омразата, щастието или самотата, ликува нето или тъгата, нежността или състраданието са неизбежни емоции, в които човек преживява както своя вътрешен свят, така и света на другите.

Най-честите източници на стрес [4, 21] при децата са: физически наранявания, страх от тъмнина, призрци, чудовища и др., отделяне от най - близките хора, раздяла, развод на родителите, загуба, смърт на любимо същество, преживяно насилие. Агресивността е поведение, насочено към причиняване на определена вреда на друга личност. Още от най - ранна възраст могат да се открият различни прояви на агресивност, изразени с различни средства и сила. Опитвайки се да защити своите притежания, детето може да използва сила и това е инструментална агресия. 5-7 годишните деца могат да си послужат с личностно ориентирана и враждебна агресия критика, обиди, присмех, унижение, поставяне на етикети. Преминването от инструментална към личностно ориентирана агресия е свързано с развитието на способността да се осмислят чуждите намерения и мотиви. Агресивните деца виждат света като враждебно място, породено от реалността, в която се намират. Те не само са носители на агресивност , но и нейна жертва. Преживяването на чуждата агресия и опитът, който е формиран, са причина за собствена агресия. 2-3 годишните са агресивни, когато родителите ги фрустрират и обикновено блъскат, удрят и т.н., докато 4- 5 годишните проявяват агресивност в конфликтите с връстниците си в така наречената вербална форма- обиди, присмех.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Андреева, Л. - "Социално познание и междуличностно взаимодействие", С., 1999
- [2] Георгиева, С., Многоликата агресия, сп. „Психология журнал”, кн. 20/ 2006, с.13-15
- [3] Георгиева, С., Консултиране за подпомагане на агресивни деца при адаптация към училищните условия, сб. „Обучение и възпитание” С, 2004, с.391-396
- [4] Георгиева, С., Педагого- психологическо консултиране и корекционна работа в помощ на подрастващите за ефективно адаптиране със социалните фактори, Благоевград, 1991, с. 21
- [5] Георгиева, С, Интерактивно ориентирани възпитателни практики за разширяване на ценностите, сб. Подготовка на учители и социални педагози в навечерието на социалната интеграция, С., 2006, с.528
- [6] Стаматов, Р. Детска психология, С, 2003
- [7] Georgieva, S., "Family violence and the impact in children", Professional Supervision and the quality child and Family welfare services, № 17- 18q Augustq 2006., p. 26-30

За контакти:

Тяна Асенова Божилова, Русенски университет „Ангел Кънчев”, специалност „Начална училищна педагогика и чужд език”, ОКС „Бакалавър”, e-mail: tiana_8706@abv.bg

Палитрата на детското въображение

автор: Александра Вълчева

научен ръководител: доц. д-р Соня Георгиева

***Plette of children's imagination.** The present development have a goal to make clear the essence of the imagination, to show its varied for of manifesting, and also to provoke thoughts, connected with it. While I give the enormous necessity by applying of the imagination in row of social spheres, I think that the problem is actual and practically expedient in connection with the upbringing of the growing up. It is represent an examination, by means studying of drawing – act of creativity imagination.*

Key words: imagination, creativity, character

Има сериозни основания да се мисли, че въображението и волята са двете познавателни функции и качества на личността, присъщи единствено на човека. Те в голяма степен определят човешкия характер. Като се спира на последния, проф. Т. Трифонов дефинира „съзвездия“ [5, 27] от съществени черти на характера и въображението заема важно място сред тях.

Настоящата реалност показва, че въображението не е достатъчно доразвито и смисъла му не е изведен на необходимата висота, която заема в реалния живот. Здравият разум в значителна степен го романтизира. Това си личи от приповдигнатия език, с който то бива описвано като „полет“. Говори се също за „криле“ [3, 359] и „игра“ на въображението.

Тези и други метафори показват, че въображението се асоциира с непринуденост, свобода, спонтанност, творчество. Според обикновените хора въображението създава една алтернатива на сивото всекидневие.

Въображението, както може да се установи от етимологията на думата, се свързва предимно със създаване на образи на изобщо несъществуващи, или поне несъществуващи в обкръжението на субекта предмети и събития. Това схващане приписва на въображението статут на висша форма на образно познание. Чрез него се създава образно преживяване цялостно без наличието на конкретен сетивен материал.

Въображението се дели на два вида – „активно“ и „пасивно“, [3] .

Форми на пасивното въображение са „сънища, мечти, блянове (сънища на яве), халюцинации“, [3]. Предполага се, че в пасивните форми на въображението се реализират силни желания, които са блокирани откъм една явна поведенческа реализация.

По качеството на своите последствия активното въображение бива два вида – „репродуктивно“ и „творческо“, [3]. Репродуктивното (възпроизвеждащо) въображение създава образи и идеи за реалности, които съществуват сами по себе си (обективно) някъде в света, но в своята непосредственост са недостъпни за субекта.

Перспективни функции се отреджат на творческото въображение. Според областите на приложение, обикновено се различават следните форми на творческо въображение: научно, художествено и техническо. Някои автори говорят за още един вид творческо въображение, което се появява при смислообразуването в личния живот на индивида – интимно личностен.

Макар и в широк спектър на проявление, въображението изпълнява най- вече една основната функция- познавателна. С негова помощ се задълбочават познанията за света във вид на поле от възможности, противопоставени на наличното битие на предмети и събития във външния свят.

Друга, не по- маловажна функция на въображението е проективната. В случая, то служи за екран на желания, практически нереализуеми в даден кръг от всекидневни ситуации.

Трета функция на въображението е да усилва играта, свободата, импровизацията и евентуално творчеството, като същностни черти на човешката природа. Това са три аспекта на преживяването, които трудно се дисоциират, затова тук се разглеждат като единна функция. Като осъществява последната функция, въображението не просто опознава един неизчерпаем свят, или пък преоткрива поводи за желания, а светът се обогатява, твори чрез човека и става арена на човешка свобода.

Детското въображение има разнообразни проявления- някой от които конструктивни, други деструктивни. Към една от деструктивните- лъжата, родителите са най-чувствителни. Тя би могла да бъде наивна, явна и види - лъжа, казана от децата им умишлено или спонтанно, като защита срещу света или като фантазия.

Защо лъжат децата?

Има много причини, но най-малко проблематичната причина за детската лъжа е прекалено богатото въображение. Детето не лъже, а измисля, [4, 32] като си представя нещо, което не се е случило, но то е чувало, видяло по телевизията или чело за него. От тези мънички части на света, съчетани в неговото въображение, то сътворява своя въздушен балон. Така например, то разказва как е срещнало в парка мечка, как тя го нападнала, но то я ритнало и изгонило. Да кажем на детето в този момент, че това не е възможно, че то не бива да лъже и да си измисля – това значи да се проявява голяма доза неразбиране. Детето, в тези фантастични, измислени събития, разказва за своите тревоги, за своя свят и за това, какво желае да бъде тези лъжи са основа и повод за разгадаване на детския характер, а той има множество проявления. Проявен в рисунката, посредством детското въображение, същият става опознаваем. Децата, все още не опознали добре света, [2, 117] те могат да сътворят чрез въображението си такива чудни, нови светове, че да ти се прииска да заживееш в тях и ги рисуват- с техника, която познават, с думи, с множеството на изобразителните техники, за които са учили ...

В този контекст е и представеното тук изследване на детското въображение чрез рисунка. Като се базирам на изведените по- горе негови характеристики, очаквам то да е активно, творческо и да стане отправна точка в бъдеще за възпитателни практики с положителен ефект. Вероятно, чрез рисунките, децата ще изобразят това, което изисква темата, и в същото време чрез въображението, ще вложат в тях самите себе си. Имам предвид, че малките деца изразяват характера, чувствата, емоциите си, себе си, във всеки удобен момент, който им се предостави.

Ако големите хора могат да докажат качествата и характера си явявайки се на работа или във весела компания, то децата нямат тази възможност поради възрастта си и непознаването на начините, чрез които можеш да изразиш себе си. За сметка на това въображението им е по- богато и по пластично към промени отколкото на всеки възрастен. Смятам, че чрез рисунката (имайки в предвид, че рисуването е една от любимите дейности на децата), те ще развият своето въображение и всеки от тях ще покаже и частица от себе си.

Работата ми протече в трета възрастова група с десет деца. Темите за рисуване подбрах внимателно, така, че да предизвикат у децата чувства и да провокират нетрадиционно мислене. Те са две – „Обичта на мама” и „Вкуса на шоколада”. Те нарисуваха рисунки по тях. Изображенията са показателни относно това, че малките художници са включили в процеса на рисуването творческото си въображение. Освен вкуса и обичта- нещо твърде лично и специфично за изобразяване, в тях се вижда и друго- неща, свързани с личността на всяко дете. Познавам добре децата и като имам предвид символиката на цветовете, разположението и формите върху листа и помежду им, мога да разтълкувам рисунките.

Това е рисунката на Ралица. Тя е рисувала по темата „Обичта на мама“. Символът на сърцето и цветето са ясни – обичта на мама е нещо хубаво, тя също обича майка си, цветето е за нея. На въпроса: „Какво означава другата фигура и какво общо има с обичта на мама?“, детето каза, че това са различните начини по които я обича мама. Каза, че понякога майка и казвала, че и се кара, защото я обича. И точно тази неразгадаема за нас фигура изразява характера на детето. Тя осъзнава, че майчината обич не се състои

само от прегръдки и целувки. Чрез различните цветове е изразила обичта на мама от гледна точка на това как тя самата се чувства от проявената обич.

Това е рисунката на Кристина. Тя също е рисувала по темата „Обичта на мама“. И нейната рисунка включва сърце, което разкрива обичта на детето към майката. За червеният кръг отдолу, така и не ми обясни какво символизира, но гамата на топлите цветове символизира положителни чувства. А за другата фигура каза, че дребните неща били всичко което тя обича и което я обича, а голямото цвете най-отгоре е майка ѝ и нейната обич. Детето степенува нещата. То ги подрежда по важност, но не по важност по принцип, а по важност за самата нея. За нея има един идеал, цени го и се стреми към него, всичко останало е на по заден план.

Мария е рисувала по другата тема – „Вкуса на шоколада“. Попитах я „Как е изразила вкуса на шоколада?“ и тя ми обясни: това по средата е главния шоколад, а от двете му страни го пазят две близалки. Отдолу му се радват бонбони. Това е неговото шоколадово царство. Тълкуването на изображението и изказа определят детето като мечтателка, защото дори на нея и е ясно, че това шоколадово царство не може да съществува. Чрез вкуса на шоколада тя се пренася в мечтите и това до голяма степен я задоволява, показателен е комфорта и единството, които царят в цялостното изображение.

Следващата рисунка е на Розалина. И тя е рисувала вкуса на шоколада. На въпроса ми как тези фигури представят вкуса на шоколада тя отговори, че да ядеш шоколад е много вкусно и весело и затова има звездички. Става въпрос за дете, което е по- консумативно насочено към света и малко по-повърхностно. То се наслаждава на вкуса и това му е достатъчно.

Мартин иска да има къща от шоколад, която да е по-голяма от него. Не може да обясни какво представлява третата фигура. На въпроса „Дали иска и нещо друго от шоколад освен къщата?“, той отговори, че тя му е напълно достатъчна. Обясни как бил изчислил, че ако на ден яде по еди колко си шоколад къщата ще му стигне за цял живот. Той е практичен човек- знае какво иска и

колко точно от него ще му е достатъчно. Не иска повече – не обича да прекалява.

При Йоан нещата стоят малко по-различно. Той е нарисувал всичко за което се е сетил шоколадово. Исква да има шоколадов слънце, цвете, къща, кола, дори шоколадов дъжд. Детето иска свят от шоколад. Рисунката му е само в кафяво, защото кафявият шоколад е „най-вкусен“. Чрез своето въображение Йоан показва, че е наясно с всички реални неща. Въпреки това, той иска по много от всичко, което му харесва и е убеден, че може да го получи.

ИЗВОДИ

Като имам предвид разгледаните рисунки и проведената беседа, мога да направя следните изводи:

- тезата на моето изследване – въображението на децата може да се прояви, чрез рисунката, и да даде основание за определяне на нивото на развитието на творческото въображение ;

- рисунката съдържа голям обем информация за проучване на самите деца;

- предвид моите наблюдения и в други дейности на децата, чиито рисунки коментирах, смея да твърдя, че посочените качества се изразяват и в игрите и по време на ситуации.

В началото се споменаваха, че въображението е представа за нещо несъществуващо. Според мен въображението е представа за нещо несъществуващо в момента, но желано и предстоящо.

Като предоставих на децата тези две теми, по които да рисуват – „Обичта на мама“ и „Вкуса на шоколада“, на тях им беше много трудно да започнат. Темите бяха твърде абстрактни за тяхната 6-7 годишна възраст, но когато започнаха, работата ги увлече, толкова, че не искаха да спрат, а някои дори споделиха, че това са най-хубавите теми по които са рисували. Свързвайки поведението и репликите с въображението, правя извода, че на тях им хареса точно тази свобода, която им предлага въображението. Нереалните светове, които могат да създадат всеки по своя начин, според това, какъв е характера му. Някои си имат точно определена цел, към която се стремят, други гледат по-повърхностно и весело на нещата, трети иска толкова от живота, че да му стигне, а четвърти иска от всичко по много. Различни хора, с различен живот и различни цели и желания- като нас възрастните. Макар и малки те вече имат характер, но не могат все още пълно и детайлно да се изразяват чрез изобразителните техники, но речта допълва представянето им.

Работата по темата бе съпроводена с интерес не само от страна на децата, а и от моя страна. Мисля, че в бъдеще мога да конкретизирам изследване свързано с точноопределени качества на личността чрез рисунката и други изследователски методи и да потърся пътища и начини за по-ефективни въздействия върху децата, с цел възпитаването им в конструктивно- нравствена посока.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Виготски, Л. С., Въображение и творчество на детето, С., 1982
- [2] Стоев, Т., Обичайте фантазьоръ, С., 1988, с. 117
- [3] Минчев, Б., Обща психология, С., 2006, с. 359
- [4] Тихомиров, О., К., Москва, 1975, с. 32
- [5] Трифонов, Т., Формиране на характера, С., 1988, с. 27

За контакти:

Александра Иванова Вълчева, Русенски университет „Ангел Кънчев“, специалност „Предучилищна и начална училищна педагогика“, ОКС „Бакалавър“, e-mail: alex186@abv.bg

Модел на Програма за превенция и справяне с насилието в Общежитие за средношколци – гр. Русе

автор: Валентина Василева

научен ръководител: доц. д-р Петър Райков Петров

Abstract: *The violence between student has increases in the last several years. It insists high level of engagement from the teachers side. Its goals are to reduce and prevent bullying problems among school children and to improve their relations at school. The program has been found to reduce bullying among children, improve the social climate of classrooms, and reduce related antisocial behaviors, such as vandalism and truancy.*

Keywords: *violence, students, training*

Проблемът с насилието между учениците през последните години придоби особена обществена значимост в България. Училището, в частност и Общежитие за средношколци като обслужващо звено, са неделима част от обществото, и притежават всички негативи, характерни за страната. Наред с необходимостта от организиране оказването на помощ на пострадалите от насилие деца стои задачата за създаване на система за профилактика – т.е. предприемане на мерки за снижаване на вероятността за проява на актове на насилие в училище. Това налага като приоритетна дейност по отношение закрилата на подрастващите да се разработи и апробира в условията на Средношколско общежитие Програма за превенция на насилието между децата. Но преди всичко е необходимо да се изяснят факторите, които провокират насилие и условията, които биха довели до ограничаване на агресивното поведение.

Под превенция (prevention) се разбира най-често система от приложимите мерки за предотвратяване на нежелани бъдещи събития. Следващите етапи са първична профилактика, вторична профилактика и промоция. Докато тези етапи се отнасят до вече започнало и протичащо нежелано събитие, превенцията е насочена към все още незапочнал процес, но очакван и предотвратим с възможностите на социалната практика. Според Crick и Grotpeter [3] основните фактори, оказващи влияние на увеличаването или намаляването на виктимността, са социално-психологическите нагласи като депресия, самота, социален страх и избягване. Понятието „peer victimization” най-често е използвано при характеризирането на разрушителните аспекти на взаимоотношенията в групата на връстниците.

Крайк разглежда отношението между относителна агресивност и относителна виктимизация (Crick and Bigbee) като се стреми да изясни понятието насилие и различните му форми, за да се приложат ефективни мерки за противодействие под формата на превенционни дейности.

Дейностите трябва да бъдат насочени към разглеждане не толкова на отделни и изолирани прояви на агресия, а към предотвратяване и справяне с специфични форми на насилието, каквито са целенасочените, систематични и повтарящи се действия на тормоз над връстници, намиращи се в по-слаба и уязвима позиция.

Програмата за превенция на насилието между учениците в Общежитие за средношколци е изградена на основата на проект Виста. [4]

Основната цел на програмата е: избор на стратегия и подход за създаване на безопасна и подкрепяща среда за живеене на учениците. Насилието в училище би могло да се превъзмогне посредством краткосрочно и дългосрочно стратегическо развитие на познанието, свързано със съдържанието и организацията на общоучилищен подход за превенция. Целта е да се създаде култура, където иновациите и постоянното усъвършенстване са на първо място.

Непосредствени цели на програмата:

1. Подобряване на отношенията между учениците и техните умения за общуване;
2. Въвеждане и утвърждаване на ценности, правила и нагласи в Обществитието за средношколци, които не допускат насилие в отношенията между подрастващите;
3. Повишаване на чувствителността, ангажираността и капацитета на педагогическия персонал и ръководството на обществитието за превенция и справяне с тормоза между връстници;
4. Създаване на политика на Обществитието за средношколци за превенция на насилието, включваща механизми за предотвратяване, докладване и оказване на адекватна намеса в случаи на тормоз и насилие.

При реализиране на програмата ще бъде използван подход, насочен към цялото общество, в които ученици, педагогически и непедагогически персонал, ръководство и родители са активно включени в мерките за превенция и справяне с агресивни и насилнически прояви. Чрез този подход ще се осигури последователност, системност и продължителност на мерките за превенция, което да допринесе за изграждане у учениците на трайни ценностни и личностни нагласи срещу насилието и агресията.

Програмата ще спомогне за постигане на следните **основни задачи**:

- Срещи и обучение за повишаване на информираността и разбирането на тормоза от учениците, възпитатели и родители;
- Организиране и провеждане в часовете на групата на беседи, презентации, клубна дейност за формиране у учениците на нагласи, недопускащи насилие в общуването и като начин на поведение;
- Изграждане на защитна мрежа за превенция на насилието чрез разработване и приемане на правила за поведение на ниво група и общество; въвеждане и популяризиране на механизми за съобщаване и действие в случаи на насилие между подрастващите с посочени конкретни отговорности и задължения за учениците и педагогическия персонал;
- Създаване на подкрепяща мрежа от институции (Комисия за борба с противообществените прояви на малолетни и непълнолетни, Детска педагогическа стая, Държавна агенция за закрила на детето и др.), а също така и граждански организации за подпомагане на процеса на превенция на насилието;

Предупредителни сигнали за възможно насилие: [1], [2]

Учениците и педагозите трябва да се научат да разпознават юношите, демонстриращи признаци за възможно насилие. Такива хора трябва да бъдат насочвани към съответното учреждение или към конкретни лица, като родители, обществени възпитатели, Комисия за борба с противообществени прояви на малолетни и непълнолетни, правоохранителни органи, служби за психическа, социална и медицинска помощ. Взимайки такова решение трябва да се има предвид съществуващата процедура, касаеща съгласието на родителите, конфиденциалност и задължително изискване за отчетност.

Признаците показват, че детето е неспокойно по някаква причина и насилието може да стане едно от възможните последствия от това.

Към тези признаци спадат:

- Агресивно поведение в миналото;
- Излишна раздразнителност и неконтролируем гняв, непристъп за средна и горна училищна възраст;
- Демонстрация на антиобществено поведение;
- Наличие на приятелски отношения с „проблемни“ връстници;
- Честа употреба на ругатни и оскърбителни изрази;
- Отправяне на постоянни заплахи в състояние на гняв;

- Употреба на алкохол и наркотици;
- Честа смяна на училището;
- Повишен интерес към насилие или оръжия, използвани за убийство на хора, а не за стрелба по мишена;
- Отсъствие или ограничен брой приятели, независимо от дългия престой в общежитието или учебното заведение;
- Рязко намаляване на успеха и/или интереса към учебната дейност;
- Жестоко отношение към животни;
- Недостатъчен родителски контрол за съответната възраст и ниво на зрялост;
- Ученикът е бил жертва на насилие или при него е налице negliжиране от страна на родителите;
- Подрастващият нееднократно е бил свидетел на насилие в семейството или на друг вид насилие;
- Преживяна травма , загуба в семейството или в съобществото му;
- Ученикът не зачита чувствата и правата на другите хора;
- Заплашва околните;
- Бил е жертва на запраха от страна на други хора;
- Ученикът страда от пренебрежителното отношение на връстниците си, обвинява за проблемите си обкръжаващите го и проявява отмъстителност;
- Проявява повишен интерес към телевизионни програми, филми, видеоигри, музика, подтикващи го към насилие;
- Член е на групи с антиобществено поведение;
- Затворен е в себе си или демонстрира рязък спад в настроението;
- Проявява садистичност, предубеденост и нетърпимост;
- Отправя заплахи или прави реални опити да навреди на свои връстници.

Специално разработената система за педагогически действия (включва следните елементи: диагностика на психоемоционалната среда и мотивационно – образователна работа с администрацията на общежитието; информационно-образователна работа с педагогическите кадри и родителите; консултативно-корекционна работа с учениците.

ЛИТЕРАТУРА:

- [1] www.ineesite.org/toolkit/docs/doc_1_HelpingChildrenwithAggressiveBehaviour.pdf
[2] www.theiacp.org/LinkClick.aspx?fileticket=MwvD03yXrnE%3D&tabid=378;
[3] www.violencestudy.org
[4] www.vista-europe.org

За контакти:

Валентина Василева, докторант Русенски университет „Ангел Кънчев“, месторабота: Общежитие за средношколци- гр. Русе, тел:0898/407577, e-mail:vasilevi3@mail.bg

Интеркултурното възпитание – като ценност в света на разнообразието

автор: Светлана Желяпова

научен ръководител: доц. д-р. Соня Георгиева

Abstract: *Intercultural education like a worth in diversify world. The function of primary school always changes. In the world of different culture's the school help people to live and work together. In this sense I sow the problem is actual and I began to consider this problem provoked by private motivation.*

Key words: *intercultural, education, variety.*

Училището е една от основните образователни институции на държавата, чиято цел е да подготви подрастващите за техния социален живот и реализация като им даде образование, като способства тяхното възпитание и помага за развитието на техните личностни и индивидуални дарби, способности, таланти. Във всички тези свои функции българското училище има дългогодишна традиция още от Възраждането. В съвременното българско общество ролята на училището не само не намалява, а напротив - става все по-важна и все по-отговорна, защото колкото по-динамично е развитието на едно общество, толкова по-сложни са задачите, които стоят пред неговата образователна система. Българското училище е изправено и пред проблем да следи адекватно за специфичните изисквания на децата с различни културни, религиозни, физически и интелектуални потребности.

Много е важно да се възпитава у децата толерантност, да се приобщават към културните ценности и традиции на различните народи, без които децата ще са недоверчиви, агресивни и няма да се задълбочават в проблемите на тези, които изглеждат по- различни от тях по език, цвят, раса, възгледи.....

В съвременния, глобализиращ свят, когато масовата култура все повече навлиза в нашия живот, е много важно да се съхранят и да се предадат на децата традициите и обичаите на народа им и на тази основа да се приобщят към традициите на другите народи. Педагогът трябва да познава възрастовите и психологическите особености на детето и да може да използва възпитателния потенциал на съдържанието на учебния материал.

Интеркултурното обучение и неговата интеграция се разглежда, като двустранен и противоречив процес. Двустранността му състои в това, че се осъществява в съвместната дейност на учащите и педагозите. При това задачата на педагога е да ги запознае с културата, живота на другия народ. А задачата на учащия е да не загуби в процеса на интеграцията своята индивидуалност, самобитност и манталитет. Така възникват ред проблеми при търсене на оптимални начини за решение на това противоречие в полза на учащия. Процеса на интеркултурно обучение трябва да се провежда без да нанасява личното самосъзнание и достойнството на учащия, [2].

Процеса на влизане на България в Европейското съобщество прави по-актуална задачата на системния анализ на световните постижения в областта на образованието, проявяване на възможностите им и съвършенстване на системата на образованието.

Образователната система в известен смисъл е проекция на държавата, на нейната организация, степен на развитие, на официалните възгледи на обществото за неговото настоящо и бъдещо развитие. Дейността на училището се ръководи от държавни структури, то изпълнява държавни образователни изисквания, планове и програми, съобразени с целите, поставени от държавата. В този смисъл пред училището стои задачата да даде на подрастващите такова образование и възпитание, каквото ще съответства на официалните представи, така, че същото да

е необходимо и достатъчно. То изпълнява обединяваща функция – събира на едно място всички деца, независимо от различията между тях. И не само ги събира, то дава възможност за общи празнични ритуали, за създаване на традиции, за опознаване на реалните културни традиции и различия и приобщаване към тях. По такъв начин се осигурява приемственост между миналото, настоящето и бъдещето, създава се обща база за развитие, която дава еднакъв старт и се преминава към възможност за приемане светът на разнообразието. Всяко училище има свой дух, традиции, обичаи, те са начало на приобщаване на децата към света на другите. Идвайки от различни семейства, детски заведения, а понякога и страни децата могат да се обединят около тях и да се опознават обогатявайки се взаимно. В този процес е голяма ролята и на медиите и на семейството, като помощници за приемане и разбиране на интеркултурния диалог и усвояване на поведение при което можем да живеем с другите, запазвайки собствената си идентичност, [4].

Структурата на българската образователна система поставя децата до 14-годишна възраст в равностойно положение спрямо възможностите за развитие и просвета. Според Закона за народната просвета всички деца в България до 16-годишна възраст имат право на безплатно образование в общинските и държавните училища, а техните родители са задължени от закона да осигурят посещението на децата си в училище. Тази нормативна уредба дава възможност на всички деца, без разлика от етническия им произход и социалното положение, да получат равен достъп до образование.

В съвременното българско общество, където социалните различия стават все по-големи, а все още е жива вярата, че всички са равни, се създава определено отрицателно отношение към тези, които са готови да плащат за доброто образование и развитие на децата си. Някои частни училища и школи по изкуствата се възприемат от обществото като училища за новобогаташи, в които се плаща за диплома. Само недостатъчно образован и културен човек обаче може да плаща единствено за дипломата на своето дете, но не и за неговото образование, разгръщане на способностите му, бъдещата му реализация. Държавата е тази, която се налага да регулира, узаконява и регламентира процесите, които протичат в образователната система между държавните и частните училища и школи от една страна и обществото от друга страна. Чрез тази регулация тя трябва да осигури достойното място на различните – надарени, способни таланти деца и да им даде реален шанс да превърнат дарбите си в обществен и дори национален капитал, [1].

Когато различни индивиди с различни заложби и потребности се учат в българското училище, между тях се възпитава разбиране за необходимостта от толерантност и сътрудничество. Децата, заради малкия си житейски опит, са възприемчиви към различните. За тях цветът на кожата, произходът, интересите в различни области не са разделящи фактори. В някои случаи те дори са обединяващи, защото децата са любопитни към различното. В това отношение от полза е учебното съдържание на дисциплината „Човек и общество“, в което има не една тема съдействаща в тази посока – „България, родина за всички българи“, „Светът еднакъв и различен“ и други.

Често децата или не забелязват различната културна, етническа или расова идентичност или напълно ги приемат, ако приемат нравствените качества на индивида. Те са много по-толерантни от възрастните и ако в някакъв по-късен етап на тяхното развитие проявят нетърпимост към дадена раса, етнос или култура, това е в следствие на възпитанието в семейството, на традиционни схващания или влияние на средата. В това отношение може да се каже, че различията не пораждат проблем във взаимодействието между децата в училище, ако те имат правилно изградени модели на поведение в извънучилищната си среда, [3].

За това децата още от най-ранна детска възраст у дома трябва да бъдат възпитавани в ценностите на съвременното демократично общество – интеркултурно и високонравствено.

Интеркултурното образование е държавна политика, която признава, че националното единство не се оспорва и не може да се разруши от наличието на различни културни общности. Доколкото е държавна политика, то определя кои са тези културни общности и образци, към които индивидът би могъл да принадлежи. Тъкмо затова знанието за „другия“ е дело на образованието и то е само първата необходима, но недостатъчна стъпка към формиране на култура на толерантността; само едната страна на интеркултурното образование. По тази причина Съветът на Европа е една от първите организации, които започват да развиват дейност в тази област, както в, така и извън училище. Съобразявайки се с най-новите тенденции на образователната теория и практика той прави много за промяната на акцента на програмите. Мирното развитие на общество, което съчетава много култури, изисква усилията на всички негови членове. Именно чрез образованието се откриват взаимовръзките и се преодоляват бариерите в обществото. Като член на Съвета на Европа от 1992 година, България също върви в тази посока, възползвайки се от някои от програмите.

Има основание твърдението, че културното различие все още не се е превърнало в значим проблем на българското образование. И това е така най-вече поради фактическата етническа хомогенност на съвременното българско училище. Могат да се посочат редица негативни примери за начина на съществуване на „смесеното“ училище, но все пак то е стъпка към създаване на възможност за интеркултурно образование, но само ако училищата не се делят на „нормални“, „смесени“, „цигански“, и ако културното различие между децата се постави като проблем. Нещо повече – „смесеното“ училище може да даде прекрасни възможности за обогатяване и взаимно опознаване, но само ако извън училището децата са възпитани в толерантност, в приемане на различията. Това изискване се отнася за всички участници в процеса. В съвременното българско „смесено“ училище или паралелка много често мнозинството става жертва на нетолерантността на ромското малцинство, обременено от домашното си възпитание и мисълта, че само то може да бъде дискриминирано и има право да се защитава от това за сметка на другите и техните права. Тук особено място имат различните неправителствени и ромски организации, които трябва да работят за интеркултурното възпитание на ромските деца.

Когато говорим за интеркултурно възпитание и взаимна толерантност е редно да споменем и за другите етнически малцинства – арменци, евреи в някои области, а в други – турци, власи, роми и т. н. Интересното е, че децата с арменски или еврейски етнически произход не се чувстват различни или дискриминирани от своите връстници в училище и имат самочувствието на индивиди, носители на други, но достойни традиции, език, история.

По друг начин обаче стои въпросът за децата с различни физически увреждания, психически проблеми или специфични образователни потребности.

Много често те са отделяни в специализирани училища, където за тях се полагат специфични грижи от квалифицирани преподаватели, но едновременно с тези положителни страни на системата има и редица недостатъци. В специализираните училища децата се чувстват изолирани, у тях се създава комплекс за малоценност, те не се научават да общуват със своите „нормални“ връстници, а това по-късно затруднява тяхната социална реализация. За цял живот те остават изолирани и неспособни за нормална комуникация с околния свят, [2].

Децата трябва да се възпитават в дух на приемане и разбиране на децата с увреждания, за да могат те да се интегрират успешно в масово училище, където да се научат да общуват пълноценно. За да стане това е необходимо да се пригоди и

материалната среда, да се обучат учители и педагози, които да работят правилно за постигането на тази благородна цел. Всичко това изисква време и много финансови и материални ресурси, но е важно, защото отношението към „различните“ е съществена част от културата и нравствеността на обществото, затова от голямо значение са знанията които децата получават часовете по Роден край и Човек и общество, които запознават детето със културата и традициите на народа си и със културата и традициите на другите народи и малцинства, тъй като една от целите на Учебната програма по Роден край е да се постави начало на целенасочено формиране на познавателни, практически и комуникативни умения, да положи основа на култура на общуване и на формирането на положително отношение към околната среда.

Всеки индивид притежава различни дарби, всеки има право да учи и да запознае другите с културата си, всички деца имат правото да бъдат равнопоставени, а да бъдат осъществени всички тези права отговорност носи българското училище. Само с разбирането на цялото общество, със съдействието на всички културни правителствени и неправителствени организации и подкрепата на държавата, то ще може да се справи с тази важна отговорност.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Аванесова В. и кол., „Детето от предучилищна възраст“, Народна просвета, София, 1979
- [2] Грекова М. и кол., „Свят и личност за 12 клас“, Просвета, 2002, София
- [3] Люблинска А.А., „Детска психология“, Наука и изкуство, София, 1978
- [4] Сатир В., „Новото човекотворчество“, Отворено общество, 1997, София

За контакти:

Светлана Петрова Желяпова, Русенски университет „Ангел Кънчев“, специалност „Начална училищна педагогика и чужд език“, ОКС „Бакалавър“, e-mail: svetka_88@land.ru

Лъжата при децата – причини и начини за преодоляване

автори: Дориана Стоянова и Ростислав Илиев

научен ръководител: доц. д-р Соня Георгиева

The lie at the children- reasons and ways for overcoming: In these days, people payed more and more attention to materially valuables and forgives that without moral principles they would be crushed down. We believed that the idea of the good, of the right at all could not exist without the truth or parallel with the lie. In the present working out we were tried to explain the main point and the reasons of the lie and to help the same to get over.

Key words: morality, overcome, fear, protest, collaboration, support, family;

***„Прошката, истината и любовта,
три прости неща, които могат да спасят света”***
неизвестен мъдрец

Настоящата разработка е посветена на етичен проблем – за лъжата. Можем да кажем, че лъжата съществува още откакто се е зародило човечеството – пример за това е Лъжата на Ева, чрез която тя успява да склони Адам да опита от ябълката на Дървото на Познанието. Този проблем ни интересува, защото присъства в ежедневието и ние всекидневно по един или друг начин се сблъскваме с него; никой не обича да бъде лъган, но всеки обича да лъже, когато това ще има някаква изгода за него. Повечето хора (дори да кажем всички, мисля, че не би било грешно) лъжат поради различни причини (които ще бъдат разгледани по-долу). Мисля, че в днешно време не бихме могли да намерим човек, който поне веднъж в живота си да не е излъгал някого за нещо.

Вярваме, че като не ни харесва този феномен, и ако за нас е вече късно да се променим, то можем да помогнем на децата да не придобият този вреден навик – да ги научим да говорят това, което мислят, да изразяват и отстояват смело мнението си, дори то да е различно от това на другите (разбира се в случаите, когато имат основание да го правят); или общо казано – да ги научим да бъдат истински – искрени, невинни, наивни и чисти душевно, точно такива, каквито е редно да бъдат децата! Целта ни е да се опитаме на базата на проучването си да изведем практически препоръки, с които да предпазим децата от лъжата или по – точно да помогнем на възрастните да разберат по какви начини могат да помогнат на подрастващите да се предпазят от този вреден навик.

Лъжите са станали част от ежедневието ни общуване, като една константна величина, естествено принадлежаща към нашето всекидневие.

Една интересна и неудобна тема, но определено широко разпространена. Лъжата съществува под различни форми, има различна степен на издръжливост и разпространеност, на приемливост и неуместност. Хората се притесняват от употребата на думата лъжа като от нещо неудобно и забранено, накратко казано тя се третира като тема табу.

Най-общо казано, навсякъде съществува едно семантично разделение на понятието лъжа, което си установява определен статут на пребиваване в нашия, така или иначе в много отношения двусмислен, свят.

Лъжата е нещо много интересно и провокативно по своята същност. Човек може да излъже от различни подбуди. Най-често хората лъжат от страх, за да не

загубят някого или нещо, за да не разочароват, за да не изглеждат глупаво в дадена ситуация и заради какво ли още не.

По-интересното е, че понякога лъжата се явява като последен шанс, като изкушение, пред което сякаш инстинктът ни за самосъхранение прегъва колена и се предава.

Факт е, че лъжата се е превърнала в навик.

Възрастните лъжат по един начин, децата по друг, нежният пол с шармантност и кокетство, а мъжете - придавайки си определена сериозност.

Прикриването, украсяването, размиването на темата са нещо като прелюдия към лъжата, която е забавлявала хората във всички епохи. За всеки един от нас формите на лъжата са различно обидни, скандални, непостижими или пък невинни, допустими, та дори и забавни.

Да започнем с децата. Защо лъжат те? Според някои мнения, първото стимулиране на лъжите у малките деца идва от грешките в поведението или възпитанието на големите. Вярвам силно в една зависимост, че колкото повече се насажда страх на едно дете за различни неща, толкова повече неговата защитна бариера от мнението на другите ще бъде лъжата.

Детето започва да лъже, за да се защити, за да се хареса, за да не му се скарат, за да коригира или скрие нещо, отново от чувство за самосъхранение. Ако детето не е в състояние да реагира смело и правилно, то не желае да бъде отхвърлено и излъгва.

Какво правят големите? Ако приемем, че прикриването на истината е вид лъжа или пък вкарването на другите в заблуда по отношение на нещо, то ще се изправим пред един сериозен проблем. Става дума за лъжата като начин на спасение или постоянно извинение за непоправимите неща в отделния човек.

Често на хората се случва да излъжат, когато закъснеят за работа, за среща, за курс. Виновно е задръстването, някой ни е задръжал, случило се е нещо неочаквано, изобщо измисляме всичко най-достоверно, което познаваме от опита си, за да се оправдаем. Спекулираме с толкова много неща в живота си, че може би ще ни става все по-трудно да намираме границата на умерените оправдания пред собствените ни грешки.

Какво означава думата "лъжа"; можем ли да дадем ясно и точно определение на думата?!

Според Буров и Пехливанова, "Малък Тълковен речник на българския език" под „лъжа“ разбираме,[1, 181]:

лъжа несв.:

1. Говоря неистини. Лъже че взема голяма заплата;
2. Мамя, заблуждавам, изневерявам. Лъже че ще и купи къща.
3. Залъгвам, залисвам. Лъжа го с тази играчка

лъжа се:

1. Измамвам се, заблуждавам се.
2. Залъгвам сам себе си.
3. Залисвам се, отклонявам вниманието си.

лъжа:

1. Това, което не отговаря на истината, на действителността; неистина. Куп лъжи.
2. Измама, заблуда. Живея в лъжа

Живеем в общество, в което конкуренцията и състезанието доминират във всички сфери на живота. Няма нищо удивително в това, че много деца още на 2-годишна възраст се стремят да бъдат първи и вече имат свое разбиране за

важността на победата. Именно това желание - да бъде по-способно и по-добро от другите е една от главните причини детето да започне да лъже.

Всички родители, разбира се, искат децата им да израснат като честни хора, но също така всички се сблъскват с проблема детска лъжа. Защо детето лъже?

Лъжа с цел манипулиране

Понякога децата лъжат, защото техният опит им е показал, че лъжата е изгодна. Например детето показва на майката, че не обича по-малкото си братче и тя го притеснява по някакъв начин. Когато то ѝ поднася явната лъжа, че вече го обича, майката го награждава с целувка

Изводът от подобна ситуация е съвсем логичен за детето: когато казваш истината си вредиш, а с помощта на лъжата лесно можеш да получиш нещо, което ти харесва.

Често лъжат и децата, които се готови на всичко, за да се самоутвърдят. В много случаи, за да постъпят така, те се чувстват изоставени от всичките си приятели, защото са изгубили тяхното доверие. Ако имате основание да смятате, че именно това е проблемът, поговорете за това с детето си. Намерете начин да го накарате да се почувства обичано и ценено.

Лъжа от страх

Това е много често срещана детска лъжа. Детето лъже, защото се страхува от наказания или унижения. То измисля невероятни небивалици, за да се отърве от въпросите като: защо не си прибра играчките, защо не си научи уроците и други подобни. Причините, които детето може да изтъкне, са различни - от баналното главоболие до приземяването на летяща чиния в съседния двор. И всичко това е само с една цел - да се отърве от упреците и наказанията.

Лъжа в името на спасението

Детето може да лъже и от страх пред наказанието. Например то се прибира от улицата мокро до уши и цялото в синини и първият въпрос към него е "Бил ли си се?" Ако признае, родителите най-често започват да му се карат. И детето започва да лъже. "Паднах", ще отговори то в повечето случаи.

Психолозите твърдят, че всички разнообразни отговори могат да се разпределят в две разновидности:

1. Лъжем тези, които съжаляваме.
2. Лъжем тези, от които се страхуваме. Специалистите смятат, че по-често се лъже, когато е налице страх от наказанието.

Лъжата - протест

Много родители твърдят, че не наказват децата си за белите, а само за лъжите, но техните деца продължават да лъжат. Какво именно притеснява възрастните в тези ситуации? Очевидно, не самата постъпка, а ужасът, че детето се опитва да излъже, т.е. иска да се освободи от техния контрол. В никакъв случай не бива да се забравя, че детето също е личност и то отстоява свободата и независимостта си. А тъй като вариантът да действа със сила е невъзможен - възрастните са по-силни, единственият начин остава лъжата. Затова и колкото по-настойчиво ядосаният родител изисква чистосърдечно признание, толкова по-упорито детето настоява на своето, като същевременно примира от страх [3].

Склонността на човек да лъже се заражда още от най-ранна детска възраст. Малко след като детенцето започне да разговаря, то започва да изрича огромна част от нещата, които си въобразява. Важно е да се знае, че до 3-4 годишна възраст детето не осъзнава какво всъщност е лъжата и защо тя е лошо нещо. Ако твърде

много му се карате, когато лъже, то ще асоциира това с кривата ви физиономия, но няма да знае същинската причина.

Много майки решават, че правилен метод за възпитание на детето е да му се карат заради факта, че лъже, а не заради белята, която прикрива или друга причина. Това е съвършено грешен ход, ако детето е на по-малко от 4 години и изрича лъжите си не принудено. Строгата реплика „Много мразя да ме лъжат!“ по-скоро може да стресира мъника, отколкото да помогне за правилното възпитание.

В ранна детска възраст децата имат развито въображение и непрестанно разказват небивалици. Те представят нещата така, както искат да се случват и да бъдат. Те, разбира се, правят разликата между реалните събития и това което си въобразяват, но тя не е така ясно разграничена, както при възрастните. Още повече, че те не разбират защо трябва да говорят само за фактите, които ги заобикалят.

Именно затова, докато детето е още малко, не бива да му се карате прекалено за лъжите, които изрича. Те може да бъдат от всякакъв сорт - от убеждението, че е било на луната до опитите да ви убеди, че белята, която е направило, не е негово деяние, независимо, че се е случило пред вас. С лъжите си детето по-скоро представя нещата така, както то би искало да бъдат, а не да ви излъже в смисъла, в който го прави възрастен човек.

Така например, ако казва, че е било в космоса, то наистина би искало да бъде в космоса. Или, убеждавайки ви, че не е счупило чашата, то просто иска да не е счупило чашата и вие да не му се карате. Трябва да знаете, че колкото повече се карате на детето ви да не лъже, то ще го прави всеки път, когато направи нещо лошо.

В детската психология съществува "синдром на стъкления съд" - т.е. когато до определена възраст детето е убедено, че всички негови желания и капризи са известни на родителите. То се чувства като прозрачен съд с ясни мисли и планове. Настъпва момент обаче, когато детето прави "откритие" или открива, че може да скрие истината с нещо друго - лъжата. Тогава лъжата става важна игра, а играта е основният начин за детето да опознае действителността и да общува с хората.

Как да се държим с мъника, когато забележим, че послъгва?

Как да реагираме на лъжата? Какво би накарало детето да спре да лъже? Детето ще спре да лъже когато спрете да го наказвате и биете. Означава ли това, че трябва да го оставим да прави каквото си иска? Не, разбира се. Трябва да се научите да използвате интелигентност и умения при възпитанието му. В друга тема ще обсъди как да възпитате детето без да го наказвате и биете. Сега - как да реагираме на лъжата така, че да не се повтори? Първо разберете чувствата на детето. То не ви лъже случайно. От опит знае, че като направи беля, ще му се случи нещо лошо, затова се страхува да ви каже истината и иска да я скрие от вас. Ето няколко по-конструктивни начини за реакция от наказанието (което вече видяхме до какво води):

1. Присъединете се към лъжата (в зависимост от ситуацията) и я преувеличете. Ако детето например каже, че злата вещица е виновна, престорете се че сте я видели: "Да, беше сбръчкана и с черно наметало". Обаче не оставяйте нещата така. Веднага след като приключите с фантазирането (как е изглеждала вещицата), направете нещо конкретно по въпроса. За идеи - следващите няколко точки (като тази не е задължителна изобщо).

2. Акцентируйте върху възможните решения на проблема. Вместо да търсите кой е виновен, потърсете разрешение на проблема. Предложете на детето да му помогнете в почистването на разлятото мляко или счупената чаша, без да му се карате, а с приятелски тон. Кажете "Искаш ли да ти помогна с почистването или

предпочиташ сам/ а да се справиш?". Така акцентирате върху идеята, че грешката трябва да се поправи, а не върху това кой е виновен.

3. Поставете се на мястото на детето и проявете разбиране. Попитайте го дали се страхува да признае истината и му обяснете, че всеки понякога се страхува. След това му обяснете (с приятелски тон), че е длъжно да поема отговорност за действията си. Кажете му "Всеки може да сгреша, но като обвиниш някой друг или излъжеш, не ставаш по-малко отговорен за постъпката си" или за конкретен случай "Зная, че ти се е сторило по-лесно да прехвърлиш вината върху котката (сестричката си) злата вещица, н но е важно да знаеш, че можеш да ми кажеш истината дори когато си изплашен/ а". Разкажете му за доверието и му помогнете да направи връзката между честността ни и доверието, което хората изпитват към нас.

Колкото по-голямо става детето, толкова трябва повече да му говорите, че не бива да се лъже. Някои деца се увличат твърде много по лъжите и продължават да са активни в тази област дори и в детската градина. Когато усетите, че започне да минава границите на допустимото и безобидното, трябва сериозно да поговорите с мъника.

Най-добре е да му казвате, че знаете за лъжата, ако е засегнала други хора да я кажете и пред тях, така че то да почувства срам от това, което е направило. Неудобството от стореното ще му бъде като обеща на ухото. Най-важното е да не правите трагедия от лъжите на децата. Лъжите, които изричаме възрастните са доста по-сериозни и те рядко са следствие от детството.

Честността е деликатна ценност, която родителите трябва да възпитат децата си чрез не по-малко деликатни методи. Децата ще спрат да се страхуват от нас когато разберат, че с любов и уважение ще им бъде позволено да поемат отговорност за действията си.[4].

При възпитанието на детето няма важни и неважни неща. Всичко е важно. Всичко има значение за правилното развитие.

Важно е детето да разбере, че лъжата е лошо нещо, затова му покажете, че сте разбрали лъжата му като избягвайте строгите наказания. Давайте му добри примери. Старайте се никога да не лъжете, в противен случай трудно ще отучите детето си да лъже. Важно е да обясним, че победата не е по-важно нещо. То трябва да разбере, че е по-добре благородно да изгуби, отколкото нечестно и с лъжа да спечели.

Научете го да се справя с поражението, много деца лъжат поради страх от неуспех.

Така стигам до извод от казаното и нещата, които трябва да знаем за лъжата. А те са: Една лъжа може да съсипе цели връзки, градени с години. Лъжата е първата причина хората да губят доверие един в друг, най-често хората лъжат, за да избегнат конфликт! Лъжата удължава проблема, когато излезе наяве, а не го решава.

И така лъжите имат цветове, възраст, те са случайни и преднамерени, добри и лоши, украсени и грозни, обидни и уж невинни, заблуждават, нарастват и властват над умовете ни, моделират другите, унижават нас самите, но често наистина помагат.

Има някои мнения, които твърдят, че понякога скриването на истината върши чудеса и вероятно наистина е така, но това са определени ситуации, които всеки един от нас може да разпознае.

Опасно е, когато нещо разрушително успее да утвърди присъствието си и навлезе тихо в умовете на всички ни.

Нека държим умовете си будни!

Научете се да бъдете добри родители и учители!

Не допускайте грешките, които не искате да допускат вашите деца – помнете, че вие сте образецът им за подражание; те копират вашето поведение и начин на живот!

Обичайте децата си! Интересувайте се от тях! Старайте се да прекарвате колкото е възможно повече време с тях!

Бъдете не само родители, но и приятели на децата си! Нека те не се страхуват да споделят с вас своите радостни и тъжни мигове.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Буров, Ст., Пехливанова П., “Малък тълковен речник на българския език”; изд. „Слово”, 1998
- [2] <http://selenabg.com/index>
- [3] <http://reason.blog.bg>
- [4] <http://bglog.net/psychology/10598>
- [5] <http://reason.blog.bg/viewpost.php>

За контакти:

Дориана Иванова Стоянова, Русенски университет „Ангел Кънчев”, специалност „Начална училищна педагогика и чужд език”, ОКС „Бакалавър”, е-mail: dori86_sweetgirl@abv.bg

Ростислав Огнянов Илиев, Русенски университет „Ангел Кънчев”, специалност „Начална училищна педагогика и чужд език”, ОКС „Бакалавър”, е-mail: bairos85@abv.bg

Възможности за използване на теорията на вероятностите и статистиката в уроците по математика в началното училище

автор: Милена Радева Георгиева

научен ръководител: доц. д-р Виолета Ванева

Abstract: *Elements of Calculus of probability (Theory of chances) and Statistics are met in our daily round continuously. The problems of the high-school students in their life are more connected with the necessity of analyzing the influence of accident factors and the made decisions in situations with probable bases. That's why some reserves of probable - statistical knowledge are an important condition for creative work in the field of human activity.*

Key words: *Calculus of probability, statistics, mathematical abilities, development of mental capacity.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Правилното разбиране на теорията на вероятностите се явява прекрасна възможност да се покаже на учениците процеса на математизацията. А това е може би първата и последна възможност след елементарната аритметика, след което лошо усвоената дедуктивност прави другите дялове на математиката непонятни.

За преподаването на теорията на вероятностите и статистиката в началното училище не се изискват никакви особени формулировки на математиката. Ако учениците са овладели действията с дробите, то може да се премине доста напред. Наченките на знания по алгебра позволяват да се сформират теоретико-вероятностните принципи в общ вид. Теорията на вероятностите може да се прилага също така непосредствено и с елементарната аритметика, т.е. с помощта на модели, които всеки може да разбере веднага.

Като се имат в предвид нуждите на съвременното обучение и възможностите на 6 – 10 годишните деца, училищната програма предполага формиране у учащите на елементите на математическите понятия и логическата структура на мисленето. За съжаление в училищата няма много методически пособия за учителите в началното училище, които могат да им помогнат да се справят с такива задачи, да направят учебния процес по-интересен и достъпен.

През последните десетилетия елементите на теорията на вероятностите и комбинаториката ту са въвеждани в обучението по математика в общообразователните училища, ту са изключвани изцяло. Вниманието, което се отделя на този учебен раздел по цял свят, позволява да се предположи, че концепцията на неговото въвеждане е актуално.

В наши дни често се обсъждаме с вероятностната терминология в научните и политическите текстове, широко се използва във всекидневната реч. Можем да я чуем в прогнозата за времето, когато става дума за вероятността от валежи, в политиката, когато се оценяват шансове или се анализират данни, в разговорите на икономистите, организаторите на производството, учените и т.н.

Все по-често се срещат лотарии и хазартни игри, при чието участие е важно правилно да оценим шансовете си за победа, да изградим вярната стратегия и да се придържаме към нея. Всички стратегии, свързани с победа, справедливите и несправедливи условия на случайни игри, предизвикват голям интерес даже и при най-слабите ученици. Точно за това, игровата фабула на задачите дава възможност да се организират увлекателни експерименти пред решаването им като задачи. Възможно е да се проведе като беседа с учениците, в която да се обсъдят различните шансове, да се осмисли и развие вероятностната интуиция в нужното направление.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Мисловните способности на децата, както и всички останали, могат и трябва да бъдат развивани. Достигането на тези цели като цяло могат да способстват за изучаването на елементите на теорията на вероятностите и статистиката чрез система от специални задачи и експерименти.

Целта на изследването е да се проучат способностите на учениците (3 клас) в началното училище да решават задачи от теорията на вероятностите и статистиката за развиване на мисловните им способности, както и възможността те да бъдат включени в уроците по математика в началното училище.

Целта конкретизирахме в следните задачи:

1) Проучване на литературните и научните източници в теорията и практиката, свързани с теорията на вероятностите и статистиката.

2) Проучване и анализ на учебните пособия по математика. Това включва преглед на учебниците по математика за 3 – 4 клас, математическите сборници, помагала и самостоятелни работи, за откриване на задачи от теорията на вероятностите и статистиката.

3) Провеждане на емпирично изследване с ученици от 3-ти клас за установяване нивото им на справяне с този вид задачи.

4) Анализ на получените резултати.

Предмет на изследването – умението на учениците да решават задачи от този тип.

Обект на нашето изследване бяха два трети класа от СОУ "Христо Ботев" на възраст 9-10 години.

Класическата теория на вероятностите разглежда отношението на броя на благоприятстващите изходи към всички възможни на едно случайно събитие. При това се предполага, че всички разглеждани случаи са равновъзможни и еднаквовероятни.

В класическата теория на вероятностите се сблъскваме със случаи, при които изчислената чисто теоретична вероятност на това или онова събитие се потвърждават в процеса опитовата проверка. Такава ситуация, основаваща се на симетричността от изходите на опитите, се среща сравнително рядко при изследванията на реални събития в науката и практиката.

Статистиката е наука за събиране и анализ на данни, за разработване на общи методи за тяхното изследване с цел получаване на изводи от тях.

Възникването и развитието и като наука е свързано с потребностите на обществото от информация, необходима за неговото управление и развитие.

След внимателно проучване на учебниците и учебните помагала установихме, че в одобрените от МОН учебници няма включени задачи от този тип. Едва в сборниците и помагалата, които се използват като допълнителни открихме задачи, свързани с теорията на вероятностите и статистиката.

По време на констатиращият експеримент на учениците бяха предложени прости задачи от типа:

Задача. Митко имал в кутия 6 дъвки с ментов вкус и 5 дъвки с плодов вкус. Колко дъвки най-малко трябва да вземе от кутията за да е сигурен, че е извадил поне една с плодов вкус?

а) 4 б) 6; в) 7.

Задача. Пирати откраднали от кораб 3 сандъка и 3 ключа, които са размесени. Колко опита са достатъчни, за да се намери ключът за всеки сандък?

а) 1; б) 3; в) 6.

Задача. На купон поръчали 8 вегетариански пици, 6 с пилешко месо и 5 с аншоа. Доставили ги в еднакви кутии. Колко кутии трябва да отворим, за да сме сигурни, че имаме поне 4 пици с пилешко месо?

а) 14; б) 16; в) 17.

Задача. Мая имала 3 чифта еднакви черни и 2 чифта бели обувки. Една вечер като излизала нямали ток и тя трябвало на тъмно да си вземе обувки. Колко обувки най-малко трябва да извади, за да е сигурна, че ще си обуе бели обувки?

- а) 4; б) 9; в) 10.

Задача. В автомат за топчета са останали 12 зелени, 10 оранжеви и 7 сини еднакви по размер и тегло топчета. За да получим топче трябва да пуснем монета от 1 лев. Колко монети трябва да пуснем, за да сме сигурни, че:

- 1) поне едно от топчетата ще е зелено;
а) 18; б) 23; в) 25.
2) две топки ще са с различни цветове;
а) 9; б) 11; в) 13.

Задача. Петя, Симона и Ивет си купили по една вафла – шоколадова, с фъстъци и локумена. Коя каква си е купила, ако Симона не обича шоколадова и с фъстъци, а Ивет не обича шоколадова.

- а) Петя – с фъстъци, Симона – шоколадова, Ивет – локумена;
б) Петя – шоколадова, Симона – локумена, Ивет – с фъстъци.

Учениците трябваше да оградят верните отговори.

По време на обучаващия етап дадохме на учениците система от задачи с използване на елементи от теорията на вероятностите и статистиката. Също така ги запознахме с първоначалните представи за теорията на вероятностите, както и с основната формула

$$\text{Вероятност на събитието} = \frac{\text{число на благоприятстващите изходи}}{\text{число на всички равновъможни изходи}}$$

Бяха им давани и задачи за домашна работа от този тип.

Задача. В магазин за детски играчки имало кашон с 15 колички, еднакви по форма и големина, но различни по цвят. 4 били червени, 5 сини и 6 жълти. Колко колички най-малко трябва да извадим, за да сме сигурни, че имаме 2 с еднакъв цвят?

Решение: В най-лошия случай изваждаме 1 червена, 1 синя и 1 жълта количка. За да сме сигурни, че имаме 2 колички с еднакъв цвят трябва да извадим още една, чийто цвят ще се повтаря. Следователно $3+1=4$ колички трябва да извадим за да имаме 2 едноцветни.

Задача. В шкафчето си за обувки Пипи имала 5 чифта бежови и 5 чифта кафяви обувки. Колко най-малко обувки трябва да извади Пипи, така че сред тях да има чифт обувки, лява и дясна, от един и същи цвят? (Тук пренебрегваме възможността Пипи да обуе обувки от различни цветове).

Решение: В най-лошия случай Пипи ще извади първо 5 леви бежови и 5 леви кафява. Следващата обувка ще бъде дясна и от един от двата цвята. Следователно $5+5+1=11$ обувки.

Задача. В един магазин изпратили 6 куфара и шестте им ключа, сложени в един плик. Продавачът, който получил куфарите се ядосал:

- Толкова ли не можах да сложат ключовете на куфарите! Сега за един ключ трябва да опитвам 6 пъти, а за 6 ключа 36 пъти.

Колегата му го чул и рекъл:

- Не чак 36 пъти. Може и с по-малко.

Решение: Най-напред се опитва единия ключ (кой да е) на всички куфари. В най-лошия случай той няма да стане на 5 куфара и ще бъде за шестия. Връзваме го за него. След това вземаме друг ключ и го опитваме на останалите 5 куфара. Така продължаваме до края. Ако допуснем, че винаги ни върви зле, както с първия ключ, всички опитвания ще бъдат: $5+4+3+2+1=15$.

Задача. В кутийка има две бели и едно черно топче. Изваждаме последователно едно след друго две топчета. Какви биха били те? Каква е вероятността изваденото топче да е бяло?

Решение:

I случай II случай III случай

$$P(A) = \frac{m}{n},$$

m - число на елементарните изходи, благоприятстващи събитието А (бяло топче);

n – числото от всички еднакво възможни изходи на опита, образуващи пълна група от събития (в случая имаме 3 топки).

Стела и Моника хвърлят зарче една след друга. Каква е вероятността Моника да хвърли по-малък зар от Стела?

(Правим таблица на всички резултати и изчисляваме с формулата)

В контролния етап учениците решават задачи, подобни на тези от констатиращия експеримент, но на по-сложно ниво за окончателна оценка на уменията да решават логически задачи с елементи от теорията на вероятностите и статистиката.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

При провеждането на това изследване се опитахме да покажем доколко многообразен и интересен е светът на задачите, колко е важно да се започне още в началното училище да се развива логиката на детето, неговите мисловни способности, дори и чрез такова сложно понятие като теорията на вероятностите и статистиката.

На базата на проучената литература, учебници и помагала и на проведените експерименти достигаме до следните изводи:

1. В използваните в момента учебници, одобрени от МОН няма никакви задачи от теорията на вероятностите и статистиката.

2. Задачите с елементи от теорията на вероятностите и статистиката са достъпни за децата в началното училище и могат да бъдат включени в уроците по математика. Те са интересни на учениците на тази възраст и развиват логическото им мислене.

3. Използването на разнообразни задачи с елементи от теорията на вероятностите и статистиката в обучението по математика в началното училище позволяват: **да се развият:** логическото и въобще математическото мислене; способностите за решаване на нестандартни задачи; интереса към математиката като наука; **да се уточнят** математически понятия; **да се запознаят** с нови понятия, създаващи добра база от знания в обучението в средния и горния курс; **да разшири:** кръга от упражнения в обучението по математика в началното училище; кръга от интереси на малките ученици.

ЛИТЕРАТУРА:

- [1] Бычкова Л. О., Сенютин В. Д. "Об изучении вероятности и статистики в школе" // "Математика в школе". 1991. № 6. С. 9—12.
- [2] Фройденталь Г. Математика как педагогическая задача. Ч. II. М., 1983.
- [3] Запрянов З., Георгиев И. "Математика за 11 клас", "Просвета", 2001 г.
- [4] Запрянов З., Ганчев Г., Георгиев И., "Математика за 10 клас", "Просвета", 2001 г.

За контакти:

Милена Радева Георгиева, mrg76@abv.bg

Взаимоотношенията в семейството и тяхното влияние върху детето /подходи при родителските роли/

автор: Кремена Стоянова Великова

научен ръководител: доц. д-р Соня Георгиева

***Family relationships and their impact on child.** For all of us family is important. Tons, the roles are defined by the style-parent adults. No time, no country or individual who are not the subject of great importance and it provoked my interest.*

Keywords: family, approach, relationships

*“Ако искате Възрастният във вашето дете да порасне,
трябва да го уважавате.”*

Том Харис

Преди да се спра на проблема, който провокира моя интерес и намирам за актуален, считам за необходимо да изясня основните термини, които ще използвам, така , както са дефинирани в тълковния речник и аз ги намирам за приемливи. Те са:

- **семейство**- съпругеска двойка и живеещите заедно с нея роднини /деца, родители, братя и сестри/ ,[4];

- **подход** -съвкупност от начини и средства за пристъпване към определен проблем или човек ,[4];

- **взаимоотношения**- връзка,отношения между група от хора /семейство/, обединени от общи цели и интереси, [4].

Взаимоотношенията в семейството играят изключително важна роля в живота на детето. Те са пръв образец на междуличностни отношения. И тъкмо заради това детето пренася в други житейски ситуации начина на общуване, който е възприело от своите родители в семейна среда.Как детето ще общува по-късно с другите хора, със своя бъдещ съпруг или съпруга това до голяма степен зависи от семейството, в което расте. Мнозина психолози са стигнали до извода, че характерните особености на семейните взаимоотношения се вкореняват в поведението на детето и създават модел за неговите по-нататъшни отношения с околните.

Вътрешно-семейните отношения отразяват духа на семейството.

И точно този дух е главната сила, която влияе върху формирането на детето като личност. Така, в процеса на многобройни изследвания беше отбелязана пряката връзка между нормалното психическо и нравствено развитие на детето и спокойната, доброжелателна атмосфера в семейството, внимателното, ласкаво, уважително отношение към детето от страна на родителите му,

разбира се, съчетано с разумна строгост.

Известно е,че колкото по-малко топлина, обич и грижа получава детето, толкова по-бавно то се оформя като личност. Недостатъчното внимание и недостатъчно честото общуване между родители и деца, дори предизвикват у детето сензорен глад, недоразвитост на висши чувства (като отговорност, себеотрицание, саможертва, съчувствие към другите), а също така инфантилност на личността.

Съществуват много доказателства за това, че и инстинктът за майчинство и бащинство се проявява по-силно у хора, в чието детство не се е чувствал недостиг на доброта, деликатност, грижа и любов от страна на техните родители. Това обаче не бива да бъде повод родителите да си затварят очите пред лошите прояви на своите деца и постоянно да им отстъпват във всичко. Наказанието, забраната на някои неща, строгостта в много случаи са необходими. Но те не бива да бъдат примесени с неприязън, раздразнителност, гняв, нетърпение и каквито и да е отрицателни чувства, които понякога изпълват сърцата ни, когато децата проявят непослушание.

При взаимодействието си с децата родителите изпълняват много и различни роли. Те произтичат от задачите, които имат да изпълнят родителите във връзка с физическото развитие и социализацията на детето. Често поведението на възрастните вместо да се подчини на тази грижа се подменя и придобива крайни и неконструктивни форми:

- задоволяване единствено на материални нужди без да се обръща достатъчно внимание на емоционалните потребности на детето;

- пълно "потъване" на родителите или на единия от тях (обикновено бащата) в своята работа;

- засилване на егоизма и втурване към дейности, които възрастните, считат за пропуснати и за които децата са пречка.

Всичко това води до деформиране на общуването и превръща съвместното живеење в некомфортно съжителство. Това води до недостиг на човешка топлина, така необходима за нормалното развитие.

Децата наблюдават, децата слушат, децата твърде рано разбират, дали родителите им живеят в съгласие и дали ги обичат, не по количеството играчки или вкусоти, които получават, а по това, какво е общуването в семейството. По това, доколко се интересуват от неговия живот, от неговите макар и детски проблеми...

Характерът на взаимоотношенията между членовете на семейството оказва сериозно влияние и върху насочеността на детето към своето бъдеще, върху неговите перспективи в живота. Ориентацията на подрастващите към бъдещето зависи твърде много от културното равнище на тяхното най-близко обкръжение и преди всичко на семейството.

За силното въздействие на родителския пример един известен педагог е казал: "Вашето собствено поведение е решаващо. Не мислете, че вие възпитавате детето само, когато разговаряте с него, когато го поучавате или му заповядвате. Вие го възпитавате във всеки момент от вашия живот, даже когато ви няма въкъщи. Как се обличате, как разговаряте с другите и за другите хора, как се радвате или скърбите, как се държите с приятелите си и с враговете си, как се смеете, как и какво четете всичко това има голямо значение за детето. То вижда или чувства най-малките промени във вашия тон, всеки поврат на вашите мисли достига до него по незнания пътища." [1].

За родителските роли могат да се прилагат разнообразни подходи. Тук ще ги дадем обобщено, но конкретното им прилагане е добре да се съобрази със ситуацията, с типа нервна система на детето, с целите, които сме си поставили в процеса на неговото възпитаване. Те могат да се представят така:

- доброжелателност- нека проявяваме жив интерес, към детските радости, страхове, тъги, вини Нека сме подкрепящи дори, когато не всичко ни изглежда точно както бихме искали да се случи. Детето, почувствало това ще се довери, ще ни приема и търси за съветници;

- общуване- научим да изслушваме детето си и да се мъчим да го разбираме по-добре. Тогава ще знаем какво и как да му кажем, за да ни послуша;

- ръководство- да влияем и напътстваме детето съгласно общоприетите правила на поведение и приетите културни традиции като даваме личен пример и изключим повелителния тон и насилието във взаимодействията с децата;

- съобразност с детските особености – детското развитие преминава през различни етапи. Част от тях са известни в психологическата литература като кризи в развитието на личността. Възрастният би трябвало да познава тези особености, да се съобразява с тях, да знае, че не само детските желания и разбиране определят поведението на децата, а и природата влияе върху тях;

- съпричастност и подкрепа- децата са неуверени, защото нямат социален опит, децата искат да експериментират, но не знаят как, децата имат страхове, но не могат сами да ги преодоляват и в този сложен свят те имат нужда от подкрепа, от това някой да им върва и да е до тях като консултант, като съиграч и по- знаещ възрастен на когото му личи, че не е забравил за това, че е бил дете.

- нежност- децата са плахи и доверчиви, а в живота ги дебнат болки. Не всички от тях могат да бъдат избегнати, но за да не объркат детското съзнание, за да могат да бъдат преодоляни по един конструктивен начин те трябва да чувстват нежност, да знаят, че някого го е грижа...;

- общност- идвайки в света на възрастните децата не знаят кой кой е, кои са те и ние родителите трябва да им покажем, че не са сами, че са част от подкрепящо семейство, което може да разбира, да прощава, да чака, да обича.

Така представените подходи би следвало да имат една отправна точка- хуманизма. Той често се бърка с криворазбраната обич. И тя може да деформира, да пречи, да убива мотивацията на децата за един конструктивен живот, чиито основи се поставят в периода на детството. От обич родителите правят най-различни грешки - те контролират и глеят, дават и отнемат, наказват и прегръщат, и всичко това от обич! Любовта не е проблемът - проблем е как постъпват родителите в името на любовта. Да бъдеш родител означава да имаш желание да посветиш време, средства и енергия на каузата ; означава да се научиш да вземаш правилни решения, да определяш граници на поведение и да напътстваш невидимо децата си към един щастлив, здравословен и пълноценен живот. Родителите, които изпитват разумна любов са по-загрижени да насърчават децата си да развиват умения, които ще им помогнат да се справят с промените в живота. Въпросът е „Коя любов помага и коя вреди на децата“? Крайностите - както прекалената либералност, така и прекомерния контрол са еднакво вредни при възпитанието. Факт е, че родителите, които обичат прекалено, имат един постоянен, неприятен спътник: безпокойството и са изложени на риск да попаднат в най-големия капан на прекалената обич - да забравят да се радват на децата си такива, каквито са, да забравят за себе си, да изпаднат в депресии, да причинят болка на децата си от здравословното си състояние, което настъпва при раздяла, при несъгласие, да са емоционално нестабилни.

Доброто възпитание изисква добри практики. За тях е писано много още от древността. Макаренко [8] , Жан Жак Русо [9], Джон Лок [7] и други педагози дават както конкретни препоръки за родители, така също и дефиниции за стиловете на родителството като го назовават различно- „авторитет“. Коментарите и споровете в това отношение са от векове, те се съпътстват от възгледи на общества и политици, от личности, които са емблематични и от обикновените хора. Както за всяка дейност и тук са необходими правила, с помощта на които да се изградят конструктивни родителски стилове.

Според Адлер процесът на възпитанието трябва да се разглежда като позволяване на благоприятните влияния да оказват своето въздействие върху детето, но и точно да се следи за това, какво оформя от тях неговата творческа сила. Еднаквите ситуации влияят различно върху децата, следователно не самата ситуация е фактор на влияние, „при нарушение в правилното развитие, винаги се

открива и една погрешна реакция на детето”/Адлер, 1998/, [1]. Възпитанието, според Адлер, трябва да изключва строгост или снизходителност, а да се основава върху разбирателството и непрекъснатото окуражаване на детето, както и върху развиването на чувството му за общност. Последното ще бъде развито или не в зависимост от отношението и поведението на майката. Защото природата е отредила тя да бъде с новото същество и взаимоотношенията им да са отношения на вътрешна кооперация. Тази ситуация има за цел да изгради детето като равноправен сътрудник и събрат на другите, който охотно им помага и сам приема помощта им там, където неговите сили не са достатъчни.

Майката трябва да развива интереса на детето към бащата и другите членове на семейството. А бащата трябва да отделя достатъчно време за детето си и да се отнася към него с обич. Само по този начин – в контактите с околните, детето ще развие нужната му житейска смелост и самоувереност от позицията на чувството за общност. Основният метод, който е единственият правилен подход, е окуражаването. Дори когато едно дете започне да се държи зле, да мързелува или се оттегли в себе си, най-доброто, което можем да направим е да насърчим и малкото смелост, която му е останала, защото точно липсата на смелост и разбиране е в основата на поведението му. Разговорът трябва да съдържа истината, но представена по тактичен и щадящ начин. На детето трябва да се обясни, че зад неговото поведение стои една негова погрешна цел и погрешният смисъл, който то си е изградило.

Семейството, като цяло е отговорно, детето да се впише безпроблемно в процеса на междуличностното общуване в по- широк социален план. За това то трябва в тази първа за него социална общност да бъде научено да се самопознава, да разбира другите, да контролира действията си, да се изразява с думи и не само, да си сътрудничи, да отстъпва, да зачита другите, да проявява духовна сила, да развива многостранни интереси.

Тъй като е доказано е, че родителското поведение има причинно следствена връзка с поведението на детето и формирането на определени черти в характера му в контекста на гореказаното е от съществена важност изграждането на родителския стил. В литературата една от основните теми по въпроса за родителството, е тази за някои конкретни линии на родителско поведение и тяхното влияние върху децата. В основата на родителския стил на поведение лежи представата на родителя за света и живота и неговата себепредстава. В американската програма за обучение в родителство “Степ”, [3] се твърди: “...първата стъпка е да признаете наличието на проблем във взаимоотношенията с децата ви..., а втората, да осъзнаете факта, че много от проблемите са по-скоро ваши, отколкото на децата ви”. Според съвременните разбирания в психологията може да се каже, че идеалното родителско поведение съдържа: топлина /приемане/, автономия /разрешаващо поведение/, родителска отговорност и последователност /в дисциплинарния подход/.

Детето ни отрича, но използвайки моделите, които ние му даваме, най-често без да съзнаваме това, се учи не толкова от непосредствено казаните му от нас правила (готовите рецепти), колкото от онова което наблюдават в поведението ни (нашият пример). Ако рецептите се различават от примера, то най-вероятното е един ден да се сблъскаме с обидата и протеста на детето си, чудейки се.... Моделът зависи и от значимите други (приятели, роднини, съседи), както и от взаимоотношенията с родителите. Колкото и парадоксално да звучи, ние трябва да пазим децата от нас самите, от нашите слабости, емоции претенции, непостигнати мечти. Ако отношението ни с него са изградени от постоянно недоверие, конфликти и заплахи, то ще ги наплати в себе си и те ще му тежат през целия живот като ненужен баласт. Привързаността и любовта също могат да бъдат коментирана като модел. В добре балансираните семейства хората споделят, подкрепят се, помагат си. Но родителите трябва да съумеят да видят момента, в който детето само трябва

да поеме собствените си отговорности, да взема решения, ако трябва да направи грешки, от които да се научи. Тук е моментът, в който родителят трябва да прояви мъдрост и търпение, за да запази полето на общуване живо и необходимо, но в границите на потребностите на двете страни. Разбира се и порасналите хора грешат- и децата и не само те! Какво да правим? Докато станем зрели хора трябва да се научим да приемаме и даваме прошка- това велико чудо на приемане и очистиране може заедно с любовта да сътвори чудеса!

Родителите не са безгрешни. В определена възраст те са установили стереотип на поведение и си вярват, че е правилно и също имат нужда да им се помогне. За целта ще се спрем на видовете родителски стилове като успоредно с тях маркираме и грешките, които се допускат:

- *подчиняващ*- привържениците на този стил изискват от детето безпрекословно подчинение във всичко. Детето може да реагира на такова отношение по различен начин. Външно едни остават послушни, но вътрешно протестират, и такова противоречие може да доведе детето до невроза. Други постоянно бунтарстват и възстават срещу родителите си;

- *прекалено взискателен*- изразява се в стремеж към ускорено развитие на детето. Такива родители изискват от детето съвършенство във всичко. Карат му се за най-малкия пропуск в учението или при изпълнение на домашните задължения. Придават голямо значение на придобиването на навици и знания, но не и на емоционалното развитие на децата. В общуването си с тях те се стараят да проявяват колкото се може по-малко чувства. Реакцията на децата на завишените и преждевременни изисквания са потиснатост, неувереност в собствените сили, постоянен страх да не разочароват родителите си, което също води до депресии и отчужденост;

- *малодушен*- родителите се стараят да подберат за детето добър учител, не твърде взискателен, да го избавят от всякакво напрежение, не го поощряват да проявява инициатива. Такива деца изразстват със слаба воля, не умеят да носят отговорност за събитията в живота си;

- *охраняващ*- родителите са в постоянна тревога за детето, следят всяка негова стъпка, изпълняват всяко негово желание. Стараят се да не допуснат и най-малък физически или психологически дискомфорт. Формира се зависимост от родителите във всичко- включително до зряла възраст;

- *прекомерно емоционален*- типичен е повече на майките. За него е характерно прекалено проявяване на чувства към децата, възхищение от красотата и способностите им, постоянни прегръдки, целувки. Привикнало към прояви на постоянна любов и поклонение в семейството, детето очаква същото и от околните. Като не получава очакваната оценка и грижа, смята отношението на съучениците и на учителите към него за несправедливо;

- *небрежен*- отличава се с пълна незаинтересованост от вътрешния свят на детето, неговото психическо състояние, преживявания. Детето е оставено само на себе си. Няма взискателност, но няма и поощрения и нужната ласка, любов. Равнодушието към детето ражда в него безразличие към собствения му външен вид, към преживяванията му, свързани с околните хора и училище. Нерядко при особено чувствителни и затворени в себе си деца, се формира жестокост, стремеж да се нарани някого, да причинят някому болка;

- *заплахващ*- проявява се с готовност да се наказва детето за всяко голямо или малко провинение, постоянни заплахи. В семейството всички се намират в постоянно напрежение, готови във всеки един момент да избухнат. Такъв стил на възпитание може да формира у детето навика да хитрува, да извърта, за да избегне наказанието. Или да се отказва от собствена гледна точка, само и само да не попада под прицел. Когато станат по-големи, някои деца изобщо престават да реагират на заплахи, стават неуправляеми;

- *непоследователен*- такива родители лесно сменят милост с гняв, от ласки преминават към заплахи. Могат да обещаят да направят или да купят нещо, когато са в настроение, но най-често не изпълняват обещанията си. Характерен признак за този стил е необмислени изисквания, наказания и поощрения. Постепенно детето губи уважение към родителите си. Но най-важното е, че необмислените постъпки, избухливост и непоследователност стават и негов собствен жизнен стил;

- *подкулащ*- в такива семейства отношенията с детето се градят на парично-стокова основа. Детето привиква, че добро поведение, отлични бележки в училище, помощ в домакинството се купуват с пари или подаръци. Това формира в него представата, че изобщо човешките отношения зависят само от количеството пари.

Като цяло проблемът за родителските роли и подходи не може да бъде обхванат, той е вечен, тъй като семейството е част от социалната среда, а тя е динамична. В последните години са налице практики, свързани с диагностициране на семейните отношения, разчупени модели за работа с родители, при които те биват подпомагани според собствените си дефицити. Семейството, обществените институции за работа с подрастващи в сферата на училищното възпитание и обучение, медиите, неправителствените организации, правителствените политики би следвало да се обединят и да потърсят средства и пътища за подобряване на родителската компетентност. Отварянето към европейската и световна култура е един от възможните пътища. Вероятно по него, отчитайки културните особености, ние ще помогнем на децата както на родителите да изградят един по добър свят.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] <http://hristianche.ucoz.com/4031/index.html>
- [2] http://www.gagova.com/index_ruls.html
- [3] <http://www.tes-terapia.com>
- [4] <http://www.kakvo.org/tulkoven/>
- [5] Превод от руски език. "Пантелеймоновский благовест"
- [6] Лок, Джон. "Писмо за толерантността";
- [7] Лок, Джон. "Мисли върху възпитанието", 1693
- [8] Макаренко, А.С. Книга за родителите, 1960; "Педагогическа поема", 1983
- [9] Русо, Ж. Ж. "Емил или за възпитанието", 1762

За контакти:

Кремена Стоянова Великова, Русенски университет „Ангел Кънчев“, специалност „Предучилищна и начална училищна педагогика“, ОКС – „Бакалавър“, e-mail: kremi_kiss@abv.bg

Личността на учителя и влиянието ѝ върху мотивите за учене

автор : Десислава Цветкова
научен ръководител: доц. д-р Соня Георгиева

Teacher's Personality and Its Influence on Learning Motivation. The current paper focuses on a problem which is as important as education and upbringing are in all levels and degrees of learning. My motivation to research the topic lies both in its significance as well as my personal interest in the teaching profession, for which I would like to be well prepared.

Key words: students, motivation, learning process, teacher

**„Истинският педагог е дошъл от „бъдещето“ и води
смело своите ученици натам”
Ш. Амонашвили**

Учителската професия е една сред значимите социално ориентирани и в този смисъл от съществена важност за идните поколения. При зараждането си, изпълнявана съвсем интуитивно, преминала през различни препятствия и трудности днес тя отново ни вълнува и се явява мотив за учене.

С цел да се избегнат терминологични неясноти бих искала да уточня смисъла на термини, които използвам в разработката и считам за основни:

- **студенти** - обучаващи се във висше учебно заведение в една от [образователно квалификационните степени](#): специалист, бакалавър и магистър;
- **мотивация** - е движещата [сила](#), която стои зад всички действия на индивида. Тя включва целева насоченост на [поведението](#) и изисква получаването на пряка и съвременна връзка между целенасочените действия и постигнатите резултати;
- **учебен процес** - процесът, в който се осъществява преподаването на знания от учителите на учениците;

- **учител** - човек, който предава своите теоретични знания и практически умения на [учениците](#). Те работят в сферата на [образованието](#).

Пътят на учителя и неговата професия в историята е крайно интересен.

В този път има възход, дори върхове, когато учителят е най-търсената и уважавана от всички личност. Има и спадове, при които професията учител отива на последните места. Срещат се и моменти, когато става дори неудобно да се „признае” принадлежността към учителството.

Учителската професията е сложна. Педагозите се занимават с най-ценното – детето, с човека като една вселена, един Космос в умален вид.

От педагогическата култура, усет и педагогическо майсторство на учителя, от духовното богатство на неговата личност зависи до голяма степен формирането на цялостния облик на ученика, неговата психическа устойчивост, развитието на познавателните му сили, неговото място в живота, личното му щастие и общозначимото му присъствие в обществото.

За да изпълни добре ролята си в училище, учителят трябва да е наясно какво иска да постигне и как да направи това. Не е достатъчно целите, които си поставя да са обозрими единствено за него. Той трябва да съумее да доведе тези цели до детското съзнание и да ги превърне в мотив за обучаваните. От особена важност е дискретността на представянето им, а не явното им афиширане.[1].

Всичко това може да се нарече с една дума- отговорност! И тя мотивира да бъдат определени личностните качества на учителя, които произвеждат значими

образователни резултати. Защо ли? За да се опитаме ние- студентите, с нашите преподаватели да ги достигнем, защото децата го заслужават!

- Учителят трябва да се обича децата и младите хора и това да му личи. Липсата на обич към децата, тотална доброжелателност и една мека грижовност не могат да се скрият от децата и не се симулират.

- Учителят трябва да бъде естествено общителен. В образователни условия това значи да обича да разказва и да обяснява колкото е нужно, за да постигне адекватно разбиране от страна на детето.

- Учителят трябва да обича своята предметна област. Някакъв предметен ентузиазъм е предпоставка за убеждаващо въздействие върху децата. Това значи той да има широка предметна култура, да разказва разнообразни истории, притчи показващи смисъла на изучаваните неща. Учителят тип „жив учебник“ е антипатичен на децата.

- Учителят трябва да има живо нравствено чувство – да излъчва доброта и справедливост. Особено справедливост. Децата са чувствителни към сарказми, подигравки, натрапчиво сравняване с други деца (напр. Сравняване на момчета с момичета с предизвестен извод, двойствени критерии в оценяването, разделянето на децата на любимци и всички останали и пр.).

- Учителят трябва да има индивидуално присъствие – да се помни от децата с неща, присъщи за него, които много му отиват. Това значи да не се страхува да показва пристрастията и емоционалността си, стига това да не е в ущърб на справедливостта.

Качества на учителите, които се ценят от децата:

- Учителят бива уважаван от децата и учащите се, ако проявява воля. Това значи да има изисквания към учащите се, и по възможност индивидуализирани. Да бъде настоятелен в учебни ситуации.

- Универсално качество, което винаги се цени, но специално помага на професиите от типа „човек – човек“, каквато е и учителската, е чувството за хумор. То предполага да не се приемаш 100% насериозно, нито пък да приемаш професионалните и други ситуации като абсолютни и незаменяеми. Чувството за хумор е най-добрият антидот срещу т. нар. „бърнаут“ (прегаряне в професията).[2].

Специфичната роля на учителя като професионалист е да владее уменията, с които може да събуди, да стимулира, да научи децата как да се учат; да изгражда у всеки култура на умствения труд; да ги запознава с рационални методи и похвати при ученето; да формира у тях начини за постоянно търсене на истината. Разковничето на ролята на учителя като преподавател е: мотивацията в ученето и как да бъде постигната.

Преди да заговорим за учителската професия като фактор за мотивиране на учениците за учене трябва да изясним понятията „мотив“ и „мотивация“.

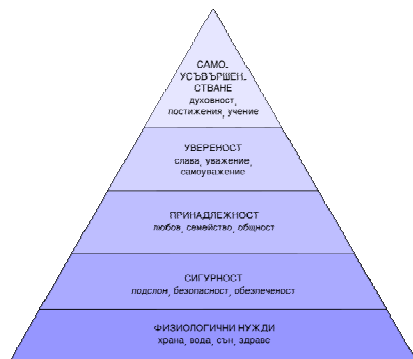
Мотивът представлява вътрешно осъзната от индивида побуда за действие – възбудителя, причина за задоволяване на осъзната потребност.

Мотивацията е процес на доброволно взето решение от индивида за определено целенасочено действие или бездействие при определена ситуация. Тя се отнася до вътрешните състояния на организма, които водят до провокиране, упорство, осигуряване на енергия и насока на поведение. В основата на мотивационния процес стоят човешките потребности.

В изключително популярната теория на Е. Маслоу за мотивацията и йерархията на потребностите са заложили следните принципи, които ще представя по – долу.

В основата на мотивацията са потребностите. В основата си те са организирани в йерархична система – графично представена като пирамида, състояща се от пет пласта.[3]. (фиг. 1)

Мотивът за учене представлява насоченост на ученика към определени страни от учебната дейност, свързана с вътрешното му отношение към нея. В системата на учебните мотиви се преплитат вътрешни и външни мотиви. Към вътрешните мотиви за учене спадат такива като: собственото развитие в процеса на учене; действие заедно с другите и за другите; познание на новото и неизвестното. Външни мотиви са: ученето заради лидерство и престиж, стремеж за попадане в центъра на вниманието; учене заради материално възнаграждение или за избягване на наказание.

Фиг. 1 Пирамида на потребностите

Мотивацията изпълнява няколко функции: подбужда поведението, насочва го и го организира, придава му личностен смисъл и значимост. Функциите на мотивите се реализират посредством множество подбуди: идеали на ценностни ориентации, потребности, мотиви, цели интереси и други.

Съществуват две основни групи мотиви в контекста на учебната дейност на учениците, а именно:
Познавателни мотиви – свързани със съдържанието на учебната дейност и процеса на нейното изпълнение;
Социални мотиви – свързани с различните социални взаимодействия на ученика с другите хора;

Голяма част от онова, което се учи в училище не винаги е интересно за повечето ученици. Те получават около 900 часа обучение всяка година и само вътрешния интерес не може да поддържа ентусиазма им да работят. Училището трябва да прилага различни външни стимули за учене. Те могат да се простират от похвали през оценки до признание. Външните награди са необходими, за да бъде създаден навика учениците да се ангажират с учебна дейност, но постепенно трябва да се изваждат от употреба, когато учащите започнат да се наслаждават на дейността и да успяват в нея.

Интересът на учениците трябва да бъде провокиран чрез учебното съдържание чрез нови модерни методи и подходи, за да бъде убеден, че с натрупаното познание практически той ще се среща в процеса на своя живот и затова трябва да е подготвен за него.

Умелият учител използва различни средства, за да събужда или поддържа любопитството в хода на урока чрез демонстрации, дискусии, презентации и др. Учениците трябва да се подпомагат и напътстват от учителя в поставянето на собствени цели. Хората работят по-усилно за цели, които сами са си поставили отколкото за такива, спуснати им от други. За да е ефективен мотивиращият фактор трябва да има обратната връзка, която да е ясна и конкретна и да се дава непосредствено след изпълнението.

Мотивацията за учене и на отношението на ученика към ученето, се формира по време на учебния процес. Тя е в пряка зависимост от личността на учителя, от това до кое ниво от пирамидата на Маслоу, той е подпомогнал ученика да се придвижи, доколкото го е накарал да иска да се усъвършенства. Това е видимо по време на самия процес. От него зависи дали ученикът ще учи с желание, дали ще изпълнява изискванията на учителите си. Взаимната връзка между желателността за самоусъвършенстване на ученика и учителските рефлексивни способности и умения, е право пропорционална. За обучаваният е важно постоянно да вижда, че неговият преподавател иска и може да се саморазвива, обективно да се самооценява, самообразова постоянно и естествено, да изпитва удоволствие от професионалните си изяви, да вярва в себе си и в децата, да ги обича, да черпи от тях насоки за работата си.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Георгиева, С., Начален учител въведение в специалността, Авангард Принт, 2005
- [2]. Георгиева, С., Нови подходи в процеса на квалификация, съобразно с оценката на педагогическия труд, сб. Актуални проблеми на педагогическите кадри, С., 1991, с. 10.12
- [3] Георгиева, С., Развитие на професионални умения у студентите и тяхната рефлексия върху желанието за трудова реализация, сб. „Демокрация и формиране на професионални интереси у студентите“, Р, 19921 с.85
- [4] Георгиева, С., Дидактически алтернативи за квалификация на педагогическите кадри, сп. „Управление на образованието и науката“, С., 1993, с. 18- 25
- [5] Георгиева, С., Модел за подобряване на учителското поведение, сб. „Образование и изкуство“, том 1, ШУ, 2004, 244- 254
- [6] Георгиева, С., Аспекти при подготовката на учители за 21 век, сб. „Осигуряване и оценяване качеството на обучението“, С., 2005, с. 299-302
- [7] Минчев, Б. Човешката мотивация, Списание "Образование", бр.5, 2004;
- [8] T. Daniels, B. Spiker, M.Papa, Perspectives on Organizational Communication

За контакти:

Десислава Георгиева Цветкова, Русенски университет „Ангел Кънчев“, специалност „Начална училищна педагогика и чужд език“, ОКС „Бакалавър“, e- mail: deskatafx@abv.bg

Сътрудничеството в областта на закрила на децата

автор: Багряна Илиева
научен ръководител: доц. д-р Н. Петрова

Cooperation in the field of child protection: *The co-operation in a broad sense is a form of joint action. In all regulations established after 2000 in our country in the field of childcare, is the principle of mutual cooperation between state institutions, social partners and NGOs. Protect - the best interests of the child requires teamwork.*

Key words: *cooperation, children, family, A social worker, Practice, The organization, Social work, state institutions, NGOs.*

Понятието „сътрудничество“ в културно-исторически аспект се използва като синоним за съвместна работа и взаимодействие. От една страна, сътрудничество се разбира като форма на организация в процеса на взаимодействие, разпределение на „роли“ за реализиране на продуктивен резултат, а от друга, в онтогенеза сътрудничеството се разглежда като форма на общуване между възрастни и деца. [7] В тези два подхода, общото е, че сътрудничеството сега се разбира в широк смисъл на думата, като форма на съвместни действия, организирани и контролирани от възрастни, а получените резултати са в резултат на съвместната работа. Но не винаги съвместната работа означава сътрудничество, необходими са съвместни действия за получаване на положителен резултат; необходимо е еднакво виждане за първоначалната ситуация от страна на субектите, позиционирани с определени подходи, определени действия в пространството. Нужно е всеки от участниците в съвместните действия да разбере: какво ще прави; да знае не само конкретните операции, за които отговаря в процеса за постигане на резултати, но и да предлага идеи, които са отражение на неговата креативност.

Процесът на сътрудничество е един от способите за съвместни действия между организации и институции.

Създадените след 2000г у нас основни закони, подзаконови нормативни актове и национални стратегически документи в областта на грижа за децата имат за цел гарантиране правата на децата в България и обединение на националните политики и стратегии за закрила на децата. Постигането ѝ и за реализиране на цялостната реформа в областта на грижи за децата е нужно да се спазва основният принцип на взаимно сътрудничество между държавни институции, социални партньори и неправителствени организации, както на български така и на международни организации. Използва се и «откритият метод на координация за социална защита и социално включване като механизъм за взаимен ангажимент между държавите-членки и за учене от добрите практики при прилагането на Конвенцията на ООН за правата на детето». [5]

Пример за това е приетата Национална стратегия за детето 2008-2018г , съобразена със всички нормативни актове и национални стратегически документи. Един от тях е Националният интегриран план за прилагане на Конвенцията на ООН за правата на детето 2006 – 2009 г. През октомври 2006г. Националният план е приет от Министерски съвет след проведени работни срещи с представители на УНИЦИФ за България, Държавната агенция за закрила на детето, Министерство на здравеопазването и Министерство на финансите за дискутиране, съгласуване и уточняване на дейностите. Чрез него се цели „да гарантира благосъстоянието на децата в България, като обединява националните политики и стратегии за закрила на децата и представя в по-дългосрочен план ролите и задълженията на всички институции, които отговарят за спазване правата и осигуряване благосъстоянието на децата в България“. В подкрепа изпълнението на плана са създадени четири

работни групи с представители от различни институции с очертани следните насоки на действия:

- 1-та група: "Закрила на детето";
- 2-та група: "Образование";
- 3-та група: "Здраве и развитие на децата и семействата";
- 4-та група: "Обща координация". [4]

С приемане на Закона за закрила на детето през 2001г. се положи основата на специална система за закрила на национално и местно ниво, която имаше за задача да координира и синхронизира грижите за деца, а също и да съгради единна държавна политика, действаща в най-добрия интерес на детето. Първа стъпка за решаване на този въпрос е изграждане на административни структури – Държавна агенция за закрила на детето на централно ниво, а на местно – отдели за закрила на детето, които на основата на междуинституционалния подход трябва да реформират грижите за деца и да развият алтернативни форми, основаващи се на взаимно доверие, сътрудничество и разбиране за най-добрият интерес на детето. Изградената система е призвана да координира и синхронизира грижите за деца и усилията на всички е да създаде единна държавна политика в най-добрият интерес на детето. Днес държавната политика за закрила на детето се разработва съвместно от Председателят на Държавната агенция за закрила на детето, министъра на труда и социалната политика, министъра на здравеопазването, министъра на образованието и науката, министъра на правосъдието, министъра на вътрешните работи, министъра на културата и туризма, министъра на финансите, министъра на младежта и спорта, управителя на Националния осигурителен институт, секретаря на Централната комисия за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните към Министерския съвет и с Националното сдружение на общините в Република България.

„Защитата на най-добрият интерес на едно конкретно дете се оказва изключително трудна задача и поставя системата за закрила пред необходимостта да се развие подходът за работа в екип. От една страна това е екипът на хора с различни професии, които работят по случая на едно дете, защото всеки от тях възприема проблема, риска, изхода от различен ъгъл. Едно вижда и знае психолога, друго-социалният работник, трето-полицаят и пр. Ако всички те не работят заедно за решаване на проблема, малко вероятно е да се достигне до резултат от гледна точка на най-добрия интерес на детето.“... „От друга страна, това е екипът от представители на различни институции, които за пръв път трябва да търсят решение за такива случаи, при които най-добрият интерес на детето е в емоционална действителност не съвпадаща с юридическата. Практиката по прилагане на Закона за закрила на детето наложи формалното създаване на междуинституционални екипи, като комисии за закрила на детето и съветите по осиновяване. В тях се включват представители от общината, регионалният инспекторат по образование, детска педагогическа стая, директори на специализирани институции, представители на неправителствени организации и др.“ Въпреки, че всяка една от комисииите има определени функции, целта е всеки един от членовете чрез своята професионална област да разкрие индивидуалните си качества и да превърне създадения мултидисциплинарен екип в ефективно работещ. [1]

Една от най-уязвимите групи са децата с увреждания, които поради сериозността и сложността на своето увреждане се нуждаят от високо равнище на подкрепа. Качеството на техния живот зависи в огромна степен от достъпността на услуги с адекватно качество и специфична в много случаи интензивна подкрепа. За да се откликне адекватно на специфичните проблеми на тази група, е необходимо планиране и координация между съответните власти, правителствени агенции и доставчици на услуги. През 2004г. се създаде Националният план за интегриране на деца със специални образователни потребности и/или хронични заболявания в

системата на народната просвета. В нормативният документ са заложени принципи, цели, отговорностите и конкретните ангажменти на държавни и общински структури и неправителствени организации за осигуряване равен шанс за всички деца с увреждания. Трябва да се преодолеят съществуващите бариери при достъпа до всички аспекти на живота. Специфичните проблеми, пред които са изправени децата и младежите с увреждания, трябва да бъдат изучавани по-задълбочено, за да се формират и прилагат добре информирани политики в широк спектър от политически области. Заложените в Националния план действия за изграждане на достъпна архитектурна среда в училищата и детските градини в края на 2006г. Държавната агенция за закрила на детето отчете, че в големите общини поне едно училище и детска градина са станали достъпни за деца с физически увреждания. Много НПО отчитат положителни резултати от защитени проекти пред международни донори, чиито дейности се продължават от някои общини. Създават се дневни и почасови социални услуги за деца с увреждане, консултативни кабинети и центрове финансирани от държавата. В процеса на предоставяне на социална услуга активно си сътрудничат клиенти, социални работници от Дирекции за социално подпомагане и специалисти от НПО.

Държавни и неправителствени институции работят от няколко години активно в сътрудничество с международни институции за репатриране и реинтегриране на непридружени български деца, въвлечени в дейности по чл.11 от Закона за закрила на детето на територията на Австрия, Чехия, Испания, Италия, Гърция, Франция, Германия, Белгия и Словакия. Изработеният на Координационен механизъм за рефериране и обгрижване на случаи на непридружени български деца и деца – жертва на трафик, завръщащи се от чужбина, е отговор на зачестили през последните години на случаи на деца – български граждани, които пребивават в чужбина без придружител. Въвличането на малолетни и непълнолетни в различни форми на експлоатация, просия и извършване на кражби в чужбина, стана факт след премахването на визовите ограничения за пътуване в чужбина. В предвид комплексния характер на проблема българските институции се обединиха в усилията си за унифициране на практиките и стандартите за работа с европейските. С подписването му се регламентират конкретните задължения за взаимодействие на ангажираните субекти при завръщането от чужбина и обгрижването на непридружени малолетни и непълнолетни лица, както и деца – жертви на трафик. При прилагането му компетентните институции /на централно ниво: Министерство на вътрешните работи, Държавна агенция за закрила на детето /ДАЗД/, Агенция за социално подпомагане /АСП/, Министерство на образованието и науката, Министерство на външните работи, Национална комисия за борба с трафик на хора, Международна организация по миграция, Международна организация по труда и др., а на местно ниво, с отдел закрила на детето се създават мултидисциплинарни екипи, които включват представители на: РПУ, РИО, РЦЗ, АЗ, НПО, МКБППМН, доставчици на социални услуги, и други /се ръководят от принципите за зачитане на най-добрия интерес на детето, взаимна информираност на партньорите и помощ, мултидисциплинарен подход на национално и местно ниво, гъвкавост при вземане на решения и поставяне на дългосрочни цели, етика при обгрижване на всеки конкретен случай. Общият брой случаи, по които ДАЗД е била сезирана през 2005г. е 77. През 2007г. се работи по 170 случая на деца, пребиваващи в чужбина без придружител, от които 28 са репатрирани. За всяко дете се прилагат мерки за закрила в съответствие със Закона за закрила на детето. "[2,3]

Политиката по превенция за предотвратяване изоставянето на деца и реинтеграция изисква оценяване нуждите на детето и капацитета на семейството за осигуряване адекватни грижи за детето. И в двата процеса сътрудничеството с компетентните институции и служби трябва да започне веднага, щом бъдат констатирани основания за загриженост за благополучието на детето, а не едва

след установяване на вече настъпили значителни вреди. С повечето деца са запознати множество различни институции в общността, особено такива, свързани с тяхното здраве, дневните грижи и образователното им развитие. Познанията, които тези лица са придобили върху детето и семейството следва да се използват като важен компонент на работата по изготвянето на всяка оценка. От споменатите институции се изисква по-конкретна и специализирана информация за децата, за които са налице особени основания за загриженост. Професионалната оценка, изготвена от социалните работници от отделите за закрила на детето е основа за планиране на дейностите и определяне на ресурсите. Често се посочва необходимостта от допълнителни услуги, които да бъдат предоставени от други институции или служби. Всичко това изисква определяне на мултидисциплинарния екип, чийто планирани действия основани на сътрудничество имат една цел – постигане на положителен резултат и планираната цел.

Съществено значение за подобряване на качеството и ефективността на прилаганите политики за децата има подборът на хората, които са пряко ангажирани с дейности, свързани с децата и техните семейства. Необходимо е да се съобразяват техните личностни и професионални качества, както и с желанието им да повишават и разширяват своята квалификация непрекъснато, за да могат пълноценно и ефективно да подкрепят децата и семействата.

Съвременната социална работа изисква знания за развитието на човека, неговите потребности, емоционалните дефицити, правата и интересите; знания за човешките взаимоотношения; познания за семейството; базови знания за специалните професионални познания за същността, целите и процеса на социалната работа; за методите и принципите и; оказването на социална подкрепа и търсене на най-добри решения за клиента изискват добро познание на институциите и организациите – права, компетенции, услуги, дейности. Освен знания социалния работник се очаква да притежава определени нагласи и умения и да се ръководи в своята работа от професионални етични правила по отношение на клиенти, колеги, организации и институции. [6]

За изпълнение на основната си задача – работа по случай, служителите от отделите за закрила на детето трябва да поддържат непрекъснат контакт с всички значими за детето и семейството институции. В определения четири седмичен срок в Правилника за прилагане на закона за закрила на детето "социалният работник извършва проучване и събира необходимата информация от семейството, детето, училището, детската ясла и градина, специализираната институция, роднини, близки, съседи, друга дирекция "Социално подпомагане", личен лекар и от други източници при необходимост." Институции, с които отдел „Закрила на детето“ поддържа редовен контакт на местно ниво са: общината; местна комисия за борба с противообществени прояви на малолетни и непълнолетни /МКБППМН/; специализирани институции /домове за медико-социални грижи за деца /ДМСГД/ и домове за деца лишени от родителска грижа /ДДЛРГ/; неправителствени организации /НПО/; училища и детски заведения; съд и прокуратура; полиция и др.

От изложеното е видно, че в основата на всички нормативни документи е заложен принципа на взаимно сътрудничество в работата между институциите. Струва си да си пожелаем момента, когато това ще е инициатива наложена не от нормативни документи, а сътрудничеството между колеги от различни институции да бъде стъпка отвътре навън към взаимодействие за обогатяване на знанията. Търсенето на актуална информация да бъде начало на работа, желание за професионално решаване на възникнали проблеми и защита права на децата, така че да могат да развият своя потенциал в един по-сигурен свят.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Банова, В. Методи за повишаване ефективността на екипа. С., 2007, 3-6.
- [2] Доклад на ДАЗД за 2005г.
- [3] Доклад на ДАЗД за 2006г.
- [4] Национален интегриран план за прилагане на Конвенцията на ООН за правата за детето 2006-2009г.
- [5] Национална стратегия за детето 2008-2018.
- [6] Петрова, Н. Основи и методи на социалната работа. С., 2001, 51-60.
- [7] <http://www.childpsy.ru/index.php?view=articles&item=1252&cat=1&full=yes>.

За контакти:

Докторант Багряна Илиева, Катедра “Педагогика, психология и история”,
Русенски университет “Ангел Кънчев”, тел.: 082-240 813, e-mail: b_r_ilieva@hotmail.com

Възпитание на умения за работа в екип чрез обучението по предмета „Човекът и обществото”

автор: Калина Стойчева

научен ръководител: доц.д-р Соня Георгиева

Team work skills training through education in the classes of the school discipline “Man and Society” This paper treats the theory grounds of team work in the elementary school: historical roots, basic characteristics, specific features of team work in the classes of “Man and society” discipline. The paper offers developed techniques for team work training, as well as the outcome after applying part of the given techniques in the context of real school environment.

Keywords: skill, team, team work, group work

Днешният свят на бурно икономическо, техническо, социално и културно развитие поставя ред предизвикателства пред педагозите. С всяко ново поколение растат изискванията на обществото към качеството на учебно-възпитателния процес, а оттам и към формите на обучение и възпитание [5, 7]. Все повече се иска от учителите да възпитават активни, съзнателни, способни ученици, които с лекота да се ориентират в съвременния свят и да преодоляват трудностите в живота, постигайки себerealization.

Всичко това стои в рязък контраст с реалната действителност в българското училище, а именно: слаба мотивация за учене, ниска посещаемост на уроците, висока агресия и недостатъчно разбиране на необходимостта от просвета и образование.

Естествено, тази ситуация налага откриването и прилагането на нови или претворени позабравени методи и форми на организация на учебно-възпитателния процес. Едно такова мощно средство е работата в екип. Възпитаването на умения за работа в екип напоследък се претворя от педагозите като изобилен извор на идеи и възможности за тяхното прилагане, а също и като комплексен метод за развиване на редица способности и непреходни ценности у детската личност.

Екипната работа намира широко приложение именно в уроците по предмета „Човекът и обществото” поради социалния характер на тази учебна дисциплина. Да живееш интегриран в едно общество, в една работна среда, в едно семейство по същество изисква именно умението да се вписваш в екип.

Възникнала в сферата на светското образование, тя може да се открие в началните стадии от развитието на реформаторската педагогика в началото на XX век в САЩ. Някои от представителите ѝ са Джон Дюи, Елен Паркхърст, С. Уошбърн, Лойд Трамп.

В разработения от Джон Дюи и Елен Паркхърст т.нар. „Далтонски план” екипната работа е елемент от подготовката на учениците, основан на взаимопомощ в рамките на малки групи.

В опит за усъвършенстване на Далтонския план, Уошбърн създава т.нар. „Винетка план”. В него само една част от учениците работят съвместно, акцентирайки върху постигането на по-голяма познавателна активност чрез коопериране и диференциация на дейностите.

Планът на американския педагог Лойд Трамп е още една стъпка напред в развитието на екипната работа. Той обособява три фази в учебно-възпитателния процес: фронтална работа с големи групи в два дни от седмицата; работа с малки групи в един ден от седмицата; индивидуална работа в два дни от седмицата.

Принос има и френският реформатор Роже Козине със своя „метод за свободна работа по групи”, при който на групите се дава свобода да избират теми за работа

или предмет на занимания, което според Козине повишава мотивацията и интереса, а оттам и познавателната активност на учениците.

В Англия през 1919 г. Чарлз Бъри разработва План Детройт, в който учениците се диференцират според нивото на тяхната подготовка, а именно: с най-високи постижения /А/, с по-ниски /В/ и с още по-ниски /С/ и т.н.

След 50-те години на XX век Дейвид Уоруик от Университета в Ланкастър разработва една по-обхватна дидактическа система, състояща се от четири дидактически модела: *тематичен, конкуриращ, кумулативен; концентричен*.

Известен е също така и *Йенският план* на Петер Петерсен, създаден в Германия през първата половина на XX век. При него изобщо не съществува организация по класове. Вместо това се работи в малко групи от по 2-6 души.

У нас с подобен тип работа се свързват имената на Г. Пиръов, Д. Кацаров, и Зоя Ставрева, която за първи път го прилага във Велико Търново, [10].

В по-новата педагогика груповата организация на обучението е разработена от М. Андреев. В своята „Дидактика“ той представя система за групова работа в училище, в която има два варианта за разделяне по групи. В началото на XX век под ръководството на Научноизследователския институт по образованието се провежда експеримент по проекта „Система за групово-съревнователна (конкурентна) организация на образователния процес в средните училища и детските градини“.

През настоящия век дейността в това отношение продължава, като се наблюдава персонализиране на груповата работа за различни възпитателно-образователни потребности. Такива са: иновационният модел за развиване на критичните мисловни умения при деца от начална училищна възраст [5], усъвършенстване на комуникациите /Петров, П., 2006/.

Предвид така представената значимост на проблема, настоящата разработка се ръководи от следната **хипотеза**: Ако приложим работа в екип в уроците по предмета „Човекът и обществото“ в началното училище, в комбинация с индивидуална и фронтална форма на обучение, бихме могли успоредно с разбирането и усвояването на учебното съдържание да подпомогнем децата в придобиване на съществени социални умения, в нашия случай – работа в екип. Целта е да се интегрират отделните ученици към такъв тип работа и успешно да работят „с“ и „за“ другите.

От тази цел произтичат следните задачи:

1. Децата да се научат да изпълняват конкретно поставените задачи, като работят в екип и постигат максимална активност, а също и общуване в условия на сътрудничество в рамките на екипа.

2. Възпитаване на нравствени качества, като доверие, съпричастност, взаимопомощ, великодушие, толерантност, отговорност, дисциплина и др.

В настоящата разработка са използвани следните основни понятия: *умение, екип, работа в екип, групова работа*.

Умението се разглежда като „способност за извършване на нещо; вещина, опит“ [9] или **skill** (англ.ез.) – „способност да правиш нещо добре, обикновено придобита чрез опит или обучение“, [3].

Под екип се разбира – „група от различни специалисти, натоварени временно за извършване на обща работа“ [9], също така **team** (англ.ез.) – „няколко човека, организирани в група за работа в сътрудничество“ [3].

В някои литературни източници, касаещи образованието (М. Андреев, 1996; В. Куков, 1993; П. Петров, 1991; П. Петров, 2001; З. Новакова, 1996; Е. Динева и др., 1998; Н. Витанова, 1999 и др.) **работата в екипи** се нарича още: *групова работа, групова организация на обучението, групова форма на учебна дейност, съвместна групова дейност, диференцирана учебна дейност* и др. Според Karl-Oswald Baner „екипите са особена форма на социална група“, [2;9].

Груповата и екипната работа имат редица общи черти, но също и различия. Ето едно кратко определение, обобщаващо и двете, дадено от Р.Папанчева и К.Димитрова, [7]: „При груповата работа основно се използва *взаимодействието*, а при екипната – *сътрудничеството*“. Те имат и определена специфика, съобразно възрастта, за която се предлагат. В този контекст същите ще бъдат разгледани и в настоящата разработка.

Като форма на организация екипната работа в началното училище има някои основни характеристики: необходимостта от бавното и постепенно въвеждане на екипната работа в началното училище, оптимално съотношение между екипната, индивидуалната и фронталната работа в процеса на обучение в конкретните условия.

Екипната работа има следните особености:

Балансът между взаимодействие и сътрудничество се свързва с това, че:

➤ Знанията и уменията се възприемат, осмислят и усвояват като вид дейност от обучаемите.

➤ Усвояването на знанията и уменията става под формата на съвместна дейност на учениците.

➤ Ролята на преподавателя тук е трансформирана във функция на координатор, насочващ учениците към развиване на техните знания, умения, таланти.

Разграничаването на двата процеса може да се извърши по различни пътища, но те изглежда водят до сходни заключения.

Ted Panitz търси разликата в латинската етимология на английските термини – *collaboration* (взаимодействие) и *cooperation* (сътрудничество). Според него, взаимодействието е „не просто техника на обучение, а философия на живота“ и предполага „намирането на подход в общуването с околните, в който да има уважение и подпомагане развитието на личностните качества и приноса към груповата работа на всеки от участниците“. Panitz счита, че целта на взаимодействието е да се постигне *консенсус* между всички членове на групата, в противовес с конкуренцията, характерна за индивидуалната работа. Колкото до сътрудничеството, неговата роля в обучението според Panitz е „чрез инструментариум от похвати да се подпомогне колективната работа на екипа, насочена към *постигането на определена обща цел* или разработването на краен продукт със специфични характеристики“, [4].

Според K.Bruffee едната форма започва там, където свършва другата. Така социалното поведение и някои фундаментални понятия се усвояват по-удачно чрез взаимодействие, в което акцентът е върху самото общуване и процес на обмен между участниците в групата. Чрез сътрудничеството, което набляга на съвместната дейност, насочена към изпълнението на определена задача и постигането на дадена цел, уменията се разширяват и усъвършенстват, подхранвани от колективните усилия на екипа, [1].

Р.Папанчева и К.Димитрова обобщават: „Взаимодействието се основава на разпределението на труда между участниците – всеки преминава през точно един етап от работата на групата. Сътрудничеството предполага обединение на усилията на всички участници за решаване на проблема – всеки преминава през всички етапи от работата на екипа“, [7].

Разлика между функциите на учителя има и при взаимодействието, и при сътрудничеството. Докато в първия случай учениците са оставени по-самостоятелно да взаимодействат, а резултатът от груповата работа – консенсусът, не е задължително да отговаря на някакви предварително зададени параметри, то при сътрудничеството в екипната работа учителят следи процеса по-отблизо и изисква постигането на конкретни, зададени от него, цели.

Друг важен аспект в ролята на координатора на екипната работа на учениците в началното училище е владенето на емоциите, избухващи сред групите в тези условия, както и разрешаването на възникналите между тях конфликти.

Като се вземе предвид същността на учебното съдържание на предмета „Човекът и обществото“ и възрастовите особености на децата от начална училищна възраст, е оправдано и рационално търсенето на варианти за прилагане на групова работа, както и на работа в екип. Поради социалния характер на този учебен предмет, екипната работа развива активно социалните умения и нравствено-волеви качества като доверие, съпричастност, взаимопомощ, великодушие, толерантност, отговорност, дисциплина. Работата в екип е универсално приложима. Тя би могла да се включи във всеки един от етапите на урока. Оптимални резултати обаче се наблюдават при комбинирането ѝ с традиционните подходи: индивидуален и фронтален.

Екипната работа е много подходяща и за извънкласните форми на работа, особено при екскурзията. Тя може да се приложи в различни игри, в събирането на материали и други.

В настоящата разработка са включени три похвата за екипна работа. Те са предназначени за трите различни етапа на урока: актуализация на знанията, усвояване на нови знания и умения, обобщителна част. Разработени са за различни образователни единици.

Първият похват е за IV клас, за актуализация на знанията от предходния урок на тема „Рждането на Второто българско царство“. Всъщност това е дидактическа игра, комбинираща индивидуална и екипна работа. Класът се разделя на три отбора: шпиони, авантюристи и изследователи. Учебният материал, който трябва да се актуализира, е разпределен по трите групи в различна форма. Дава се време първо за самостоятелна работа върху индивидуални работни листи, а след това за екипна организация: групово разглеждане на резултатите от тестовете и подбор на трима представители от всеки екип, които по преценка на екипа са се справили добре с въпросите. Дават се бонус точки за преднина във времето и за точни отговори. Излъчва се екип-първенец.

Този похват беше приложен в реален учебен час. Резултатите са следните:

- екипът на шпионите се справи най-добре (така се получи, че момчетата бяха мнозинство и сътрудничеството се мотивираше от интригуващото име на екипа). Очевидно задачата с попълване на празни места в текст се харесва на учениците.

- екипът на авантюристите бе на средно ниво, съотношението между половите там беше по-балансирано. Известно затруднение имаше при съставянето на цели граматически изречения.

- екипът на изследователите бе най-неорганизиран и неподготвен. Известна бариера пред съзнанието на децата се оказа схемата на родословното дърво, която те определиха като „трудна“. Резултатите бяха слаби.

Сред целия клас имаше малко на брой (от порядъка на двама или трима) ученици, които или не поискаха изобщо да участват в екипната работа, или го направиха с огромно нежелание.

От друга страна, сработването в екипите до голяма степен зависеше от приятелските отношения между участниците, или липсата на такива.

Вторият похват е за II клас, „Околен свят“, темата е „Човешкото тяло“. Похватът се прилага в хода на урока. Целта е да се усвоят знанията за петте сетивни органа: око, ухо, нос, език и кожа, както и описанията на техните функции. Класът се разделя на пет отбора. На всеки екип се раздават елементи от пъзел, по един за всеки от участниците, както и листи с дефиниция на съответния сетивен орган. Децата трябва да се кооперират при сглобяването на пъзела. Играта е с интерактивен характер. След сглобяването на пъзелите се обсъждат пред класа резултатите: изображенията, дефинициите, правят се различни взаимовръзки с

реалния живот. Прави се разлика между сетивните функции на всеки орган и останалите му жизнени функции, например чрез носа си възприемаме миризми, но и дишаме. За целта е добре да се добавят практически упражнения, свързани със сетивата – например със завързани очи да се опипват различни познати предмети и да се съобщават усещанията, възприемани чрез кожата: гладко, грапаво, топло, студено. След играта е удачно да се проведе беседа на тема „хората с увреждания“ и всеки отбор да даде предположения какви трудности изпитват хората, у които даденият сетивен орган не функционира добре.

Третият похват е отново за II клас, „Околен свят“, темата е „Труд и отдих в родния край“. Похватът е предназначен за обобщителната част на урока, или може да се използва при обобщение на целия раздел „Светът около мен“ Задачата на похвата е да се обобщат знанията за обществените сгради, местата за отдих, историческите паметници, разликите между понятията професия и хоби, свързване на определени професии с обществени места, както и познаването на обекти от родния край (в случая град Русе и околностите) с историческо значение, с конкретните им наименования. Похватът отново е игра със състезателен характер. Класът се разделя на три отбора. На работни листи (по един за всеки отбор) са написани думи за обществени сгради, места за отдих и исторически паметници, но в разбъркан ред. Всеки отбор да подреди в колонка думите от зададения за него тип (например обществени сгради). Тук учениците работят в сътрудничество. След това срещу всяко понятие имат задачата да напишат свързана с него дума: срещу обществените сгради – професии, срещу местата за отдих – любими занимания, срещу историческите паметници – конкретни обекти в Русенския регион. После резултатите се обсъждат пред целия клас, като при всяко от понятията конкурентните отбори се състезават да дадат гласно определение с вдигане на ръка. (Например: „Какво е поща?“ – „Обществена сграда, в която можем да изпратим или получим писмо, колет и др.“). Конкурентният отбор, чийто участник първи вдигне ръка и даде верен отговор, печели точка. Точки се дават отново за всяко вярно попълнено понятие в работните листи. Накрая се събират точките и се излъчва отбор-първенец.

На базата на проведения експеримент в четвърти клас, в съответствие с издигнатата хипотеза, се получи следните резултати:

1. Интегрирането на учениците имаше различна степен на успех в отделните сформирани екипи. Фактори: приятелски отношения, личностни специфики (интроверт/екстраверт).

2. Изпълнението на задачите също варираше по успешност. Фактори: степен на трудност на задачата, подготвеност на учениците, непознати форми на представяне на задачата.

3. От положителната реакция на учениците при интригуващите задачи може да се направи извод, че съществуват условия за възпитаване на умения за работа в екип и необходимите за това нравствени качества, стига усилията в това направление да са системни и последователни, съчетани с подходяща мотивация.

Екипната работа би следвало да се прилага по-широко в училищата, за да може във всеки ученик да се изградят условия за възпитаване на социални умения. Все пак голяма част от работните позиции на зрелите хора представляват именно екипи с най-различна организация. Основата за лекотата на общуване и ефективността на екипа като цяло се полагат като възможности още в предучилищна и начална училищна възраст.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Bruffee. K. /1995/. Sharing Our Tops – Cooperative Learning versus Collaborative Learning. Change, Jan/Feb.

- [2] Baner. Karl-Oswald. /2000/. Teamerarbeit im Kollegium: ein begrifflicher Rahmen und einige Empfehlungen for Arbeitsschritte, Pedagogik, №6.
- [3] Encarta Dictionary, Encarta Reference Library, 2004, Microsoft Corporation.
- [4] Panitz, Ted. A Definition of Collaborative vs Cooperative Learning, 1996, <http://www.londonmet.ac.uk/deliberations/collaborative-learning/panitz-paper.cfm>
- [5] Георгиева, С. Автореферат на докторат на тема: “Нетрадиционни педагогически условия за развитие на критични мисловни умения /начална училищна възраст/” 2001, с. 7.
- [6] Георгиева, С. Подходите за осмисляне на практически решения в условия на екипна работа – Русе, изнесена на конференция на РУ, октомври 2008 /под печат/.
- [7] Папанчева, Р., Димитрова, К. *Използване на екипната работа при интегриране на технологиите в началното училище*, Университет „Проф. д-р Асен Златаров” – гр. Бургас.
- [8] Петров, П. Груповото обучение в началните класове, Р., 2004.
- [9] Съвременен тълковен речник на българския език с приложения, трето издание, GABEROFF – ЕООД, В.Търново.
- [10] Цветанска, Г. Реформаторската педагогика и груповата работа в обучението по математика, СОУ „Св. Патриарх Евтимий”, Пловдив.

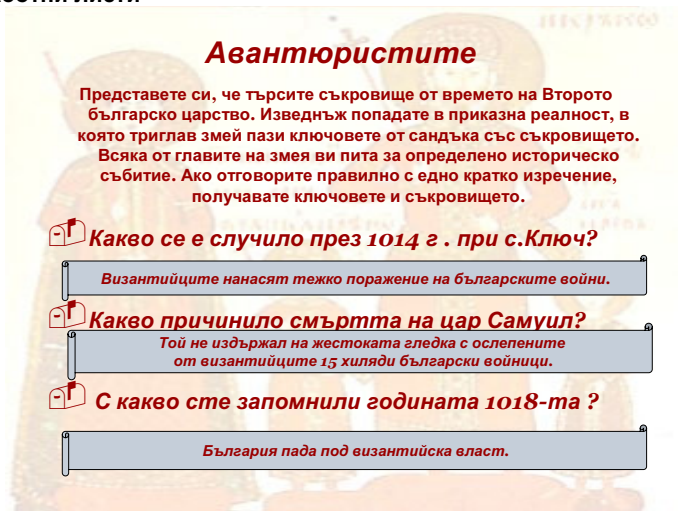
За контакти:

Калина Тодорова Стойчева, Русенски университет „Ангел Кънчев”, специалност „Начална училищна педагогика и чужд език”, ОКС „Бакалавър”, Дом.тел: 082 850 461, Моб.тел. 0885 755 852, e-mail: kalina_sto@yahoo.com

ПРИЛОЖЕНИЯ

Приложение № 1

IV клас – актуализация на знанията за раждането на Второто българско царство – работни листи

Авантюристите

Представете си, че търсите съкровище от времето на Второто българско царство. Изведнъж попадате в приказна реалност, в която триглав змей пази ключовете от сандъка със съкровището. Всяка от главите на змея ви пита за определено историческо събитие. Ако отговорите правилно с едно кратко изречение, получавате ключовете и съкровището.

 Какво се е случило през 1014 г. при с.Ключ?

Византийците нанасят тежко поражение на българските войни.

 Какво причинило смъртта на цар Самуил?

Той не издържал на жестоката гледка с ослепените от византийците 15 хиляди български войници.

 С какво сте запомнили годината 1018-та ?

България пада под византийска власт.

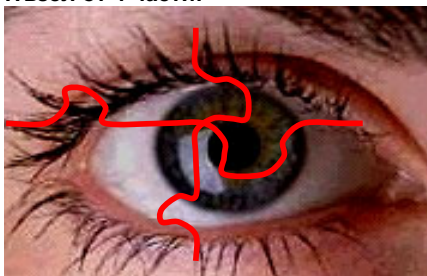

Приложение № 2

„Човешкото тяло” –Сетивни органи, Учебни материали и работни листи:

I група Човешкото око

Пъзел от 4 части:

Работен лист:

С помощта на очите си ние виждаме околния свят, различаваме цвета, формата и големината на предметите, преценяваме на какво разстояние са от нас. Благодарение на очите си можем да четем, пишем, гледаме телевизия.

II клас – „Труд и отдих в родния край”, Работен лист с отговори:

I група

Обществени сгради и професии

ПОЩА	ПАНТЕОН	КРЕПОСТ	ПОЛИЦИЯ
СТАДИОН	УЧИЛИЩЕ	БОЛНИЦА	КМЕТСТВО
ТЕАТЪР	ХИЖА	ПАРК	СТАРА ЦЪРКВА
КЪЩА-МУЗЕЙ		ПАМЕТНИК	КИНО

Извадете и напишете в колона само думите, означаващи обществени места. Срещу всяко обществено място напишете професията на хората, които работят там.

Отговори:

ПОЩА – *пощальон*

ПОЛИЦИЯ – *полицай*

КМЕТСТВО – *служител/чиновник*

(Обяснява се, че *кмет* не е професия, а длъжност, пост. Може да се направи сравнение с поста *директор на училище* – професията му е учител, а постът – директор.)

БОЛНИЦА – *лекар/медицинска сестра*

УЧИЛИЩЕ - *учител*

Въздействие върху националното съзнание чрез запознаване с исторически факти и събития

автор: Деница Йорданова

научен ръководител: доц. д-р Соня Георгиева

Raising national awareness of children through historical data. *The paper explores the potential of using historical data for raising national awareness of children. This is achieved with teaching the learning material in an interesting way, using some terms like national consciousness, educators, ethnicity, etc. For this purpose, and the many techniques help that the teacher used in the teaching process.*

Key words: *national awareness, national consciousness, educators, ethnicity, belonging, consciousness, leaders*

В съвременното алиенирано, технитизирано общество, когато комерсиализацията и отчуждеността са пътеводни светлини на пропитите от амбиции човешки души въпросът за издигането на национално съзнание на децата първоначално звучи вяло, нереалистично и слабо постижимо, но ако се работи с постоянство и се преподава с помощта на подходящи дидактични методи и похвати, чрез които да се постигне дълбоко въздействие, то несъмнено резултатите ще бъдат изненадващи в благоприятна посока. Темата за издигане на националното съзнание намира своето място в много уроци по учебния предмет „Човекът и обществото“. Несъмнено този въпрос е благоприятно поле за интерпретация и позволява широк и същевременно задълбочен анализ, [4, 190]. Уроците в началното училище, които са с историческа насоченост са изпълнени с дидактически материали по тази тема. Отделено е специално внимание на новите термини и съответно на тяхната етимология и честота на употреба. Особено място в учебната програма е определено за интерпретация на новите думи и същевременно се цели да се усвоят отликите между изучаваните понятия с близкозначно значение. Пример за тази тенденция е урокът по „Околен свят“ – „Хората еднакви и различни“, където се обясняват разликите между понятията етнос и нация,[7].

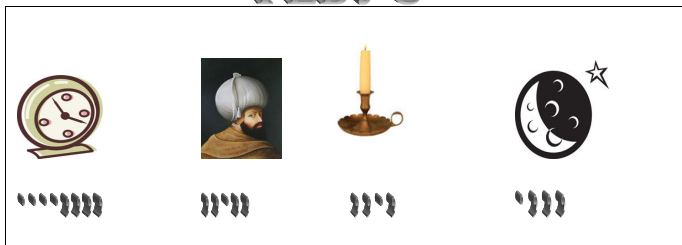
✿ Етносът е събирателен термин за обозначаване на всяка расова, племенна, езикова и етнокултурна общност и представлява племенния /родовия/ субстрат на нацията. Етническото самосъзнание се самоопределя чрез произход.

✿ Националността е принадлежност към някоя нация, а нацията е понятие, което отговаря точно на представата за свободно общество. Известно е, че днес в света има 200 нации, обединили в себе си повече от 10 000 етноси. Освен това, във формирането на съвременните нации участват представители на почти всички известни до днес многобройни племена, етноси и раси, някои от които вече са изчезнали. Нито една нация в света не може да претендира за етническа монолитност или етническа однородност.

Изграждането на национално самосъзнание се постига чрез много дидактически методи и похвати. Разказът, базиращ се на доказани исторически моменти, които са достойни за възхищение и будят национално самочувствие задължително трябва да присъства във всеки урок, който е благодатен за тази цел. Нека в частност да насочим първоначално вниманието си върху урока „Началото на промените – първите будители“. Тук основно учениците се запознават със знаменитото дело на Паисий Хилендарски и Софроний Врачански, [6]. Те се считат за първите будители на нас, българите. Важно е да се постави акцент върху всеизвестната, вечно актуална книга „История славянобългарска“. Необходимо е малко да се почете на децата от това произведение, за да бъде въздействието върху тяхното съзнание по-дълбоко. Първоначално е желателно да се изясни понятието будител – основните характеристики и функции, които изпълнява. За да

се провокира съзнанието на учениците и постигане на позитивна психологическа нагласа терминът може да бъде въведен чрез дидактичния похват ребус. Така вниманието на учениците ще бъде привлечено, защото ребусът всъщност представлява няколко картини, които трябва да се разшифроват – да се познае думата и да се махнат толкова букви от началото или от края в зависимост от това къде са поставени запетайи.

РЕБУС

Отговори:

Будилник

султан

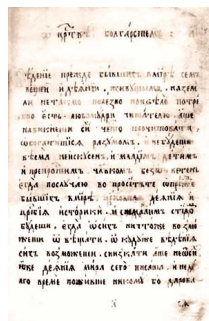
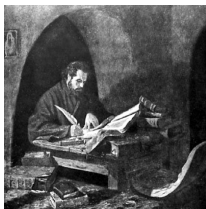
свещ

луна

След разшифроване на ребуса учениците получават думата будител. Будител е човек, посветил живота си да води своите сънародници по пътя към просвета и духовен напредък.

След изясняване етимологията на думата вниманието се насочва към конкретни примери от българската история. Показателен е образа на Паисий Хилендарски, който е автор на широко известната „История славянобългарска“. През 1762г. той написва малка книга, наречена „История славянобългарска“. В нея се разказва за славното време на българската държава и делата на владетелите. Книгата на Паисий има за цел да възроди националното самосъзнание и самосъзнание на българите.

Чрез прочитане на откъси от тази своеобразна историческа енциклопедия въображението на учениците се засилва и в тяхното съзнание изплуват образите на хилядите смели българи, които са се борили за отстояване на своята националност, изразяваща се в свободно вероизповедание, свободна воля, самоопределение, борба и утвърждаване на нравствените ценности и идеали.

„История славянобългарска“

По аналогичен път се разглежда и делото на Софроний Врачански, който прави първия препис на тази реликва за нас българите „История славянобългарска“. Софроний Врачански е автор на първата печатна книга на говорим български език, която е озаглавена по следния начин „Кириакодромион, сиреч Неделиник“ - сборник от поучения и слова за всички неделни и празнични дни в годината, написани въз основа на славянски и гръцки източници. Със сигурност за учениците ще е интересно да чуят откъси от тази книга, [5, 42].

Гореспоменатите примери, [2, 25] са доказателство за употребата на словесния дидактически похват разказ, използван в часовете по „Човекът и обществото“ за издигане на националното самосъзнание. Няма българин, който при думите „О, неразумни и юроде! Защо се срамуваш да се наречеш българин и не четеш и не говориш своя език? Или българите не са имали царство и държава? Толкова години са царували и са били славни и прочути по цялата земя ...“ да не трепне и да не почувства поне за миг национална гордост и да се повиши неговото самочувствие поради факта, че е роден в тези земи, където хан Аспарух е основал България,

където княз Борис I е приел християнството, земята на великия цар Симеон, при чието управление България е имала излаз на три морета. Но за да бъде издигнато националното съзнание на децата е необходимо да се използват много дидактични материали като историческа карта, на която да са отбелязани победните битки на българските владетели и с чиято помощ можем да узнаем на какво разстояние се е разпростирала територията на България в даден исторически период. Картата е успешно помощно средство за запомняне на събития и местоположение. Тя привлича вниманието главно на децата с визуална, зрительна интелигентност [3, 126], които запомнят новите събития, факти, дати едва след като ги видят.

Освен с историческа карта дълбоко желано въздействие се постига и чрез множеството илюстрации, с които са изпъстрени учебниците. Голяма част отразяват победни битки, паметни моменти от историята, които е необходимо да си спомняме, за да се гордеем с името българин.

Дълбоко емоционално въздействие върху съзнанието на обучаемите се постига и чрез акцентирание върху паметните слова на бележитите исторически

личности. Така чрез словото им техните образи бързо „оживяват“ във въображението на децата. Например знаменитите мисли на Апостола на свободата Васил Левски:

„Ако спечеля - печели цял народ – ако изгубя, губя само мене си!“

“Кажеш ми моите и аз твоите кривини, па да се поправим и всички да вървим наедно.“

"Ще има едно знаме, на което ще пише: „Свята и чиста република.“

Несъмнено тези думи оказват позитивно влияние върху нравственото възпитание на децата и изграждат в тяхното съзнание ярка представа за подвига на този титан в българската история, този велик революционер, борец за свободата на родината, чийто образ е еманация на добродетелта в най-съвършения ѝ вид. Със своят приласкаващ, завладяващ образ този знаменит дякон, апостол на българската свобода, основател на стотици комитети, чиято основна цел е реализиране на дълбоко лелеяната цел – българската свобода, по своеобразен начин въздейства върху изграждането на ценностната система на децата. Неговата себеотрицателност, жертвост, смелост, борбеност, сила на духа, непримиримост, волеви дух са достойни за възхищение и уважение. Левски е и ще продължава да бъде енигма както за своите съвременници, така и за нас днес, но несъмнено ще завладява сърцата и душите и на бъдещите поколения. Този образ, възплачващ в себе си толкова позитивизъм е достоен за преклонение. Неговото самообладание, с което успешно преодолява опасностите, е уникално. Тази историческа личност е ярка, светла, „жива“ в душите на хората. Необходимо е да се обърне специално внимание на героичното дело на Апостола в часовете по „Човекът и обществото“. По този начин се осъществява едновременно нравствено възпитание и обогатяване на познанията на учениците по отношение на Васил Левски.

Въздействието върху националното съзнание чрез запознаване с историческите факти и събития се осъществява успешно с множество дидактични похвати. За тази цел са благонадеждни, както ребуси, исторически карти, кръстословици, исторически текстове, отразяващи по неповторим начин определени събития, така и илюстративни материали стимулиращи децата, които притежават визуална интелигентност. Позитивно влияние в тази насока оказва и акцентирането върху словата на известна историческа личност, с което се провокират учениците, при които преобладаваща е вербалната интелигентност и се постигат освен познавателни резултати, така и обогатяване на детската нравственост.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Георгиева, С., История на българското образование, Русе, 2004, „Авангард принт“
- [2] Георгиева, С., Създаване на учебни умения, чрез дидактични карти с когнитивна потенция, /втори клас „Околен свят“, Русе, сб. Научни трудове, 2004 Том , 41, серия 6. 3., с. 23- 29
- [3] Георгиева, С., Подобряване на разбирането, чрез онагледяване, Русе, сб. Научни трудове, 2005 Том , 44, серия 7. 1., с. 121- 136
- [4] Георгиева, С., Преодоляване на трудности в процеса на обучение и възпитание, Попово, 2005, сб. „Нова философия на образованието“, с. 188-195
- [5] Георгиева, С., Възможности изучение предметов „Родной край“ и „Окружающий мир“ для эффективной самореализации дети в мире взрослых, сп. „Учебны год“, 2005, с.42
- [6] Учебник по „Човекът и обществото“ за 4-ти клас, изд. „Булвест“ 2000, авторски колектив: Румен Пенин, Румяна Кушева, с. 64-67
- [7] Учебник по „Околен свят“ за 2-ри клас, изд. „Просвета“, авторски колектив: Емилия Василева, Силвия Цветанска, с. 48-49

За контакти:

Деница Цонева Йорданова, Русенски университет „Ангел Кънчев“, специалност „Начална училищна педагогика и чужд език“, ОКС „Бакалавър“, e-mail: deni0587@abv.bg

Обучението на незрящите в България

автор: Нели Аврамова
научен ръководител: доц. д-р В. Ванева

Abstract: *The Braille system is not an exact language, but a relief alphabet to write in every existing language. It is as important for blind people as their native language. In this study I considered Braille and the methods of training blind of people in mass and special schools. In conclusion I would like to say that very little is done for blind people in Bulgaria (training and integration in society).*

ВЪВЕДЕНИЕ

Деца със специални педагогически нужди се раждат и живеят в обществото. Те са около нас и сред нас, те са като всички останали, и като такива са закриляни от всички човешки права. Правото да бъдеш различен означава да бъдеш личност, да бъдеш себе си, да се отличаваш от останалите чрез своята ярка индивидуалност, собствен стил, маниери, начин на живот и интереси.

Правото да бъдеш различен има своя неоченим смисъл и значение при децата с увреждания и възрастните инвалиди. Преди всичко те са като другите, но се отличават чрез своите специфични трудности, начин на развитие и специфика на обучение. Особено важно е за обществото да осъзнае, че те не са виновни за своята съдба.

Актуалността на темата се състои в това, че малко е работено по този проблем. Избрах да направя това изследване, т. като съм лично засегната, а и виждам че в България се прави много малко за незрящите хора.

ИЗЛОЖЕНИЕ:

Настоящото изследване има за предмет да проучи обучението на незрящите хора в България.

Целта е да се разкрият особеностите на организацията на обучението на незрящите в България.

За целта си поставих следните задачи:

1. Да се проучат литературните източници, учебната документация и интернет ресурсите, отразяващи отношението към слепите по света и у нас.

2. Да се разкрият психо-физиологичните особености на децата със зрителни нарушения.

3. Да се проучи организацията на обучението на незрящите.

4. Да се систематизира наличния опит при обучението и възпитанието на незрящите в предучилищна и начална училищна възраст.

Едва преди 200 години гениалното откритие на ученика на Валентин Аюи - Луи Брайл, дава пълна възможност слепите да се приобщат към другата част на обществото и чрез своята писменост да осъществяват общуване на равностойно ниво с тези на зрящите. Но и процесът за създаването на брайловия релефно-точков шрифт не е лесен и кратък. Откритието на Брайл тръгва от намерението му да престане да използва съществуващите азбуки в писмото за слепи и да потърси други пътища. Така стига до идеята да използва комбинацията на шест изпъкнали точки. С възможните 63 комбинации през 1825 год. се създава известния в целия свят релефно – точков шрифт на Луи Брайл. Малко по – късно това писмо се адаптира към кирилицата.

И днес, след своето гениално откритие, личността и делото на Луи Брайл продължават да привличат вниманието, благодарността и възхищението на милиони незрящи хора по света, защото владеейки създадения от него "ключ", те не само се приобщават към новите информационни технологии, към компютрите, към

електронните и пишешите машини, работещи с Брайл, но и се осъществяват като личности в света на човешката цивилизация.

Брайловото писмо не е точно език, а релефна азбука, на която може да се пише на всички езици. За слепите хора той е толкова важен, колкото и майчиния им език.

Писането на брайл по най-елементарния начин с плоча и шило изглежда доста трудно, но не е – особено ако слепият се обучава от дете. Обучението на брайл отнема приблизително толкова време, колкото и на зрящите хора да се научат да пишат и да четат, когато са били малки. Сега вече има брайлови пишешки машини, принтери и дисплеи, но нито едно от тези приспособления не може да се сложи в дипломатическото куфарче, както плочата и шилото на незрящия.

Конкретно при зрителните нарушения първичния дефект е самото нарушение или нарушения. Вторичните отклонения са обучителните трудности при обучението и интеграцията на детето. По-важното обаче е не задълбаването в причините, а търсенето и намирането на нужната помощ.

Напълно слепите ученици учат чрез брайловото писмо или чрез други невизуални методи. Ефектът от зрителните проблеми върху развитието на учениците с тези проблеми зависи от сериозността, вида на нарушението, възрастта, при която зрителният проблем се е появил и цялостното ниво на функциониране на ученика. Много ученици, които имат множествени увреждания /например интелектуална недостатъчност/ имат зрителни нарушения. Малко дете със зрителни увреждания е ограничено в откриването и изследването на интересни предмети от заобикалящата го среда, поради което опитът и знанията му са ограничени. Ограниченото опознаване на околния свят може да продължи, докато детето бъде подложено на мотивирано обучение или докато започне специална интервенция. Ранната интервенция е решаваща за учениците със зрителни затруднения.

Съществува сериозен проблем с пълноценното интегриране и реализация на незрящите в българското общество. Младите незрящи хора срещат емоционални и психологически проблеми при комуникацията и приобщаването към дадена среда (работна, образователна, социална). Причините са както неразбиране и дезинформираност от страна на обществото, така и трудности при адаптацията и контактите на незрящите хора. Физическата неравнопоставеност се превръща в психологическа и емоционална бариера поради липсата на специализирана консултация за незрящи.

Същевременно не по-малка е психичната травма. Разстройването на междуличностните отношения, промените в самооценката, безспорно имат отрицателно влияние. Късно ослепелите трудно могат да си представят настъпилите изменения в околната среда след акта на инвалидизиране.

Социалните проблеми на незрящия в никакъв случай не са по-малко от останалите групи специфични проблеми. Това дава основание на психолозите да говорят за една дълбока психосоциална криза при настъпване на зрителна инвалидност.

Деца със специални педагогически нужди могат да се обучават в масовите държавни и общински училища (до пет ученика със сензорни увреждания в паралелки или в специализирани паралелки) в специалните държавни училища. Подборът, насочването, приемането и обучението на учениците в специалните училища и в паралелките се осъществява съгласно държавното образователно изискване за обучението на деца с хронични заболявания и/или със специфични образователни потребности.

Обучението и възпитанието на зрително затруднените деца е целодневно. Провежда се в малки групи от квалифицирани специалисти и обслужващ персонал. Учениците с нарушено зрение се обучават по общообразователните програми и

усвояват пълния обем от академични знания за съответните степени и получават следните сертификати:

- удостоверение за завършен клас
- свидетелство за основно образование
- диплом за средно образование, който дава право за кандидатстване във ВУЗ. Успешното овладяване на необходимите знания и умения се подпомага от подготвителен клас (за обогатяване на сензорния опит и предбрайлова подготовка) и от специални програми.

В индивидуални или групови занятия се изучават следните специални предмети:

- ❖ зрительно подпомагане
- ❖ ориентиране и мобилност
- ❖ полезни умения
- ❖ тактилно творчество
- ❖ лечебна физкултура

През 1984г. у нас е въведено **интегрирано обучение** на зрително затруднени ученици в масовите училища. Първият педагогически експеримент в областта на интеграцията се провежда в град Варна. През 1986 г. такава служба заработи и в Софийското училище за деца с нарушено зрение.

Към нея в момента работят двама ресурсни учители, които обслужват деца от София и страната (Пловдив, Чипровци, Ямбол, Монтана, Сливен, Хасково, Видин). Зрително затруднени ученици са интегрирани в реални и езикови гимназии, музикални и професионални училища, училища по изкуствата и други.

Специалното училище е ресурсен център, който интегрираните ученици с нарушено зрение посещават и ползват неговата материална база (библиотека, специални кабинети, терапевтични зали). В него се организират работни срещи и уикенди за родителите и учителите на зрително затруднени ученици от масовите училища.

Системата на интегрирано обучение е широко разпространена в развитите страни, защото децата не напускат семейството и естествената си среда, което е предпоставка за тяхната пълноценна социализация и реализация в обществото.

От 1995 г. в училището за деца с нарушено зрение в гр. София работи **служба за Ранно въздействие**. Тя обхваща слепи и слабо виждащи деца от 0 до 6 г. Основната цел е посредством играта да се овладеят умения и навици за максимална самостоятелност и независимост на детето, както и за нормалното му психо - физическо развитие. Областите на работа са: моторно развитие; комуникативни умения; самообслужване; ориентиране в околната среда; ефективно използване на съхранените слух и зрение; когнитивно развитие: мислене, внимание, памет.

ИЗВОДИ:

В началото на изследването си поставих няколко задачи, имащи за цел да дадат ясна представа за педагогическия и социалния аспект на работата с деца със зрители нарушения.

Направеното изследване ни дава възможност да направим следните изводи:

Относно литературните източници, учебната документация и интернет ресурсите, отразяващи отношението към слепите по света и у нас:

❖ В България има достатъчно литературни източници и учебна документация, свързана с обучението, социализацията и интеграцията на незрящите. Въпреки това е необходимо обществото, педагозите и психолозите да обърнат по голямо внимание на чуждите източници и практики в дейността си.

❖ Необходимо е всеки от нас да осъзнае нуждата от разбирането на проблемите на незрящите, както и възможностите, които има всеки от нас за да

може да им помогнем. Това разбиране трябва да е заложено в самото съзнание на хората, от най-малките социални единици, до обществото като цяло.

Относно реализацията на психо - физиологичните особености на децата със зрителни нарушения:

❖ Сериозен е проблема с пълноценното интегриране и реализация на незрящите в българското общество. Младите незрящи хора срещат емоционални и психологически проблеми при комуникацията и приобщаването към дадена среда (работна, образователна, социална). И тези проблеми се зараждат още от най ранна детска възраст.

❖ Изследването показва, че би трябвало педагозите да оформим в детето осъзнаването на факта, че човек е нормален тогава, когато е такъв, какъвто трябва да бъде според собствената си гледна точка – когато действията му са свойствени за самия него и когато намира удовлетворение в онова, което той счита за правилно и красиво.

Относно организацията на обучението на незрящите:

❖ Основните принципи при организацията на обучението на незрящите би трябвало да бъдат: равен достъп до образование, индивидуалност, ранно въздействие, комплексност, екипност, вътрешна и външна координираност. И че има още какво да се желае в тази насока и от страна на самите педагози и от страна на законодателната намеса на държавата.

Относно систематизирането на наличния опит при обучението и възпитанието на незрящите в предучилищна и начална училищна възраст:

❖ В България няма достатъчно ясна систематизация на наличния опит на обучението на незрящи деца. Съществуват откъсълни опити за това, главно от педагози научни работници, но влиянието на тази систематизация се ограничава единствено до тесен кръг колеги и студенти. В тази връзка, наложително е държавата да даде възможност, чрез финансови и социални мерки, за изграждането на такава система, като в нея се акцентира на методите на обучение, както и на резултатите от него в дългосрочен план.

❖ Нложително е да се стимулира работата на практикуващите педагози в посока обогатяване на наличната база с нови методи, както и на обогатяване и споделяне на наученото, чрез създаване на система от мероприятия даващи възможност за среща на водещите специалисти и научни работници в тази област с педагозите занимаващи се пряко с обучение и възпитание на деца със зрителни увреждания.

В светлината на написаното по горе, отчетоx важноста на факта, че от голямо значение е равнището на жизнения стандарт на едно общество. То определя възможностите на обществото за финансова подкрепа на мероприятията за подпомагане, като набиране на средства чрез дарения и други форми, за изграждането на материални и финансови бази за развитие и реализация на децата със специални нужди, но в основата на цялостната обществена подкрепа все пак си остава преди всичко хуманизмът, като основен градивен елемент на човешките взаимоотношения.

ЛИТЕРАТУРА

[1] сп. Библиотека, 1997 год., N 7

[2] сп. Библиотека, 1999 год., N 3-4

[3] сп. Библиотека, 2000 год., N 6

[4] Българска асоциация за обучение на зрително затруднени деца „Да помогнем на малките зрително затруднени деца да използват своето зрение“, София 1998 г.

[5] В-к „Държавен вестник“ - Закон за защита, рехабилитация и социална инеграция на инвалидите, 1995г, бр.112, стр.48

[6] Български Хелзинкски комитет [www.bghelsinki.org]

Дидактическите технологии. Проблемни области и направления

автор: Лора Радославова

научен ръководител: доц. д-р Петър Р.Петров

Abstract: *The main educational components in the traditional school –forms and methods of teaching, functions of the teacher and the student, are completely reorganized and adjusted for adopting special pedagogical technologies and resources. The intensive development of the information and communication technologies, the global applying of audio-visual education, the interactive and other new forms of communication are leading to cardinal changes in pedagogical theory and practice.*

Key words: *pedagogical technologies; process of adopting, interactive forms of communication.*

ВЪВЕДЕНИЕ

В нашия век продължават да се задълбочават процесите на технологизация и глобализация. С развитието и мащабирането на комуникационните и информационните технологии, започват да текат разнообразни икономически, научно-технически и социално - културни процеси, които много често шокират с уникалността на своите предизвикателства.

Тези процеси се отразяват и на образованието. Технологизацията на образованието има все по-нарастваща роля в социално-културното развитие на обществото. Интензивното развитие на информационните и комуникационните технологии, широкото прилагане на аудио-визуално обучение, интерактивните и мултимедийни технологии, компютърното обучение и ред други нови форми на комуникация водят до кардинални изменения в педагогическата теория и учебно-възпитателната практика.

В съвременни условия педагогическата технология се е обособила като самостоятелно направление в педагогическото познание. Технологизацията в образованието се разглежда като движеща сила за неговото модернизирание.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Едно от най-широко разработваните направления на педагогическата технология към настоящия момент се счита технологията на обучението (дидактическата технология, образователната технология). Към това направление се отнасят ред проблемни области:

→Класическата (традиционната технология на обучението);

→Технологията на изготвянето и използване на класическите и съвременните технически средства за обучение;

→Онтодидактическата технология като основа за разработването на държавните образователни критерии (стандарт) по отношение на учебното съдържание;

→Технологията на дидактическите комуникации и особено новите разработки в областта на информационните образователните технологии, мултимедии и хипермедии за дистанционно обучение;

→Технологии за алтернативно образование и др.

Реформирането на цялостната система на образование, повишаването на качеството на учебно-възпитателният процес в училищата са тясно свързани с разработването и приложението на ефективните модели и технологии на обучение и възпитание. Може също така да се отбележи, че съвременната дидактическа технология е събрала в това отношение достатъчно богат опит. В същото време е необходимо да се каже, че наборът от технологии за обучение и възпитание се

основава на различни теории, направления, учения, школи - много често взаимно изключващи се или допълващи се една друга, а понякога дори без каквато и да е връзка по между им. Тази ситуация разбира се е напълно обяснима в условията на съществуващ плурализъм в педагогическото познание. Но това може да доведе до голям субективизъм и значително да усложни задачата на обикновения учител.

Проблемът, касаещ иновациите в училищното образование получава нови измерения. Този проблем се явява право и отговорност както на учените така и на ръководните органи в образованието и самите учители, а в някаква степен и на родителите и дори на учениците. В декларацията гласувана по време на 45-тата сесия на международната конференция на образованието (Женева 30.09-5.10.1996г.) основателно подчертава, че "учителите са основни фигури в образователните изменения, които трябва да бъдат извършени в училищата и класните стаи на всички нива и във всичките форми и видове образования". В препоръка №6 на същата сесия се казва, че "новите технологии на информация и комуникация се явяват основни елементи на изменящия се свят", че „в рамките на началната подготовка и по времето на тяхното професионално развитие и по време на цялата кариера учителите трябва да имат възможност не само да усвояват новите информационни технологии като педагогическа цел в комбинация с други образователни технологии, но също така и да помагат в разработването на методи и информационно образователни програми".

Ниската ефективност на обучението в съвременното класическо училище, може да се обясни с редица негови съществени недостатъци, като преобладаващият репродуктивен стил на преподаване и обучение; информационната претовареност на учениците; нарушение на единството между развитието, обучението и възпитанието; недостатъчна диференциация на учебната работа в съответствие с възможностите и интересите на учащите се; повърхностната често принудителната мотивация към учене и т.н. За преодоляването, или поне за минимизирането на типичните недостатъци на традиционното училище, различните учени предлагат най-разнообразни технологии на обучение. Те могат условно да се класифицират в 3 групи:

- класически технологии;
- неокласически и пост неокласически;
- алтернативни;

В основите на съвременното технологизиране на обучението все по-рядко се забелязва глобална тенденция на постепенна замяна на социално ориентираното и строго регламентирано обучение, личностно-хуманистичната образователна ориентация. Все по-голямо число учени въздигат идеята, че съвременното училище трябва да бъде антропоцентрично: в центъра на всички учебно-възпитателни въздействия трябва да се поставя конкретния ученик; способите и формите на организация на цялостния училищен живот трябва в максимална степен да стимулират неговото личностно развитие. За акцентирание на тези главни цели е необходимо коренно преустройство на основните образователни компоненти в традиционната школа: роля, функции, учебно съдържание, форми и способности на обучение, функции на учителя и ученика.

В първите години на XXI –ви век в много български начални училища се осъществява опитно-практическа работа по прилагане на различни технологии за проблемно развиващото се обучение. Голяма популярност сред нашите начални учители получават следните важни технологии, някои от които тествани и създадени в Русия:

→ Технологиията на началното обучение по дидактическата система на Л.В. Занков и сътрудници. В тази система главна задача на обучението се счита общото психическо развитие на ученика, което се разглежда като базово за овладяването на програмния материал;

→ Технологиата на развиващото се обучение по системата на Д.Б. Елкони, В.В. Давидов. Концепцията на тези автори е ориентирана към формирането и развитието на теоретично съзнание и мислене. В основата на развиващото се обучение стои съдържателното обобщение, теорията на формиране на учебната дейност и нейните субекти – учениците. Главният метод на училищното обучение се явява решението на учебни задачи;

→ Технологиата на педагогиката на сътрудничеството (Ш.А. Амонашвили и др.) - в основата на тази концепция стои хуманно-личностният подход към учениците; осъществяване на единство между обучението и възпитанието; хуманизация на педагогическите взаимоотношения; педагогизация на обкръжаващата среда; учене без принуда; формиране на положителната Аз концепция;

→ Технология на диференциация и индивидуализация на обучението (групови технологии, технологии за диференцирано обучение в зависимост от интересите и т.н.). Груповата учебна работа може да се разглежда като активна форма не само за активизиране на учениците, но и за осъществяване на ефективно педагогическо общуване, за формиране на умения за работа в колектив, за взаиморазбиране и т.н.

В съвременните условия броят на технологиите за обучение значително е нараснал и ще продължи да расте и в бъдеще. В редицата на по-перспективните технологии от моя гледна точка се отнасят следните;

→ Технологичната образователна парадигма на В.П.Беспалко, основаваща се на алгоритмичният метод на детерминистично разбиране на процесът на обучение. Основната теза на автора се състои в това, че повишаването на качеството на обучение е възможно при диагностично поставените дидактически задачи в съчетание с адекватна технология за тяхното решение.

→ Технологиата на пълното усвояване, разработена от Дж. Блоком, Л. Андерсон и др. Тази технология позволява на всички ученици да постигат най-високи резултати в съответствие с техните реални учебни възможности.

→ Технология на обучение на целия клас на Бетти Лу Ливер. Тази технология позволява да се преодолее несъответствието между стиловете на преподаване и стиловете на обучение като се осигурят най-благоприятни условия за обучение на всички ученици.

→ Технология на урока в адаптивната школа, основаваща се на комуникативно - развиващият се метод на обучение. Този метод позволява прилагането на различни социокогнитивни технологии

→ Технология на адаптивната педагогика (Е.А.Ямбург, Б.А.Бройде и др.), реализираща 3 степени (траектории) на обучение (разширено обучение, базово образование и компенсиращо обучение);

→ Технология на школата на утрешния ден (Д.Говард и др.), осигуряваща най-високо личностно развитие и усъвършенстване при индивидуалното темпо на обучение, осъществимо с помощта на компютърна мрежа.

В последно време все по-голямо внимание се отделя на добре познатите алтернативни технологии от миналото: Валдорфската педагогика, (Р.Щайнер) технологията на свободния труд (С.Френе), технология на само развитието (М.Монтесори) и т.н. Заедно с това и във връзка с концепцията на перманентно интегрираното образование и уащото се общество все по-актуални стават интегрираните технологии на обучение, свързващи училищната с андрагогическата технология. Към особено перспективните могат да се подчертаят:

→ Технология на модулното обучение;

→ Технология на концентрираното обучение;

→ Технология на продуктивното обучение;

→ Технология на активно -контекстното обучение;

→ Технология "открито обучение" и т.н.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Учените педевтологи особено подчертават повишаващите се изисквания към учителя на XXI-ви век. Той трябва да получи не само солидна първоначална (базова) подготовка, но и да поддържа високо професионално ниво по време на целия свой трудов и жизнен път. Неговата роля в процеса на обучение все повече ще нараства, а неговите функции ще се разширяват и усложняват. Очевидно вече е недостатъчно той да бъде само добре информиран интелигентен и ерудиран. Неговите чисто информационни функции постепенно ще се стесняват и ще преминават към компютъра и други информационни източници. Вместо това значително ще се разширяват неговите комуникативни функции, умения да общува и въздейства на ученика. Все повече ще расте неговата роля на стратег на обучението и развитието на ученика, добър познавач на тяхната природа, важен социализиращ фактор, организатор и координатор на педагогически въздействия. Творчески работещият учител без съмнение ще бъде добър „проводник“, а много често и инициатор на нововъведения в методиката, учебното съдържание, технологиите, учебните техники и т.н.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Беспалько, В.П. Слагаемые педагогической технологии. М., 1989
- [2] Групповая организация образовательного процесса. Под редакцией проф. П.Петрова и др..С., 1999
- [3] Гузеев, В.В. От методик к образовательной технологии.-Школьные технологии, 1998, N:3, с.84-91
- [4] Петров, П., М. Атанасова. Образователни технологии и стратегии при обучението.С., "Веда Славена"-ЖГ", 2001
- [5] Селевко, Г.К.Современные образовательные технологии. М., Народное образование", 1998

За контакти:

Лора Михайлова Радославова, докторант към Педагогически Факултет на РУ"А.Кънчев", e-mail: lmarinova@yahoo.co.uk , телефон: 0889/699 115

Страхът – идентификация, видове и механизми за преодоляване на детските страхове

автор: Нергис Давудова

научен ръководител: доц. д-р Соня Георгиева

The fear - identification, types and mechanisms to overcome children's fears. The fear is complex of experiences, negative feeling, emotions in the people and the animals. They is activated of object that is analyzed like dangerous. I found the problem for current in the context on possibilities for the child's educate and this is reason for mine attempt to I indicate methods for overcome on a fear.

Key words: negative, fear, emotions, experience, dangerous object, overcome on a fear.

"Страхът е основният източник на предразсъдъци, както и един от основните източници на неспокойствие. Овлабяването на страха е начало на мъдростта".

Ръсел

Светът, в който живеем с всяка изминала година се променя. Животът става все по-суров и жесток. Тези изменения оказват голямо въздействие върху най-невинните и беззащитни същества- децата. Всички негативизми, сред които живеем развиват у децата отрицателни емоции и една от тези емоции е страхът. Той е често срещано явление сред децата. Замисляйки се върху ефекта на различните видове страх върху децата, наблюдавайки това чувство, започнах да откривам колко много постъпки на децата са свързани с различни страхове – било то малки и незначителни или големи и сериозни. Именно това ме подтикна да обърна внимание на този проблем.

"Страхът е силно чувство на безпокойство, съпроводено понякога с треперене на тялото, предизвикано от опасност, заплаха, нещастие." [2, 58]

Страхът се дефинира като една от четирите негативни емоции, наред с гнева, алчността и завистта. Страхът стеснява съзнанието на човека, което води до неадекватно отношение към реалността.

Измерването му е труден изследователски проблем, защото не може да се предвиди кое ще го провокира. А е важно, защото засяга вегетативната и централната нервна система. Вегетативните изменения водят до различни физиологически промени в организма на човека, предизвикани от адреналина: треперене на ръцете и краката, обща слабост, настръхване, засилена чувствителност, сърцебиене, учестяване на пулса и др. Това вътрешно изживяване на страх създава съответните представи за него.

Много често страхът се изразява и чрез различни телесни симптоми: "буца в гърлото", чувство за присядане, натиск върху гърдите, боджежи или недостиг на въздух, болка в корема, студени и изтръпнали ръце, чувство за парализиране на ръцете и краката, липса на апетит. Тази симптоматика провокира концентрирането на човека върху това, което прави тялото.

Степента на проява на страха зависи от типа висша нервна дейност, от развиващата среда и възпитанието. В този смисъл, познанието за страха би помогнало да бъде регулирано и в голяма степен овладяно.

Страхът се определя преди всичко от инстинкта за самосъхранение [Г. Пиръов, 1989], тъй като в повечето случаи заплашва живота, а и се предизвиква от различни необичайни дразнителни по условно рефлекторен път. Следователно основанията за страха могат да бъдат свързани с опита от преживяното и наученото, от мислите, от спомените и фантазиите. Страхът съпътства живота на човека от неговото раждане до смъртта.

Това, което плаши човек, е трудно да се класифицира.

То се простира от физическата болка, уплахата до причини от по-сложен характер. Различните форми на страховете могат да бъдат условно разделени на: страх от възрастни, от куче, от болест, от раздяла, от неодобрение, оставане без храна, от смъртта и други.

Страхът е белязан силно и от междуличностните отношения. Той може да бъде различно "оцветен" и дори пренасочен към забавни или друг вид преживявания; на основата на националната култура и народно-психологическите особености. Характерна възпитателна семейна стратегия у нас е възпитаването на страх от различни животни, от баба Яга, от циганина, от полиция, от непознатия лош човек, от крадеца и друга.

Страховете *при малките деца* са повече и по-интензивни, отколкото при по-големите деца, юношите и възрастните. Според изследвания на Х. Гинът повече от 90% от децата имат поне един от специфичните страхове (от кучето, от тъмното, от силен шум, височина, лекари и др.), които намаляват и напълно изчезват към осмата година.

Появата на страха започва още от първите месеци на кърмачето и е свързано със състоянието на "възбуда", което възниква както отвън: от околната среда (това са шумовете, ярката светлина, студът и влагата), така и от самото тяло на малкото дете (това са мускулните напрежения, свързани с коликите и болката от тях). Тези състояния на възбуда са неблагоприятни както за детето, така и за околните, които се стремят да ги тушират, но в същото време те са полезни дразнителни за стимулиране на нервната дейност, като я държат "будна". След осмия месец е фиксиран "страхът от непознати". Всеки родител притежава свои разработени модели, с които реагира също на непознатото за него (лица, факти и други).

Родителите са модели на поведение за своите деца. По примера на подражанието децата усвояват тези основни начини на поведение от своите родители към съответните непознати хора, шумове и т. н. Естествено е, че този ранен опит на детето не предопределя живота му по-късно. Установено е, че дете, за което се грижи само майката или само едно и също лице, се страхува повече от дете, отглеждано от повече хора.

Този вид страх зависи от културата на самата общност (род и семейство), в които живее детето. Преодоляването му е преди всичко в нагласите на самите родители, от които зависи включването и на други допълнителни лица при общуване с кърмачето. Ако това е невъзможно, друг вариант за помощ са разговорите с детето, насочването към непознатото бавно, последователно и по-продължително време.

В периода от осмия месец до четири години е фиксирана появата на "страха от раздяла", въпреки че от втората си година децата могат да се сбогуват. Кърмачетата до осмия месец не схващат добре раздялата с родителите, но след този период се наблюдават реакции на "протест", ядосване и др. Възможно е, израствайки, да станат мълчаливи, да останат слаби и тъжни. Според д-р Боа най-голяма подготовка е необходима за децата, които преживяват действителната раздяла между родителите си. И в такива случаи той препоръчва сериозна работа на родителя, при когото ще остане детето, за да може да спести някои от натоварванията.

Периодът от четири до седем години се оказва пиков за децата с "нощни страхове" [6], въпреки че не е изключен и в останалите възрастови групи.

Около 5% от всички деца имат нощни страхове. Те са по-чести по време на първата трета на нощта, през по-дълбоките фази на съня, поради което детето не си спомня за тях на сутринта. Това ги диференцира от кошмарите, които се помнят прекалено добре. Децата с нощни страхове се събуждат внезапно, с широко отворени и втренчени очи, с типичните изрази "чудовището ще ме хване". Или викат, жестикулират, сякаш се бранят от нещо, не познават близките си. На пръв поглед

причините за появата на нощните страхове се свързват със силни страхови преживявания или при свръх силни впечатления преди заспиване.

В същото време могат да бъдат посочени и причини, свързани с чувството на несигурност в детето от вътрешната и външната опасност, от недостатъчния контрол по време на сън. Предполага се, че в своя страх детето улавя несъзнателно преживяване, което не е могло да приключи през деня и остава открито. Често то преживява акта на заспиване като своеобразна раздяла, сбогуване с родителите си. Поради това е много важно родителите да формират съответен ритуал на заспиване, който да гарантира плавен и спокоен преход от това, което се е случило през деня, до това, което предстои да се случи през нощта.

Страхът при децата от **предучилищна възраст** е отражение от непознат и неочакван шум, чужди предмети, лица и ситуации, от определени обекти, от самота, от пожар, от подигравки, от сънища, от заплахи, от уличното движение. Детският страх е нормално явление в известна степен, тъй като децата са малки и всичко около тях е непознато. А непознатото винаги причинява малка доза притеснение и страх. Страховете от непознатото се преодоляват в момента, в който непознатото вече е познато и известно.

Много по-сериозни са страховете предизвикани от негативни фрази на самите родители. Част от тях използват страха като средство за регулиране на детското поведение. Например към страха от тъмното, те прибавят измислено от тях чудовище, което стои там и наблюдава непослушните деца. Тези страхове, насадени от родители, в много случаи не могат да се преодолеят и продължават да "растат" с малките деца.

Децата в **начална училищна възраст** осъзнават по-силно ролята на средата в нейната цялост и опасностите, които крие. Страховете се дефинират по-скоро около реалните контакти, за сметка на общите, характерни за по-малките деца, каквито са наркотиците, училището и семейството.

Друга разновидност е така нареченият "страх от болест" (ипохондрия), който се наблюдава в процеса на боледуване от 7 до 14 години. Децата искат да бъдат наясно с това, което става с тях и често следят поведенческите реакции на родителите си. Усещането на страха на родителите предизвиква и страх в децата. В тези случаи се включва и механизмът на другите видове страх- от раздяла и от загуба. Друга причина е представата, че болестта е наказание за лошото поведение на детето, често предизвикана от негативни фрази на родителите. Необходимо е с децата да бъдат водени разговори за болестта и преживяванията, свързани с нея, доколкото е възможно, разбира се да се изгражда отношение на доверие в детето към лекаря.

Характерните страхове за момчетата и момичетата от 14 – 18 / 19 години са свързани най-вече с личните взаимоотношения в семейството и с приятелите. В детайли са изследвани и систематизирани детските форми на страхове, от Р. дьо Боа, [1]: отбягващо поведение спрямо определени ситуации; целенасочено отричане на страх от предмети, насекоми, паяци и други; принудително тиранично и изискващо поведение от страна на възрастните; мъчителни натрапчиви действия и мисли; смущения на заспиването; смущения на съня; вкочване в даден вид поведение; протест при раздяла; смущения на телесните функции; нощно напикаване; заекване.

Ето как биха могли да се обобщят страховете на децата от предучилищна и начална училищна възраст, таблично:

ПРЕДУЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ	НАЧАЛНАУЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ
Страх от:	Страх от:
• тъмното; • шум; • ярка светлина; • насекоми /най-често от паяци, мухи и комари/; • животни /най-често от куче/; • големи играчки; • раздяла с майката; • непознати хора /най-често от лекари и зъболекари/.	• връстник; • провал при претоварване; • болест; • училище; • конфликт с учител; • загуба на родител; • загуба на внимание; • пренебрегване

През целия училищен период от постъпването на 7 до 18/ 19 години са фиксирани следните "училищни страхове": класическа училищна фобия, страх от училището и страх от провал при претоварване. Постъпването на детето в училище се очертава като един от най-значимите кризисни периоди в живота на детето, който отразява влизането в новия свят, по-голям и по-ярко отделен от предходния, свързан с живота в детската градина. Възможно е съвпадане на кризата в развитието, типична за възрастта, с кризата на постъпване в училище, при което да се възникне и да се разгърне училищен страх.

Училището е обществена институция, която предявява и определени претенции, свързани с новата социална роля "ученик". От детето се изисква както готовност за постижения в процеса на обучение, така и готовност за нов вид общуване, което е по-различно от това на близост и одобрение, получавано от родителите и от детската учителка. Причината за страха може да е свързана с особеностите на характера на самото дете и начина, по който то преживява свръхизискванията към себе си. Следващата също реална причина за училищните страхове е негативният контакт учител - дете. Класическата училищна фобия се оформя през първите училищни дни и се среща при деца, които имат силна вътрешна връзка с майка си, поради която те се чувстват предадени от майка си и беззащитни. Биологическите оплаквания на децата в този случай са: болки в корема, главоболие, плач преди училище и др. Интересно е, че този тип деца правят впечатление на дръзки, прекалено умни за годините си, надменни — всичко това са "маски", зад които прикриват своя проблем. По отношение на майка си те по-скоро се държат тиранично. В случаи на училищна фобия е необходимо да се интегрират усилията както на двамата родители, така и на учителите, които трябва да приемат това състояние на детето не само като прищявка или глезотия.

Пасивното дете олицетворява друга разновидност на училищния страх, който се установява след две- тригодишен престой на детето в училище. Причините отново се коренят в семейството. Симптоматиката се очертава в следното: детето обикновено мълчи, дори и при изпитване. Видимо следи урока, невербалните му изкази показват съгласие (клати одобрително с глава), усмивка се многозначително. В домашните си то показва задоволителни успехи. Преодоляването на това състояние зависи от степента на проява. Ако състоянието се запазва до трети и четвърти клас, необходимо е да бъде потърсена професионална психотерапевтична помощ. Във всички случаи работата със семейството е единствената алтернатива за решение.

Страхът от училището се появява през първите години на престоя в училище. Децата развиват различни психосоматични смущения: на съня, прилошаване, главоболие, раздразнителност, потиснатост, нямат настроение и др. Освен това

децата обикновено сами заплашват родителите си, че няма да ходят на училище. Необходимо е сътрудничество между семейство и училище за преодоляване на проблема, като се потърси и вариант за "опора" на детето в училището (учител, съученик).

За преодоляване на детските страхове голяма отговорност имат родителите и учителите. Това, което могат да направят е да осигурят необходимата среда на децата, която да позволява повече контакти с непознати възрастни и връстници, било то в домашна обстановка или в училище /детска градина/. Необходимо е чрез разговори с децата си, родителите и учителите да изграждат нов вид отношения към училището, за живота на човека, за необходимостта от училището, което ще даде възможност на детето да реализира част от собствените си мечти и цели. Много важно е у децата да се възпитава първо доверие в собствените си сили и след това към околните, да си поставят цели, да преодоляват препятствия.

Играта и разговорът са средства, помагачи преодоляването на страха. По време на игра децата трябва да се поставят непринудено и неосезаемо "лице в лице" с това, което ги плаши и когато тази среща е подкрепена с разговор от родител или учител се осъществява първата крачка към преодоляването на страха. При децата от началнаучилищна възраст най- важен е разговорът и изслушването. Много често децата на тази възраст ги е срам да си признаят, че се страхуват от нещо и този страх остава "скрит" дълбоко в техните души, което е изключително опасно. Важно е детето да бъде предразположено да разкрие своя страх, да го разкаже, да го опише. Така, то успява да се освободи от страха.

Важното е децата да се учат да се сприятеляват и да поддържат приятелство, да работят по групи, да говорят и изслушват, да се доказват, да се учат на съпричастност към другите, да разрешават проблеми, да се смеят над себе си, да мотивират себе си в трудни моменти, да посрещат трудността с увереност.

Проверка на изведените факти направих, чрез методът беседа* /Виж прил. № 1/ и / анкета** /Виж прил. № 2/. Тя е с деца от предучилищна възраст на тема "Аз се страхувам от....."- поотделно с всяко дете. Започва с показ на животни /играчки/ : заек и лъв.

Децата във всички възрасти имат страхове- различни. Те се променят. Тези страхове са предизвикани от преживявания и фантазии.

Познаването им може да е основа за изграждане на педагогическа технология за справяне със сраховете на децата и балансиране на личностната и ситуативна тревожност.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Боа, Р. Детските страхове. Разпознаване, разбиране и помощ. Лик, С. 1998, с. 16
- [2] Буров, С. Съвременен тълковен речник, ЕЛИПС, В. Търново 1995, с. 58
- [3] Дикмайер, У. Нашето дете от 3 до 4 години. , ИК "Емас", София 1997
- [4] Дикмайер, У. Нашето дете от 4 до 5 години. , ИК "Емас", София 1997
- [5] Мечков, К. Медицинска психология. ЛИК., София 1995
- [6] Петров, Р. Психиатрия. Веда-Словена, София 1997
- [7] Пиърс, Дж. Добри навици, лоши навици. Наука и изк., София 1997
- [8] Чопра, Д. Неподвластни на възрастта и времето ,ИК "Бард", София 1998
- [9] Шапиро, Л. Как да възпитаваме дете с висок емоционален коефициент. ЖАР, София 1999

За контакти

Нергис Зеферова Давудова, Русенски университет „Ангел Кънчев“, специалност „Предучилищна и начална училищна педагогика“, ОКС "Бакалавър", e-mail: nergis.bayer@hotmail.com

Въпроси: № 1 “Кое животно е страхливо?”

№ 2 “От какво се страхува заекът според теб?”

Отговори

Дете №1 /3,4 години/: “Зайчето се страхува от Кума Лиса.”

Дете №2 /4 години/: “От тъмното затова е бяло”.

Дете №3 /5 години/: “Заекът се страхува от ловеца, защото той има пушка”.

Дете №4 /6 години/: “Страхува се от всичко затова е страхливо животно”.

Въпрос: №3 “Теб страх ли те е от заека?”

Отговори- от три деца отрицателни, а най-малкото дете отговори положително.

Въпрос № 4 “А от какво се страхуваш?”

Отговори:

Дете №2 /4 години/: “Страх ме е от Рекс /домашен любимец на детето-куче/, защото като скочи става много голямо” **/детето е било съборено от това въпросно куче Рекс/.**

Дете №3 /5 години/: “Когато вечерта гледам звездите, страх ме е да не паднат върху мен” **/детето е гледало филм, в който една комета се сблъсква със Земята и я разбива на малки парчета/.**

Дете №4 /6 години/: “Страхувам се от пчелите, защото един път една пчела ме ужили и ме заболя много” **/детето е било ужилено от пчела, защото с група свои другарчета са развалили един кошер с пчели/ .**

С най – малкото дете /3,4 години/ беседата не можа да приключи, но при разговор с майка му установих, че детето се страхува от бръмченето на мотор, тъй като го асоциира с гръмотевиците.

Страховете на децата, с които проведох беседата са предизвикани от лични преживявания или лични наблюдения.

**** Приложение № 2**

Анкета с деца от начална училищна възраст

Анкетата е проведена с 5 деца на възраст от 9 – 11 години.

Въпросите към анкетата са следните:

1. На колко години си?
2. Когато беше по-малък/ ка от какво се страхуваше?
3. Как /Какво / си го/ я представяше?
4. А сега от какво те е страх?
5. Защо?

Отговори на децата:

Дете №1

1. 10 години
2. Страхувах се от баба Яга. Тя имаше къща върху пощата. Когато минавах от там много се плашех.
3. Тя имаше дълга бяла коса. На главата си имаше черна забрадка и беше облечена с черна рокля. Метлата и беше голяма.
4. Страхувам се госпожата да не ми пише 2 на контролното по математика.
5. Защото татко ще се кара.

Дете №2

1. 10 години
2. От тъмното.
3. Когато бях на тъмно мислех, че някой ще влезе в стаята при мен.

4. Страхувам с да бягам бързо.
5. За да не падна.

Дете №3

1. 11 години
2. От голяма плюшена играчка.
3. Имах чувството, че ще ме хване с хобота си.
4. Сега ме е страх от кучета.
5. Защото едно куче ме ухапа.

Дете №4

1. 10 години
2. От люлка.
3. Мислех, че ще падна.
4. От тъмното.
5. Сякаш някой ходи след мен.

Дете №5

1. Аз съм на 9 години.
2. Страх ме е от Торбалан.
3. Чичко с голяма торба и голям нос и един зъб.
4. Страхувам се да пипам контакта.
5. Защото веднъж контакта в нас се запали и стана пожар.

Професионално-комуникативни качества на преподавателите от висшите училища, които влияят върху учебния процес

автор: докторант Елка Русинова

научни ръководители: доц. П. Петров, доц. А.Добрева

Absrtact: *The variety and complexity of problems related to communicative competencies of the individual, necessitates the observations and various vantage point discussions for the factors, which are causing them. The problem's existence and further clarification through interaction between individuals has been a subject of discussions among specialists in the field for many years.*

Задачите, които поставя нашето съвремие пред висшето образование имат сложен и комплексен характер. За тяхното решаване от решаващо значение е ролята на университетските преподаватели, защото от тях зависи обучението на бъдещите специалисти с висше образование. Обществото очаква от тях висока образованост, възпитаност и професионализъм, които се проявяват в особеностите на тяхната личност и в начина им на участие в процеса на междуличностното общуване т.е. в професионално-комуникативните им качества. Много от начинаещите университетски преподаватели се вълнуват от въпроса „Как да организират взаимоотношенията и взаимодействията си със студентите?“. Защото често се достига до следната ситуация: Начинаещите университетски преподаватели притежават висока мотивация за постижения, необходимите педагогически и методически компетенции, имат добра теоретична и практическа подготовка, но се затрудняват да организират студентската аудитория и да преодоляват трудностите предизвикани от необходимостта да общуват в условията на публичност.

В специализираната психолого-педагогическа литература в България относително много добре се разкрива взаимовръзката между процесите на общуване и обучителния процес (Л. Десев, Г. Димитрова, С. Жекова, П. Петров и др.). В тези трудове обаче се описват преди всичко проблемите свързани с професионално-комуникативните качества на учителите и се подчертава значението им за ефективността на образователния процес. Рядко са публикациите, в които се посочват данни свързани с комуникативната дейност на преподавателите от висшите училища, а тяхната професионална реализация е пряко свързана с уменията и навиците им да общуват със своите студенти. Този дефицит на конкретни изследвания обуславя актуалността и практико-приложната значимост на настоящото съобщение.

Негов предмет са професионално-комуникативни качества на преподавателите от висшите училища, които влияят върху учебния процес.

Целта му се постига чрез решаването на следните задачи:

1. Да се направи теоретичен анализ на специализираната по проблема психолого-педагогическа литература.
2. Да се анализират най-значимите професионално-комуникативни качества на университетските преподаватели, които влияят на учебния процес според студентите.

Хипотезата му намира израз в допусканията:

- Водещите комуникативни качества и умения на преподавателите са взаимосвързани и обуславят трудовата им реализация.
- Университетските преподаватели извършват своята професионална дейност благодарение преди всичко на своята комуникативна компетентност, която в процеса на трудовата им реализация се променя непрекъснато.

➤ Същността на комуникативните качества и умения на университетските преподаватели се проявява в: а) Взаимното опознаване и проява на доверие между партньорите в процеса на общуване. б) Точното и недвусмислено комуникиране със студентите. в) Подкрепяне и приемане на субектите на учебната дейност. г) Конструктивното разрешаване на конфликти и проблеми във взаимоотношенията между участниците в учебната дейност в университета.

В изследването бяха използвани следните методи:

➤ теоретичен анализ на специализираната психолого-педагогическа литература;

➤ анкета;

➤ наблюдение;

➤ експертна оценка;

➤ беседа;

➤ вторичен анализ на данни от други автори;

➤ анализ на конкретни случаи.

Проучването бе проведено с над 500 студенти от РУ „Ангел Кънчев”, ВТУ „Свети, свети Кирил и Методий” и ШУ „Епископ Константин Преславски”. В изследването взеха участие като експерти и 17 университетски преподаватели с повече от двадесетгодишен стаж.

Анализът на получените данни от проведената анкета показва, че особено благоприятно въздействие оказват три групи професионално-личностни качества на университетските преподаватели върху техните студенти.

На първо място, с относително най-голяма тежест са качествата, които имат отношение към нравствеността на личността. Оказва се, че студентите оценяват най-високо „чисто човешките качества” на своите преподаватели. За такива са посочени: честност, справедливост, отзивчивост, добронамереност, приветливост, дружелюбие, доброта и др. Резултатите от беседата със студентите и мнението на участващите в изследването експерти уточняват, че тази група от качества формира у студентите положително отношение към личността на техните преподаватели. Авторитаризма, опекунството, безпринципността, наличието на „любимци”, липсата на такт и уважение снижават силно авторитета на последните.

Втората група от качества, която определя положителното отношение към преподавателите е свързана с тяхната познавателна и професионална компетентност. Студентите посочват, че ценят много ерудицията и професионалните познания на своите преподаватели. Умението на последните да създават интерес и положително отношение към учебните дисциплини, които преподават е атестат за техния професионализъм и условие за служебната им реализация.

Третата група от качества има емоционално-поведенчески характер. Те разкриват емоционално-динамичните особености на преподавателите като: съпричастност, смелост, настойчивост, артистичност, енергичност и деловитост. Към тази група качества студентите поставят и дидактическите умения на преподавателите да поднасят изучавания материал на достъпен и разбираем език, да използват интерактивни методи за обучение и да прилагат екипни форми на работа.

Съчетаването на трите групи качества и умения на университетските преподаватели се извършва благодарение на тяхната комуникативна компетентност, определена от Л. Десев (1999), като „способност на човека бързо и лесно да установява връзки с другите хора, увлекателно и ефективно да общува с тях; в потесен смисъл - общителност”. Общителността е израз на потребността на личността от контакт с другите хора. Тя показва самочувствието на последната и разкрива нейните комуникативни умения - да говори публично без да преживява дистрес, да използва подходящи обръщения, да поддържа свободен разговор, да променя

темата му или да го прекъсва без да накърнява достойнството на партньорите си, да задава и отговаря на въпроси адекватно на създалата се ситуация и пр. В специализираната психолого-педагогическа литература особеностите на това качество в учебно-възпитателния процес се описват подробно от Е. Пенчева (1992, с.104-108), която, за да подчертае това, използва понятието “педагогическа общителност”.

Комунитативните качества и умения са от съществено значение за всеки университетски преподавател, защото без тях е за него е немислимо създаването и поддържането на смислени, доставящи удоволствие лични и професионални взаимоотношения със студентите. Това налага на тях да се обърне специално внимание в настоящия труд.

Проблемът за същността и изясняването на комуникативната компетентност на хората в процеса на междуличностното общуване е занимавал специалистите от много години насам. Разнообразието и многообхватността на междуличностното общуване обуславя различията и приликите на специалистите по разглеждания проблем. Обобщен, взаимозависим и йерархизиран техен модел се представя от А. Айви и сътрудници (1999), които разкриват особеностите първо на по-нисшите, а след това и на по-висшите комуникативни умения (поведенчески умения, умения за наблюдение, умения за изслушване, умения за взаимно влияние, умения за решаване на конфликти и умения за интеграция). М. Рейд и Р. Хемерсли (2003) определят, че ключовите комуникативни навици са: слушане; отразяване на паралингвистичната и нелингвистична информация; тълкуване на обобщената информация за партньорите; умение да се говори; наблюдение на неречевата информация на субекта на общуване и способност за нейното контролиране, за да се управляват създаваните впечатления върху другите хора. В трудовете на много автори за професионално-значимите качества и умения на учителите се отделя особено място на комуникативната им компетентност. Н. Левитов (1960) отнася към комуникативните качества и умения следните способности: да се преподава на учениците кратко и ясно, да се разбират учениците, творчески стил на мислене, бърза и точна ориентация в ситуацията на общуване, организаторски възможности. Е. Климов (1974) в комуникативните способности на педагога включва: високо равнище на умствените способности, висок морален облик, способност бързо и правилно да се разбира вътрешното състояние на другия човек, неговите волеви качества, способността да се използва речта като средство за въздействие над хората, способността да се разпределя вниманието на много обекти, способността да прогнозира поведението и развитието на учащите. А. Леонтиев (1996) за водещи комуникативни качества на педагозите определя: умение да се управляват действия, т.е. волевите качества, свойства на вниманието, социално-перцептивни умения, умения за самопрезентация при общуването и пренасянето на информацията. Този автор описва и способи за формиране на комуникативни умения.

В България проблемите, свързани с комуникативните качества и умения в педагогическата работа, се разработват преди всичко от С. Жекова, която в сътрудничество с Е. Пенчева, Р. Вълчев, М. Михайлов, Н. Колева и др. провеждат многогодишна изследователска работа. В резултат на това те обособяват четири глобални системи от качества и умения, които условно обозначават като: педагогическа общителност (комуникативност), педагогическа наблюдателност, емоционална устойчивост (стабилност) и педагогическо творчество. Поради това, че те са популярни и често цитирани в различни трудове с психолого-педагогически характер по-долу ще бъдат описани само някои от техните по-съществени особености.

➤ Педагогическата общителност намира израз в психичната готовност на учителите за взаимодействие с учащите се. В нея като съществени се отделят следните умения: да се изслушва търпеливо събеседникът; да се възприема и

разбира правилно това, което той казва и което не казва; умение за адекватно обръщение; емпатия; способност да се прогнозира резултатите от общуването; оптимална самооценка и регулиране. Като цялостна интегративна характеристика на ППО това качество е свързано и с формирането на такива комуникативни умения като гъвкавост на взаимоотношенията с учениците и прояви към тях на педагогически такт, уважение и високостепенност.

➤ Педагогическата наблюдателност е способността да се възприемат и незначителните изменения в субектите на педагогическото взаимодействие, да се определят и проследяват неговите най-съществени признаци. Тя е "сложно многокомпонентно качество, необходимо във всеки момент и във всяка област от дейността на учителя. Нейната структура може да се определя от вътрешни и външни условия. Външните условия са свързани с обекта на наблюдение (ученици, колеги, родители, ръководители, общество). Вътрешните условия се отнасят до личността на самия учител, до неговите психически и професионални установки, т.е. до неговите желания, потребности, цели и задачи, осъществявани в дейността му. Наблюдателността не е отделен процес, а свойство на личността на педагога" (М. Михайлов 1992, с.111). Педагогическата наблюдателност включва в себе си два основни компонента: перцептивен и емпатичен. Перцептивният компонент съдържа целенасочено наблюдение и точна диференциация на изразителността на движенията на лицето, пантомимиката и други. Емпатичният компонент се изразява в способността на педагога да отразява вътрешния свят на учениците (мисли, чувства, състояния, потребности, мотиви и пр.). Този компонент се формира на базата на мисленето и преживяното от субекта. Педагогическата наблюдателност се формира посредством педагогическото наблюдение, свойства на което са: преднамереност, изобретателност, планомерност, системност, активност, точност. Благодарение на педагогическата наблюдателност учителите се ориентират по-бързо в сложните ситуации, проследяват реакциите на учениците, тяхното психично състояние, динамиката на взаимоотношенията им и др.

➤ Емоционалната устойчивост е качество на личността, което се характеризира със съчетаване на емоционалните и нравствените компоненти на психиката, благоприятстващи решаването на сложните и отговорни задачи в напрегатната емоционална обстановка. Благодарение на нея се преодоляват отрицателните последици върху самочувствието, здравето и работоспособността на участниците в ППО. Параметрите, които характеризират емоционалната устойчивост, са: съдржаност, самообладание, организираност, деловитост, последователност, отговорност, издръжливост и др.

➤ Педагогическото творчество намира израз във всички взаимодействия на учителите със своите партньори в процеса на ППО. То представлява сложен комплекс от интелектуални, емоционални и поведенчески компоненти, най-важни от които са: творческото отношение и прогнозирането на цялостното развитие на учениците. Неговите най-съществени особености са: оригиналност, инициативност, находчивост, съобразителност, гъвкавост, прояви на творчество при използването на средствата за комуникация. Всички те са необходими на учителите и се проявяват в професионалната им реализация.

Студентите, които участваха в анкетата (526 души) трябваше да ранжират 50 качества (познавателни, емоционални, поведенчески, професионални, комуникативни и нравствени), които характеризират идеалния университетски преподавател. Те трябваше да поставят 10 бала на това качество, което според тях е най-значимо за професионалната реализация на техните преподаватели. На качеството, което поставят на второ място по значимост присъждат 9 бала, на трето място 8 бала и т.н. В настоящото съобщение, което е част от дисертационния ни труд не конкретизираме специфичните особености на изследваните лица като: пол,

възраст, курс, специалност и т.н. Това ще бъде отразено в следващите ни публикации.

Получените резултати показват, че студентите на първо място като най-ценно професионално-личностно качество поставят „честността“. Според тях, това е водещата черта на университетския преподавател, който може да бъде посочен за образец. Този факт показва, че взаимоотношенията и взаимодействията между студентите и преподавателите трябва да се ръководят на първо място от морално-етичните норми и стандарти.

На второ място при ранжирането на качествата и уменията на идеалния университетски преподавател е „общителността“. Благодарение на нея се формират и регулират обучителните взаимодействия в учебния процес между преподаватели и студенти и затова последните, осъзнавайки това и определят такава престижно място в класацията. Спецификата на общителността на преподавателите в образователния процес във висшите училища намира израз в готовността им да общуват със студентите, търпеливо да ги изслушват, да проявяват емпатичност, когато си взаимодействат с тях, да умеят да прогнозират резултатите от общуването си със студентите, да проявяват уважение и възискателност.

На следващото място е поставено професионално-комуникативното качество „наблюдателност“. В контекста на преподавателската дейност в университета, то се интерпретира като: способност да се възприемат и незначителните промени в субектите на обучителния процес, да се възприемат, проследяват, разбират и оценяват най-съществените му признаци. В наблюдателността на университетските преподаватели като определящи се открояват два компонента на наблюдателността – перцептивен и емпатичен. Първият съдържа целенасоченото наблюдение на погледа, мимиката, позата, жестикулацията и т.н. както и отразяването на вокализацията на гласа, паузите в процеса на речта, пространствените и времеви модалности. Емпатичният компонент включва способността на преподавателите да отразяват вътрешният свят на своите студенти (психични състояния, мисли, чувства, надежди, преживявания и пр.). Благодарение на наблюдателността университетските преподаватели лесно се ориентират в сложните педагогически ситуации, в психичното състояние на студентите и в динамиката на техните междуличностно взаимоотношения.

„Емоционална устойчивост“ е също високо оценено професионално-комуникативно качество на преподавателите от изследваните лица. То се характеризира със съчетаването на определени нравствени и емоционални компоненти от душевността на човека., благоприятстващи решаването на сложните и отговорни задачи в напрегнатата емоционална обстановка. благодарение на него се преодоляват редица отрицателни последствия върху самочувствието и работоспособността на преподавателите. Притежаването му от тях спомага да се решават успешно редица дисфункционални конфликти в образователния процес. Параметрите, които характеризират емоционалната стабилност са: съдържаност, самообладание, организираност, отговорност, издръжливост и др.

На пето място изследваните студенти поставят „педагогическия такт“. Това явно, че не е случайно, защото в педагогическия такт се включват и много други качество от поведенческо-емоционален, нравствен и педагогически характер. Това качество импонира на студентите така силно, защото в образователния процес възникват редица ситуации, в които без проявата му от страна на преподавателите те биха се чувствали доста често в неловко положение. Следователно, студентите много добре разбират, че проявите на педагогически такт от страна на преподавателите съхранява тяхното самочувствие и самоуважение.

Шесто място в градацията заема „педагогическото творчество“. То намира израз във всички действия насочени към решаване на учебните задачи при

непрекъснато изменящите се обстоятелства на образователния процес. Това качество се проявява преди всичко в изкуството на преподавателите да си взаимодействат със студентите като изграждат оптимални взаимоотношения с тях на базата на творческото отношение към притежаваната информация. Педагогическото творчество представлява сложен комплекс от интелектуални, емоционални и поведенчески отношения. Най-важните от тях са: творческата организация на учебния процес и прогнозирането на професионалното развитие на студентите. Неговите най-съществени особености са: оригиналност, инициативност, находчивост, съобразителност, гъвкавост, склонност към творчество при избора на средства и видовете комуникация. Без тези особености на педагогическото творчество е немислима професионалната реализация на университетските преподаватели. Те са необходими на всеки етап от тяхната професионална реализация и при учебното им взаимодействие със студентите. Педагогическото творчество намира израз и в саморегулацията на университетските преподаватели по време на тяхната работа (подготовка на учебните занятия, реализирането и анализа на постигнатия ефект след тяхното завършване). В този аспект то се проявява в изкуството да се управляват собствените психични състояния, да се преодоляват най-различни комуникативни бариери, да се предизвиква творческо самочувствие и в умението да се поддържа жизнерадостно и оптимистично настроение.

„Културата на речта“ университетските преподаватели е поставена на седмо място. Тя е свързана с речедвигателната координация и обхваща грамотността на построяването на фрази, ясността на изложението, интонацията, темпа на речта и т.н. По-нататък подредбата на изборите на студентите за професионално-комуникативните качества на идеалния университетски преподавател следват „организаторски способности“, „вдъхновение“, „непосредственост“, „самочувствие“, „демократичност“, „инициативност“, „вежливост“, „гъвкавост“, „самоконтрол“, „самообладание“, „толерантност“, „заинтересованост“ и т.н.

ИЗВОДИ И ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Студентите и експертните лица открояват важни професионално-комуникативни качества на университетските преподаватели. Те са свързани с три групи техни личностни особености: нравствени, професионално-познавателни и емоционално поведенчески. Формирането на посочените професионално-комуникативни качества у университетските преподаватели не трябва да се оставя на „самотек“ и да се извършва чрез метода на „пробите и грешките“, а е необходимо за тези, които тепърва в тази трудна и отговорна професия да се отпечатат специални методически пособия, да се организират тренинги за практическото усвояване и усъвършенстване на тези качества и умения.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Айви и др., Психологическое консультирование и психотерапия. М. 1999.
- [2] Десев, Л., Речник по психология. С. 1999.
- [3] Климов, Е. А., Путь в профессию. Ленинград 1974.
- [4] Михайлов, М., Педагогическа наблюдателност. В: Проблеми на професионалния труд и личността на учителя. Бургас 1992.
- [5] Пенчева, Е., Професионално-значими качества на учителя. В: Проблеми на професионалния труд и личността на учителя. Бургас 1992.
- [6] Левитов, Н., Детская и педагогическая психология. М. 1960.
- [7] Леонтьев, А.А., Педагогическое общение. М. 1996.
- [8] Рейд, М., Р. Хемерсли, Как развить навыки успешного общения. М. 2003.

За контакти: Докторант Елка Тодорова Русинова, e-mail: elka_rusinova@abv.bg

Възможности за използване на педагогическата соционика в средното училище

автор: Мария Ковачева
научен ръководител: доц. д-р В. Ванева

Key words: *socinics, teacher-student relationship, psychology, type, secondary school, methodology.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Човешката психика и взаимоотношения между хората са обект на изследване не само на научни проучвания от страна на психолози, философи или социолози- те представляват интерес и за всеки един от нас, тъй като лежат в основата на опознаването на самия себе си и оттам- за опознаване на другите.

Именно тази потребност- да опознаем самите себе си, ни подтиква към неспирното търсене на отговори за това какъв тип човек сме, как да опознаем своите личностни качества и своите нужди, по какъв начин да подобрим отношенията си с близките, партньора и децата. Има още много подобни въпроси, които се пораждат в главата на всеки един от нас, когато разсъждава относно това, как да подобри своите личностни качества.

Отговор на тези, а и на още много други въпроси, свързани с човешките взаимоотношения и характерологични особености, ни дават типологичните теории и в частност- социониката. Тя ни помага да опознаем, преди всичко себе си- като тип личност, като тип темперамент и психологически особености, но чрез това опознаване на самите нас, ни дава възможност да изберем по- правилни стратегии в различни сфери на живота. Т.е. социониката ни насочва към нас самите като личности с определена съвкупност от качества- положителни и отрицателни, но това ни дава две възможности- първо да опитаме да направим всеки минус от нашия характер в плюс и второ- да бъдем по- толерантни и към останалите- т.е. към тези, които са различни от нас и ние не винаги ги разбираме напълно, защото ни е непонятна тяхната психологическа и житейска нагласа.

Други важни предимства, които ни предлага социониката- това са нейните възможности \ за използване в педагогиката, напр. стилове на учене, стилове на преподаване, особености на различните типове учители и ученици, особености определени на базата на доминиращия признак. Социониката спомага и при избора на професия като цяло, защото едно от първостепенните решения при този избор, е удовлетворението, което ще носи избраната професия, а това до голяма степен се определя не само от научните предпоставки в дадена област, т.е. от това, което човек е положил като теоретична база, но и от индивидуалните му личностни възможности и характерологични особености.

Тези възможности на педагогическата соционика ми направиха особено силно впечатление, защото те са предпоставка за постигане на максимално добри резултати преди всичко при усъвършенстването на учителите откъм методически подходи, а и при взаимоотношенията с учениците. Всеки учител се стреми към постигането на максимални резултати при подготовката на своите ученици и полага усилия да усъвършенства своята теоретична подготовка. Социониката дава златната възможност на всеки педагог да подобри диалога с учениците, да им въздейства по възможно най- мотивиращия начин, да подобри текущите резултати. Това са малка част от преимуществата на тази наука, защото тя предлага нещо много ценно в педагогическата практика, а именно необходимостта да се съблюдаваме нейното златно правило, че: „Подобният- обучава, а различният- възпитава“. Педагогическата соционика дава възможност не само за подобряване на взаимоотношенията ученици- учители, но и спомага за подобряването на

психологическия микроклимат, както между ученици- ученици, така и между учители-учители. Всички тези предпоставки на социониката спомогнаха за избор именно на тази тема за разработка на настоящата дипломна работа.

Целта на разработената дипломна работа е да се проучат възможностите за използване на педагогическата соционика в средното училище.

За постигането на целта си поставихме следните **задачи**:

1. Проучване на литературните и интернет източници и изясняване историческите корени и същността на социониката.

2. Подбор на диагностичния инструментариум и провеждане на изследване с ученици и учители от средния курс за определяне на психологическите им типове.

3. Анализ на получените резултати и определяне на психологическата съвместимост между ученици и ученици в изследваните класове, както и между учители и ученици.

4. Обобщаване и систематизиране на изводи за възможностите на социониката в средното училище

Предмет на проучване са типа темперамент и психологическия тип на ученици от XI. клас и на техните учители.

Обект на проучване са 60 ученици от XI. клас и 15 учители (Извадката е направена по метода на случайния подбор).

Методи на изследване:

1. Основен метод на изследване е тестът на американския психолог Дейвид Кейрси. Въпросникът на Д. Кейрси се състои от 70 твърдения, на всяко от които са дадени по два алтернативни отговора. Всички отговори („а” и „б”) са равноценни - няма правилни и неправилни отговори.

2. Проучването на информационните източници.

3. Систематичен подход при обобщаване на литературните и интернет източници и при анализа на получените данни.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Същност на социониката

Съществуват различни теории, на базата на различни науки, които помагат за опознаването на човека като цяло. Едни от тях го разглеждат като тип поведение в конкретни житейски ситуации, други свързват определени личности и характерологични особености с определен тип поведение, трети се базират на генетични изследвания. Но общото между различните науки, които се интересуват от човека е, че целят по един или друг начин да обяснят определени явления, процеси и закономерности, свързани с поведението отделния индивид или група индивиди. Част от изследванията са свързани помежду си и целят по- всеобхватното изучаване на човешката психика и поведение.

В специализираната литература се различават две частни групи теории:

- *теории за състоянието (статуса)*- разглеждат проблема за човешките качества и техните индивидуални педагогически проекции;

- *теории за процеса на развитие и формиране на личността*- разглеждат проблема за онтогенетичното развитие на индивида и педагогиката на развитието.

Теориите за статуса на личността биват обобщаващи и генерализиращи. В голямото разнообразие от личностни признаци те търсят и установяват обособени комплекси от признаци, които позволяват да се направи класификация (типологизиране) на индивидите, притежаващи дадената съвкупност от признаци. При тях индивидът се подвежда под определен тип личност като му се приписват свойствата характерни за този тип личност. (Щекин, 2004 г.)

Теории за статуса на личността образуват две относително самостоятелни групи:

- **типологични теории**- при които възприетата класификация има несъществени възрастови вариации;

- **структурни теории**- съдържат компоненти, които имат възрастово развитие.

На всеки отделен тип телосложение отдавна се приписват различни нравствени и психологически особености. Създадени са множество типологии, основани на особеностите на човешкото телосложение. Личността на човека, неговото поведение, професионалните му умения и компетенции представляват обекта на изследване на социониката. Като цяло социониката се интересува от жизнения път на човека, от реализацията му, като според типа личност може да се определи професионалната пригодност на индивида.

Юнг приема, че душата има свои собствени закони. Според него тялото и душата образуват едно цяло, но са различни по своята проявена същност. Той приема, че душата следва свои собствени закони и се опитва да установи някакви закономерности и да ги типологизира. Той различава четири функции: усещане, мислене, чувство и интуиция. Открояването на четирите ориентировъчни функции е емпиричен резултат от типичните различия между функционалните нагласи. Така чрез съответното локализиране на номиналния акцент възникват четирите функционални типа, които първоначално Юнг открива в общуването си с хората и по-късно формулира в системата. В практиката тези четири типа винаги са свързани с типа нагласа- екстраверсията или интроверсията. Така възникват осем практически доказуеми функционални типа, а тази личностна типология става основа на социониката.

Според Юнг някои дълбинни черти на характера си противодействат и въз основа на това, той извежда четири противостоящи двойки:

E- екстраверсия (Extraversion)- I- интроверсия (Introversion)

T- мислене, логика (Thinking)- F- чувстване (Feeling)

S- сензорика (Sensation)- N- интуиция (Intuition)

J- разсъдителност (Judging)- P- импулсивност (Perceiving)

Американските психолози Изабела Майерс и нейната майка Катрин Бригс разработват въпросник за определяне на 16 типове поведение- "Индикатор за типовете личност Майерс- Бригс" (MBTI). Въпросникът предизвиква голям интерес към човешката типология и допринася за възраждането на теорията на психологическите типове на К. Юнг. По-нататъшното развитие на класификацията се свързва с имената на Д. Кейрси, П. Д. Тигер, А. Аугустинавичюте и др.

В социониката двойките на Юнг са дихотомии (два взаимноизключващи се класа. Така от четирите двойки се извеждат 16 типа личности. Аугуста Аугустинавичюте приема съществуването на осем соционични функции, които представляват начините, по които психиката борава с информацията, дейностите, които осъществяваме със социално-информационната част на психиката си. Обликът на тези функции се определя от т. нар. „аспекти на информационен обмен“, които са също 8 на брой. Осемте аспекта присъстват у всеки човек, но в различна комбинация, което показва, че противоположните двойки на Юнг присъстват в психиката едновременно, като едната способност доминира над другата.

През 1956г. професорът от Калифорнийския университет Д. Кейрси успява да отдели, детайлно да опише и с успех да използва на практика типовете темперамент и психологическите портрети. Той предлага въпросник, който се отличава с известна клинична насоченост, с по-малък обем от информация и с ориентация освен към теорията на Юнг и на психосоматичната типология на Шелдън и Кречмер. Типовете темперамент в неговата трактовка са универсални регулатори, които приспособяват свойствата на възприемащия организъм към характера на външното въздействие. Обособени са четири типа темперамент, всеки от които на свой ред се подразделя на четири психологически портрета.

Различното съчетание на трите последователни двойки показва типове темперамент. Понятието “темперамент” в разбирането на Д. Кейрси предполага реализация на свойствата на личността, които придават неповторимо своеобразие на всички проявления на индивида, на неговата индивидуалност. Наименованията на четирите типа темперамент по Кейрси е условно, но е търсена символика с обобщаващи черти на митологични персонажи. (Бояджиева, 2004 г.)

Типовете темперамент са четири и са обозначени с имената на гръцки богове:

SJ- Епиметей (Epimeteus)- “организатор”:

Представители: Т. Драйзер, М. Горки, В. Юго, Щирлиц.

Психологически типове: ISFJ, ISTJ, ESFJ, ESTJ.

SP- Дионисий (Dionysus)- “посредник”:

Представители: Ал. Дюма, Ж. Габен, Наполеон, Г. Жуков.

Психологически типове: ISTJ, ISTP, ESFP, ESTJ.

NT- Прометей (Prometeus)- “оракул”, “предсказател”:

Представители: Робеспьер, Балзак, Дон Кихот, Джек Лондон.

Психологически типове: INTJ, INTP, ENTP, ENTJ.

NF- Аполон (Apollo)- “катализатор на груповата активност”:

Представители: Есенин, Хъсли, Достоевски, Хамлет.

Психологически типове: INFJ, INFP, ENFP, ENFJ

Извеждането на психологичните типове и на интертипните отношения представлява основата на социониката. Повечето изследователи на науката приемат, че видовете взаимоотношения са 16 на брой: дуалност, тъждественост, активация, огледалност, противоположност, квази-тъждественост, супер-его, конфликт, поръчка, (поръчител, изпълнител), ревизия (ревизор, ревизиран), полу-дуалност, мираж, роднинство, делови взаимоотношения. Съвкупността от типове и техните отношения образуват цялостна система - социон, която Аугуста нарича единица на интегралния човешки интелект.

В социона влизат четири затворени групи, които получават названието квадрати:

Първа квадра (алфа):

Юго “Оптимист”- (ESFJ):

Дюма “Художник” (ISPF)

Робеспьер „Учен”-(INTJ)

Дон Кихот “Новатор” (ENTP)

Втора квадра (бета):

Хамлет “Актьор”- (ENFJ)

М. Горки “Попечител”- (ISTJ)

Жуков “Ал. Македонски” (ESTP)

Есенин “Търсач”- (INFP)

Трета квадра (гама):

Наполеон “Цезар”- (ESFP):

Драйзер “Охранител”- (ISFJ)

Джек Лондон “Бизнесмен” (ENTJ)

Балзак (INTP)

Четвърта квадра (делта):

Щирлиц “Администратор” (ESTJ)

Габен “Майстор” (ISTP)

Достоевски “Писател” (INFJ)

Хъсли “Журналист”- (ENFP)

Цялостното и задълбочено познаване на човека, изучаването на междуличностните взаимоотношения, възможностите за съвместна професионална и жизнена дейност, са в основата на ефективната социално- педагогическа работа, но и в себеусъвършенстването на всеки отделен индивид. Задълбоченото и подробно описание на различните социотипове и тяхното поведение е предпоставка за успешното реализиране на социално- педагогическа работа. Освен това спомага за усъвършенстването и подобряването на образователния процес, защото когато се използва теста на Д. Кейрси в учебния процес, чрез него има възможност за себепознание и за опознаване на другите, което подобрява микроклимата в училище.

Човешкото поведение се разглежда като резултат от взаимодействието между факторите обусловени от личността и тези обусловени от средата. Съществуват

много изследвания, обект на които са различни личностни конструкти и тяхното влияние върху работната среда. Личността като фактор, който обуславя избора на професия, е разгледана подробно от Холанд- според него изборът на професия е повлиян от личността на човека, като специално внимание трябва на ролята, която играят базисните преживявания при нейното формиране. Той отбелязва още, че лица с различни личностни типове могат да избират различна кариера на основата на своите лични интереси- т.е. изборът на професия или е свързан с тяхната личност, или те се опитват да приспособят задълженията, за да подхождат на техните способности и интереси. В повечето случаи, когато работната среда и личните предпочитания се припокриват, хората се чувстват удовлетворени, а в случай че те се разминават- хората се чувстват неудовлетворени. Изследователите на социониката считат, че психологическият тип влияе върху избора на професия.

Типологичната теория изучава не само човешката индивидуалност, но и взаимовръзката между психологичния тип и професионалната дейност в образованието или по- точно педагогическото взаимодействие между всички участници в образователния процес- ученици, учители, директори.

Определянето на стиловете на учене с помощта на личностния тип е обект на много изследвания, като предпочитанията към учене могат да бъдат организирани по няколко начина от четири двойки предпочитания типологичната теория- E/I, S/N, T/F, J/P, чрез съчетаването от психичните процеси ST, SF, NF, NT и чрез комбинациите между възприемане и нагласа SP, SJ, NP, NJ. Голям брой проучвания свидетелстват за влиянието на типологичните характеристики върху възприемането и усвояването на знания, умения и навици, като се смята се, че най- голямо влияние върху стила на учене оказва съчетанието усещане/ интуиция. Например перцептивните ученици предпочитат групови подходи, те имат склонност към тактилното учене и иновационна учебна среда, докато разсъждаващите типове предпочитат образователен контекст с ясна структура, последователност, упрощения, запомняне на фактология и методично представяне на материала.

Личностният профил дава отражение върху моделите на общуване с учениците и с останалите участници в образователния процес. Така например склонността към екстраверсия обикновено се съчетава с педагогически подход, насочен към автономия на класа, докато склонността към интроверсия- с подход, центриран върху преподавателя или върху идеята.

Сравнителен анализ на анкетираните ученици и учители

Анкетирани са: **общо 60 ученика** (11Б- 20 ученика; 11Е- 19 ученика; 11Д- 21 ученика) **и 15 учители**

От общо 60 анкетирани ученици и от общо 15 анкетирани учители с най- високи стойности са следните показатели:

1. **“екстраверсия”(Е)-** при 40 ученика и при 10 учители

2. **“сензорика”(S)-** при 37 ученика и при 10 учители

3. **“чувстване”(F)-** при 42 ученика и при 11 учители

4. **“разсъдителност”(J)-** 42 ученика и 12 учители

С чист темперамент са: общо 52 ученика и 14 учители

Със смесен темперамент са: общо 8 ученика и 1 учител

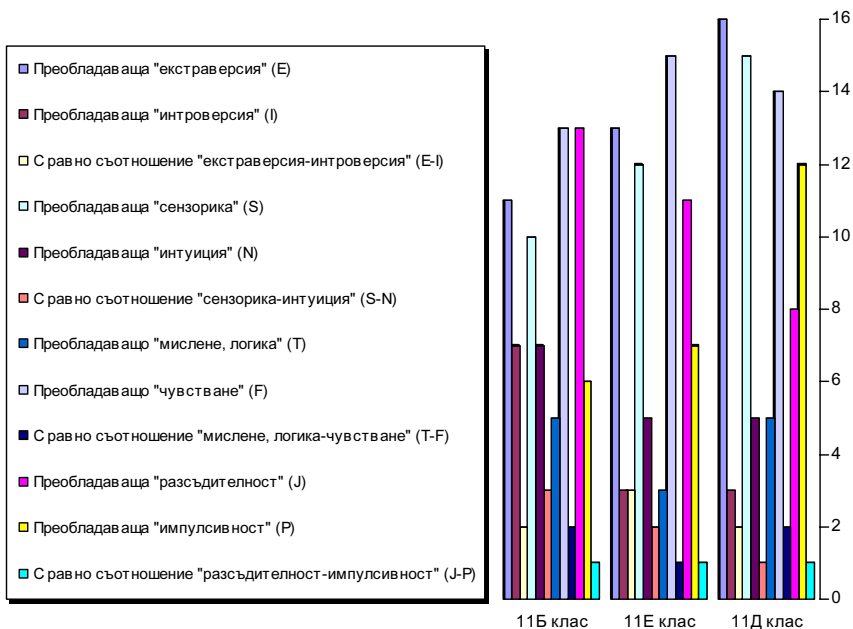
С чисти психологически портрети са: общо 39 ученика и 9 учители

Със смесени психологически портрети са: общо 21 ученика и 6 учители

Преобладаващият темперамент на анкетираните ученици от: 11Б клас е **SJ- Епиметей**, а психологическият им портрет е **Юго “Оптимист”- (ESFJ)**; 11Е клас също е **SJ- Епиметей**, а психологическият им портрет е **Юго “Оптимист”- (ESFJ)**; 11Д клас е **SP- Дионисий**, а психологическият им портрет е **Наполеон “Цезар”- (ESFP)**.

Резултатите от направеното проучване показват, че преобладаващият темперамент, както на анкетираните ученици, така и на анкетираните учители е **SJ-Епиметей**, а психологическият им портрет е **Юго "Оптимист"- (ESFJ)**.

Сравнителни данни на базата на доминиращия признак на изследваните ученици по класове

Разпределение на учениците и учителите по квадри:

Първа квадра (алфа):

Юго "Оптимист"- (ESFJ): 8 ученика и 4 учители

Дюма "Художник"- (ISPF): 2 ученика и 0 учители

Робеспьер „Учен“- (INTJ): 0 ученика и 0 учители

Дон Кихот "Новатор" (ENTP): 0 ученика и 0 учители

В първата квадра прави впечатление, че два от психологическите портрети не се срещат нито при изследваните ученици, нито при изследваните учители- това са Робеспьер „Учен“- (INTJ) и Дон Кихот "Новатор" (ENTP). От друга страна обаче, най-много представители и сред учениците и сред учителите има на психологическия портрет Юго "Оптимист"- (ESFJ). Това е свидетелство както за добър микроклимат както сред учениците, така и между учители и ученици, защото както е известно: „Подобният обучава, а различният възпитава“.

Втора квадра (бета):

Хамлет "Актьор"- (ENFJ): 5 ученика и 0 учители

М. Горки "Попечител"- (ISTJ): 1 ученик и 0 учители

Жуков "Ал. Македонски" (ESTP): 1 ученик и 0 учители

Есенин "Търсач"- (INFP): 3 ученика и 0 учители

Във втората квадра се вижда, че от всички психологически портрети, които се включват в нея, има представители сред учениците, но не и от учителите, което означава, че тук градивните възпитателни принципи ще са в основата на взаимоотношенията между учителите и учениците.

Трета квадра (гама):

Наполеон “Цезар”- (ESFP): 5 ученика и 0 учители

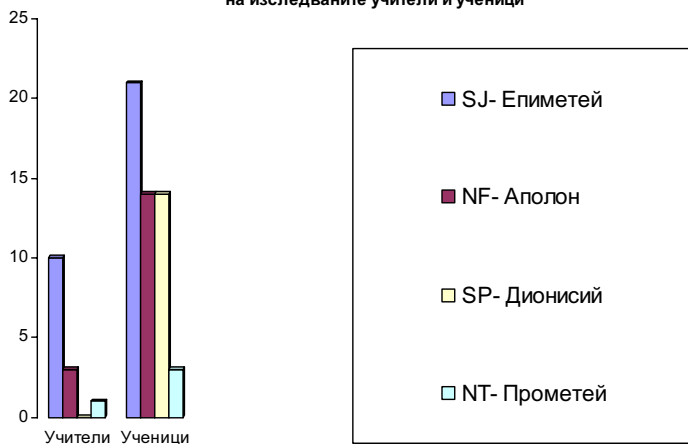
Драйзер “Охранител”- (ISFJ): 3 ученика и 1 учител

Джек Лондон “Бизнесмен” (ENTJ): 2 ученика и 0 учители

Балзак (INTP): 0 ученика и 0 учители

В третата квадра отново е налице предпоставка за добро сътрудничество, тъй като има представители на психологическите портрети и сред учениците (Наполеон “Цезар”- (ESFP), Драйзер “Охранител”- (ISFJ), Джек Лондон “Бизнесмен” (ENTJ) и сред учителите (Драйзер “Охранител”- (ISFJ), макар при учителите да не е така силно изявено. Само при психологическият портрет Балзак (INTP) не се наблюдават представители нито от учениците, нито от учителите.

Сравнителни данни на базата на типа темперамент
на изследваните учители и ученици

Четвърта квадра (делта):

Щирлиц “Администратор” (ESTJ): 3 ученика и 2 учители

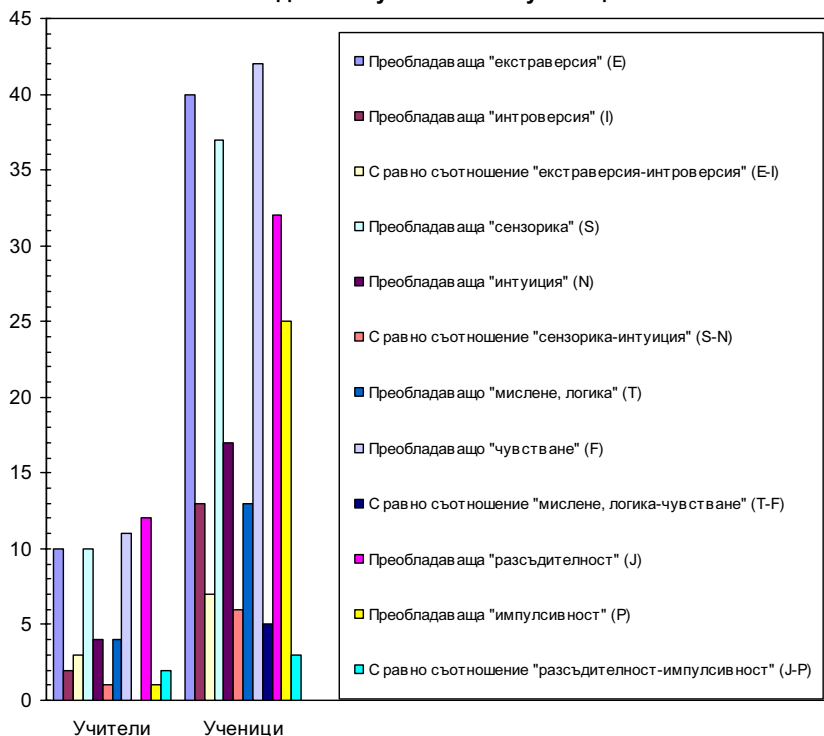
Габен “Майстор” (ISTP): 1 ученик и 0 учители

Достоевски “Писател” (INFJ): 1 ученик и 1 учител

Хъксли “Журналист”- (ENFP): 4 ученика и 1 учител

В четвъртата квадра се наблюдава най- съразмерното разпределение на психологическите портрети- и при учениците и при учителите има представители, като изключение прави само психологическият портрет Габен “Майстор” (ISTP), на който е представител един ученик, но няма представител от учителите. Фактът, че е налице присъствието на представители от всички психологически портрети, които се включват в тази квадра, само по себе си означава наличие на пълноценни взаимоотношения и разбиране между всички представители.

Сравнителни данни на базата на доминиращия признак на изследваните учители и на ученици

ЗАКЛЮЧЕНИЕ И ИЗВОДИ

Педагогическата соционика е наука, която дава възможност за усъвършенстване на учителите не само откъм методически подходи, а и при взаимоотношенията с учениците – с цел да им въздейства по възможно най-мотивиращия начин, за да се подобрят текущите резултати.

Разкритите в първите глави положителни аспекти на социониката представляват малка част от предимствата на тази наука, защото тя е насочена преди всичко към опознаване на нас самите, но и на другите, а съблюдавайки нейното златно правило, че: „Подобният- обучава, а различният- възпитава“, можем и конструктивно да въздействаме на околните. Педагогическата соционика спомага за подобряване на психологическия микроклимат като цяло и в частност при взаимоотношенията както между ученици- учители, така и между ученици- ученици и също между учители- учители. Познаването на различните социотипове и тяхното поведение е предпоставка както за успешното реализиране на социално-педагогическа работа, така и за усъвършенстването и подобряването на образователния процес като цяло. Използването на теста на Д. Кейрси в учебната среда доказва тези възможности- за себепознание и за опознаване на другите, което спомага за подобряването не само на учебния процес, но и на психологическия микроклимат в училище, както сред учениците, така и сред учителите.

От направеното проучване и съпоставянето на психологическите типове на учениците от изследваните класове и на учителите им, от разпределението им в квадратите, могат да се направят следните изводи и обобщения:

1. От първата квадра има най- много представители и сред учениците, и сред учителите на психологическия портрет *Юго "Оптимист"*- (*ESFJ*) (8 ученика и 4 учители). Това е свидетелство за добър психологически микроклимат и сред учениците, и между учителите и учениците, защото ведрата, оптимистична нагласа е предпоставка за успешен учебен процес. В тази квадра обаче има два от психологическите портрети, които не се срещат нито при изследваните ученици, нито при изследваните учители - това са *Робеспьер „Учен“*-(*INTJ*) и *Дон Кихот „Новатор“* (*ENTP*).

2. Във втората квадра има представители от всички психологически портрети, които се включват в нея, сред учениците, но не и от учителите, което означава, че тук градивните възпитателни принципи ще са в основата на добрите взаимоотношения между учителите и учениците.

3. В третата квадра е налице предпоставка за добро сътрудничество, тъй като има представители на психологическите портрети и сред учениците (*Наполеон „Цезар“*- (*ESFP*), *Драйзер „Охранител“*- (*ISFJ*), *Джек Лондон „Бизнесмен“* (*ENTJ*) и сред учителите (*Драйзер „Охранител“*- (*ISFJ*), макар при учителите да не е така силно изявено. Единствено при психологическия портрет *Балзак* (*INTP*) не се наблюдават представители нито от учениците, нито от учителите.

4. В четвъртата квадра се наблюдава най- съразмерното разпределение на психологическите портрети- и при учениците и при учителите има представители, като изключение прави само психологическия портрет *Габен „Майстор“* (*ISTP*), на който е представител само един ученик.. Фактът, че е налице присъствието на представители от всички психологически портрети, които се включват в тази квадра, само по себе си означава наличието на пълноценни взаимоотношения и разбирателство между всички представители.

5. Направеното обобщение за влиянието на комбинациите между нагласите екстраверсия/ интроверсия и съответната възприемаща функция- усещане или възприятие показва, че учениците от два от изследваните класове (11Б клас и 11Е клас) попадат в **SJ**- комбинация, т.е. имат тенденция към структурирано, дидактическо обучение, богато на сетивна информация, докато третият- 11Д клас попада в **SP**- комбинация, т.е. учениците имат предпочитание към структурирани изследователски наблюдения и практическо обучение.

6. От гледна точка на нагласите на учениците и учителите за учебния процес, предвид големият брой ученици и учители, при които се среща доминираща **„екстраверсия“** (**E**) (при 40 ученика и при 10 учители), може да се заключи, че между учениците и учителите преобладават позитивни и благоприятни за учебния процес нагласи. Екстравертните учители са склонни да дават избор на учениците за това, какво да учат и как да подхождат към учебните задачи. Те са по- толерантни към промените във вниманието и дейността на учениците. а от своя страна екстравертните ученици предпочитат групови подходи към ученето, активно експериментиране и конкретен опит.

7. Доминирането на признака **„сензорика“**(**S**) (при 37 от общо 60 анкетираны ученици и при 10 от общо 15 анкетираны учители) говори, че 66,67% от учителите предпочитат да поставят акцента върху фактите, практическата информация и конкретните умения, имат склонност към централизирано обучение и фокусират активността на учениците върху малък брой алтернативи. Това е в съответствие с 61,67% ученици, които предпочитат конкретното, практическото и непосредственото, като често губят увереност в способностите си и трудно възприемат абстрактни идеи и сложни понятия. Така че е подходящо учителите да използват практически подходи, за да обяснят теорията, а не обратното. Сетивните ученици намират

сигурност в структурата и яснотата, именно затова те често питат например за дължината на писмените задачи или какво биха научили от конкретния урок, което от една страна може да се окаже източник на загриженост от страна на учителите, но от друга може да доведе до самовзискателност.

Определянето на доминиращ признак, на типа темперамент и на психологическия портрет на учениците и на учителите, дава възможност както за опознаването на различни характерологични особености на анкетираните лица, така и за подпомагане при избора на професия (за учениците), а и за усъвършенстване на качествата и уменията при прилагане на избраната вече професия (при учителите).

Педагогическата соционика спомага за по- добрите взаимоотношения между изследваните лица- от една страна, тя им помага да опознаят своите силни и слаби страни, т.е. да се самоусъвършенстват, а от друга страна, спомага и за опознаването на другите, което е предпоставка за приемане на техните способности и характерологични особености- т.е. не само да приемаме тези, които приличат на нас, но и да бъдем толерантни към тези, които са различни.

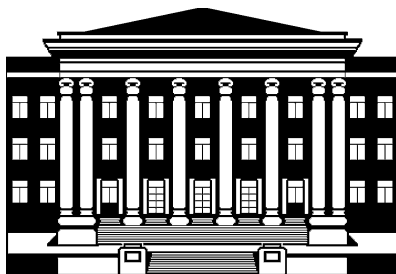
ЛИТЕРАТУРА

- [1] Бояджиева, Нели, Социониката в социалната сфера. София, 2004 г.
- [2] Ванева, Виолета. История на педагогиката: имена, дати, водещи идеи. Русе, 2002г.
- [3] Дичева, Елена. Семейна педагогика. Унив. Проф. д- р Асен Златаров. Бургас, 2004 г.
- [4] Пенчева, Е. Учителска професия и психологичен тип. 2000г.
- [5] Щекин, Георгий. Визуална психодиагностика. София, 2004 г.
- [6] <http://www.socioniko.net/bg/index.html>

За контакти:

Мария Ковачева, e-mail: maria18@abv.bg

**РУСЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ
“АНГЕЛ КЪНЧЕВ”**

СТУДЕНТСКА НАУЧНА СЕСИЯ СНС'10

П О К А Н А

**Русе, ул. "Студентска" 8
Русенски университет
“Ангел Кънчев”**

Факултет „Природни науки и образование”

**СБОРНИК ДОКЛАДИ
на
СТУДЕНТСКА НАУЧНА СЕСИЯ – СНС’09**

Под общата редакция на:
Гл. ас. д-р Магдалена Андреева

Отговорен редактор:
доц. д-р Ангел Смрикаров

Народност българска
Първо издание

Формат: А5
Коли: 13
Тираж: 46 бр.

ISSN 1311-3321

Печатна база
при Русенски университет “Ангел Кънчев”

<http://conf.ru.acad.bg/bg/>

Научна конференция на Русенски университет - 2009 - Windows Internet Explorer

File Edit View Favorites Tools Help

★ Научна конференция на Русенски университет - 2...

 РУСЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ "АНГЕЛ КЪНЧЕВ"
СЪЮЗ НА УЧЕНИТЕ - РУСЕ

- ENGLISH
- Начало
- Поиска за участие
- Организатори
- Организационен комитет
- Тематични направления
- Работни езици
- Изисквания към оформлението на докладите
- Публикуване на докладите
- Такса за право на участие
- Фирмено участие
- Срокове
- График на провеждане
- Адрес за кореспонденция
- Телефонии за резервация
- Програма на конференцията
- Сборници с доклади

СТУДЕНТСКА НАУЧНА СЕСИЯ

- Поиска за участие
- Сборници с доклади

"Work, finish, publish" Michael Faraday

НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЯ

30 - 31.10.2009
ПОСВЕЩАВА СЕ
НА ДЕНЯ НА НАРОДНИТЕ БУДИТЕЛИ

Copyright © 2008-2009

Internet 100%